Popper Péter

A KRIMINÁLIS SZEMÉLYISÉGZAVAR KIALAKULÁSA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

DR. POPPER PÉTER

A KRIMINÁLIS SZEMÉLYISÉGZAVAR KIALAKULÁSA

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1970*

A könyv a kriminálpszichológia egyik alapvető kérdésével, a bűnöző személyiség pszichológiai problémáival foglalkozik. Kritikai áttekintést nyújt a kriminálpszichológia kialakulásáról, fejlődési útjáról.

A mű kérdései elsősorban a kriminális személyiségzavar kialakulásának folyamatára s e folyamat eredményes megelőzésére irányulnak. Kutatja, hogy milyen organikus és környezeti ártalmak tekinthetők specifikusan kriminogén jellegűeknek. Ezt követően a már kialakult személyiségzavar sajátosságait foglalja össze a klinikai pszichológia módszereinek a segítségével. Végül pedig vázolja a kutatások gyakorlati következményeit a prevenció, átnevelés és az utógondozás területén.

Liebermann Lucy emlékének

Tartalomjegyzék

Bevezetés

ELSŐ RÉSZ
A kriminálpszichológia helye a tudományok rendszerében

I. A kriminálpszichológus személye
II. A kriminálpszichológia elhatárolási és felosztási problémái

MÁSODIK RÉSZ
A kriminálpszichológia útja

III. Pszichológiai gondolatok a kriminológiai irányzatokban
1. A konstitucionális-antropológiai irányzat
2. A kórtani szemlélet
3. A szociálpszichológiai aspektus
IV. Az önálló kriminálpszichológia útkeresése
1. A pszichoanalitikus és dinamikus pszichológiai irányzatok
2. A fejlődéslélektani megközelítés
3. Törekvések a marxista megalapozottságú kriminálpszichológia megteremtésére

HARMADIK RÉSZ
A kriminális személyiség

V. A kriminális személyiségzavar kialakulása
1. Vizsgálati adatok és módszerek
2. A szomatikus fejlődéstörténet és státus
3. A személyes környezet aspecifikus ártalmai
4. A személyes környezet specifikus ártalmai
5. Egyes tesztvizsgálatok fontosabb eredményei
6. A kriminalitáshoz vezető pszichés mechanizmusok
VI. A kriminális személyiség sajátosságai
1. Vizsgálati adatok
2. Az interperszonális kapcsolatok sémáinak vizsgálata
3. A kriminális személyiség sajátos reakciómódjai
VII. Összefoglalás és következtetések

Irodalom

BEVEZETÉS

Napjainkban mind a büntetőjog, mind a bűnözés elleni harc büntetőjogon kívüli intézményeinek részéről egyre sürgetőbb az igény elméletileg korszerű, gyakorlatilag hatékonyan alkalmazható kriminálpszichológia kialakítására. Ennek az igénynek a kielégítésével a hazai pszichológiai kutatások még jelenleg is adósak annak ellenére, hogy egyes területeken — elsősorban a fiatalkori bűnözés és a kriminalisztikai lélektan vonatkozásában — jelentős eredmények születtek.

Az a célkitűzésünk, hogy fiatalkorú és felnőtt bűnözők személyiségvizsgálatának tapasztalataival járuljunk hozzá az adósság törlesztéséhez.

Munkánknak az „általános kriminológiai pszichológia" alcímet is adhatnánk. Ezzel is hangsúlyozzuk, hogy célkitűzésünk azoknak az általános pszichológiai törvényszerűségeknek a vizsgálata, amelyek a kriminális személyiségzavart jellemzik, illetve kialakulásában közrejátszanak. Azt a kérdést, hogy milyen pszichológiai törvényszerűségek és motiváció hatására valósul meg egy-egy konkrét bűncselekményfajta elkövetése, egy „speciális kriminológiai pszichológia" tárgyalhatja, amelynek megírása még a jövő feladata.

Munkánk *klinikai-pszichológiai módszerű esetelemzések* adataira támaszkodik.

A téma és a módszer megválasztását az alábbi meggondolás indokolja:

A kriminálpszichológia alapkérdése a bűnelkövető ember lélektana, személyiségstruktúrája, a struktúra dinamizmusai. Minden egyéb téma- és problémakör — a bűnüldözés lélektani kérdéseitől a büntetésvégrehajtás, a megelőzés és az utógondozás pszichológiájáig — e középponti tárgy által meghatározott, és mind logikailag, mind módszertanilag e köré rendeződik el.

Ezért van döntő jelentősége az elkövető személyiségéről vallott felfogásnak a kriminálpszichológia egészének a fejlődése, valamint a fejlődés irányának szempontjából. A kriminálpszichológia elméleti és gyakorlati nehézségeit amelyek jól ismertek a terület szakemberei előtt — nagyrészt megmagyarázza az a tény, hogy valamennyi probléma közül éppen ez a központi kérdés a legkevésbé tisztázott és inkább spekulative, mint empirikusan megközelített.

Ennek figyelembevételével munkánk elé azt a feladatot tűztük, hogy a vonatkozó irodalom áttekintése után egyrészt adatokat szolgáltassunk az antiszociális személyiség kialakulásának folyamatára, másrészt az antiszociális személyiség *sajátos mechanizmusaira vonatkozóan*.

A kriminális személyiségzavar kialakulásának folyamata legplasztikusabban — in statu nascendi — fiatalkorú bűnözők élettörténetének és személyiségének komplex elemző vizsgálatával követhető. A folyamat megszilárdult végeredményét, az antiszociális személyiségtorzulás pszichikai sajátosságait felnőtt korú visszaeső bűnözők személyiségvizsgálatának anyagán mutatjuk be.

A célkitűzések ilyen meghatározása egy elvi és egy módszertani kérdés tisztázását teszi szükségessé.

Az elvi kérdés a kriminálpszichológia tárgyát érinti: hol húzzuk meg a kriminálpszichológiai kutatások határait, vajon egyáltalán szükséges-e bizonyos elhatárolások alkalmazása.

Álláspontunk szerint a kriminálpszichológia mint alkalmazott segédtudomány illeszkedik a bűnözés elleni harccal foglalkozó tudományok rendszerébe, és ezért az alaptudományok tárgyához viszonyított elhatárolásokra feltétlenül szükség van. E vonatkozásban elsősorban a büntetőjogtudomány és büntetőtörvény által megvont határok a mértékadók. Ezenkívül felvetődik további elhatárolások szükségessége is, amennyiben a kriminalitás pszichológiai fogalma nem teljesen azonos a büntetőjogtudomány kriminalitás-fogalmával.

A büntetőjogtudomány és a kriminálpszichológia a bűnelkövető ember problémáját más-más kiindulópontról közelíti meg. Ennek következtében a fogalomalkotásban szükségszerűen jelentkeznek bizonyos specifikumok, amelyek azonban nem jelentenek sem ellentétet, sem eltérő fogalomhasználatot. Kriminálisnak a pszichológiai terminológiában is csak az az ember nevezhető, aki bűncselekmény alanyává válhat, és megvalósítja a bűncselekmény törvényi tényállásában leírt tárgyi oldalát. Ez azonban a kriminálpszichológia számára csak kiindulópont. Kutatási irányának megfelelően a jogi kautélák megvalósulásán túlmenően keresi azokat a személyiséglélektani sajátosságokat, specifikus motivációkat és pszichés mechanizmusokat, amelyek a kriminalitás pszichológiai determinánsait jelentik. Ennek következtében tehát a kriminalitás személyiséglélektani fogalma a jogtudomány kriminalitás fogalmához képest, amelyet megőriz, tartalmában pszichológiai jegyekkel gazdagodik, terjedelmében pedig szűkül. Röviden megfogalmazva ez annyit jelent, hogy a büntetőjogtudomány által kriminálisnak minősített egyének egy részénél — elsősorban az ún. klasszikus vagy etikai bűncselekmények elkövetőinél — diagnosztizálható és leírható a speciális személyiségtorzulás, míg az elkövetők más részénél ennek kimutatása vitatható, vagy legalábbis jelenleg még nehézségekbe ütközik.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a büntetőjog kriminalitás fogalma végeredményben nem stabil, hanem a társadalmi berendezkedésnek, az aktuális társadalmi érdekeknek megfelelően időszakosan változik. A jogi elhatárolás változása ezért sokszor nem korrelál a pszichológiai valósággal. Ez a helyzet például a büntethetőség korhatárának megállapításánál, amelyet aktuálisan a jog feljebb vagy lejjebb szállíthat, továbbá a szabálysértés és a bűncselekmény elhatárolásánál stb. A jogi fogalom változása azonban nem jelenti azt, hogy az érintett egyének személyiségstruktúrájában, mechanizmusaiban is változás következik be, vagy hogy a jogi felfogás átalakulása pszichológiai változások nyomán jön létre.

Ellenkezőleg: a büntethetőség korhatárának egyébként pszichológiailag is teljesen indokolt felemelése akkor történt, amikor bő adataink voltak az érési folyamatok meggyorsulására. Egy lopás mint cselekvés pszichológiai értékelése szempontjából lényegében indifferens, hogy az illető' 490 vagy 510 Ft-ot lopott-e. Ugyanez a jog szempontjából jelenleg releváns, a cselekedetet az egyik esetben szabálysértésnek, a másikban bűncselekménynek minősíti.

Ezért a kriminálpszichológiának két fogalommal kell dolgoznia: a jogi és pszichológiai kritériumok által együttesen meghatározott kriminalitásfogalommal és az antiszocialitás fogalmával, amelyet olyan egyénekre vonatkoztat, akiknek személyisége és magatartása társadalomellenes ugyan, de vagy különböző okoknál — például életkoruknál — fogva nem válhatnak bűncselekmény alanyává, vagy cselekményük nem valósítja meg a bűncselekmény tárgyi oldalát (társadalomellenesség jogellenesség nélkül).

A kriminálpszichológiának kutatnia kell az antiszociális személyiség problémáit is, amelyet lényegében prekriminális vagy kriminálisan veszélyeztetett helyzetnek tekinthetünk. E kutatások éppen a kriminális ember személyiségének megértése szempontjából nélkülözhetetlenek. A kriminalitás sajátosságai is csak keletkezésükből magyarázhatók, ami azt jelenti, hogy egyrészt vizsgálnunk kell az antiszociális személyiség kialakulásának törvényszerűségeit, másrészt az antiszociális személyiség kriminálissá válásának folyamatát.

Továbbá nélkülözhetetlen az antiszocialitás vizsgálata a prevenció és az utógondozás szempontjából is. Ez azonban már nem kriminálpszichológiai, hanem mentálhigiéniai feladat. Az antiszocialitás pszichológiai és a kriminalitás büntetőjogi fogalma tehát terjedelem tekintetében a részleges átfedés állapotában van, amelyet az 1. ábra sémája mutat.

Az antiszociális személyiségek egy hányada vagy egyáltalán nem követ el deliktumot, hanem csak olyan kisebb súlyú antiszociális cselekedetet, magatartást valósít meg, amely nem ütközik büntetőtörvénybe (kverulancia, a családon, munkahelyen belüli kisebb súlyú összeférhetetlenség, antiszociális magatartás stb.), vagy pedig — aktuális kriminogén környezeti hatások hiányában — még nem követett el bűncselekményt; személyiségfejlődésének sajátságait tekintve azonban erre készen áll, a bűnelkövetés belső pszichikus feltételei adva vannak.

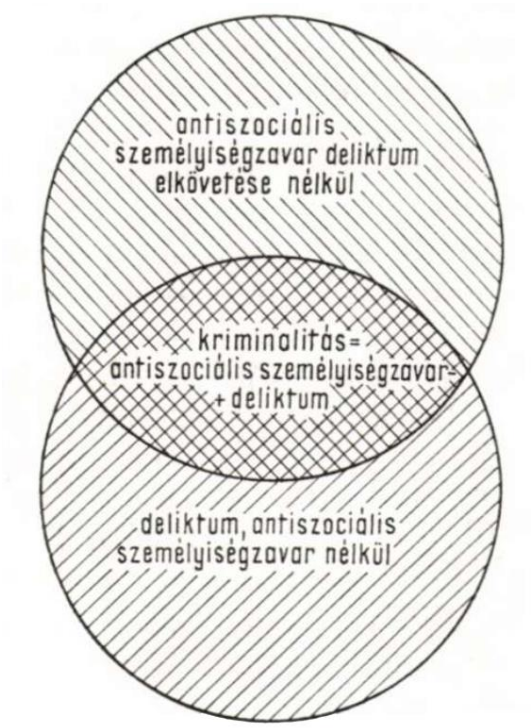

1. ábra.

Ezek az egyének személyiséglélektani szempontból antiszociálisak, de jogilag nem bűnözők.

Az antiszociális személyiségek másik csoportja bűncselekményt követ el, tehát mind pszichológiai, mind büntetőjogi szempontból ők alkotják a tulajdonképpeni kriminális kört.

Létezik azonban a deliktum-elkövetőknek egy további csoportja is, akik törvénybe ütköző cselekedeteket valósítanak meg anélkül, hogy személyiségfejlődésükben antiszocialitás volna kimutatható. Ide tartozik például a gondatlan elkövetők, egyes közlekedési bűncselekmények elkövetőinek, a tiltott határátlépőknek stb. egy hányada.

A második probléma az értekezés metodikáját érinti. Miután személyiséglélektani vizsgálatokról van szó, módszerünk kizárólag az egyedi esetelemzés. E tekintetben félreértésre adhat okot az esetelemzések egyes eredményeinek sűrűn alkalmazott táblázatos, százalékos megoszlásokat feltüntető kimutatása. Hangsúlyozzuk, hogy itt nem statisztikai felmérésekről van szó, hanem kizárólag az esetelemzések során nyert adatok összesítéséről. E táblázatos feldolgozást technikai meggondolások indokolják, amennyiben a kazuisztikai anyag részletes ismertetése a terjedelmet igen nagymértékben megnövelte volna. Ennek megfelelően talán szükségtelen hangsúlyozni, hogy a vizsgálatra került esetek adatai semmiféle szempontból nem tekinthetők reprezentatívoknak. A deliktumok megoszlását is csak azért tüntettük fel, hogy nyilvánvalóvá tegyük: vizsgálataink kizárólag ún. klasszikus vagy etikai bűncselekmények visszaeső elkövetőire terjedtek ki.

Szubjektíve csak annyit, hogy nem minden aggodalom nélkül kezdtem el és fejeztem be ezt a könyvet, amelynek hiányosságaival is tisztában vagyok. Mégis remélem, hogy a kriminálpszichológia iránt érdeklődő szakemberek, különösen pedig a pszichológus-, pedagógus- és orvostanhallgatók számára legalábbis tájékoztat e fiatal és oly nehezen kifejlődő tudományág problematikáját illetően.

A szemlélet, amelyet a könyv képvisel, talán nem sorolható be egyértelműen a pszichológia egyik „izmusába” sem — s ennek örülök. A pszichológia jelenlegi útkereső állapotában a

pszichológus egyik legfontosabb feladata, hogy felhasználjon minden értékes eredményt, amelyet tudományunk különböző irányzatainak képviselői elértek, s ezeknek alapján olyan fogalomhasználatot és szemléletet alakítson ki, amely valóban átélt, meggyőző, hiteles — egyszóval a sajátja.

Hálával tölt el, hogy olyan baráti tanítómesterek mellett váltam pszichológussá, akik ezt a belső érési folyamatot mindenkor önzetlenül elősegítették. Nem tanítványt akartak nevelni, hanem munkatársat. P. Liebermann Lucy, dr. György Júlia, M. Vázsonyi Ibolya, Gleimann Anna és dr. Pető András szellemi hatása életem integráns részévé vált. Szemléletem gyökerei hozzájuk nyúlnak vissza, s ezt mindenkor örömmel vállalom.

Messzemenő köszönettel tartozom dr. Gegesi Kiss Pál akadémikusnak, akinek tudományos eredményei és személyes segítsége támogatást nyújtottak kutatásaimhoz. Végezetül köszönetemet fejezem ki dr. Kádár Miklós egyetemi tanárnak, dr. Gödöny Józsefnek, a jogtudományok kandidátusának, dr. Moussong-Kovács Erzsébetnek, az orvostudományok kandidátusának, dr. Radnai Bélának, a pszichológiai tudományok kandidátusának és P. Mirtse Márta munkatársamnak útmutató és segítő bírálatukért.

ELSŐ RÉSZ

A KRIMINÁLPSZICHOLÓGIA HELYE A TUDOMÁNYOK RENDSZERÉBEN

I. A KRIMINÁLPSZICHOLÓGUS SZEMÉLYE

1. Általános tapasztalat, hogy a kriminalitás problémája különleges érdeklődést vált ki az emberekből. Az ún. „krimi-filmeknek", a televízió bűnügyi játékainak, a bűnügyi regényeknek hazánkban és külföldön egyaránt igen nagyszámú közönsége van.

A pszichológia számára meglepő tanulságokkal szolgálna, ha a kriminalitás problémái iránt megnyilvánuló általános érdeklődés motívumait tudományos módszerekkel kutatnák. Megfigyelések és klinikai módszerű kikérdezések során nyert tapasztalataink néhány elemzést érdemlő kérdésre hívják fel a figyelmet.

E nagyfokú érdeklődés első, durva megközelítésben arra utal, hogy az emberek jó része kriminális fantáziával telített. A bűnözés problémái iránti rezonabilitás enélkül nem volna elképzelhető. E kriminális fantázia nagy része nyilván fel nem dolgozott agresszív feszültségekből, megfékezett, kontroll alatt tartott, de meglevő antiszociális beállítódásból táplálkozik. Bármennyire is népszerűtlen ennek megfogalmazása, mégsem kerülhető el, ha a helyzetről reális képet akarunk kapni. Mindez nemcsak az egyéni intimitásokat hivatásánál fogva megismerő pszichológus, hanem a büntetőjogász számára is evidens. Amikor a büntetőtörvénykönyv a büntetés egyik céljául a generális prevenciót jelöli meg, akkor ab ovo számol azzal, hogy a társadalomban számos olyan egyén él, akit a bűnözéstől nem saját erkölcsi normarendszere, hanem csak a büntetőjogi fenyegetés tart vissza.

A problémába mélyebben bevilágít, ha feltesszük azt a kérdést, hogy a bűnügyi regényeken, krimi-műsorokon izguló olvasó vagy néző a lejátszódó cselekmények során kivel identifikál: a bűnüldözővel vagy a bűnözővel? Bevallottan vagy be nem vallottan mit áhít: a bűnöző leleplezését vagy sikeres megmenekülését?

Személyes tapasztalataink, de a műfajra jellemző megoldások is arra mutatnak, hogy a közönség identifikációja legalábbis megoszlik, mint ahogy a műfajon belül megoszlik a zseniális nyomozó és a zseniális bűnöző szerepeltetése. Sőt, ha őszinték akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy erősen az utóbbi javára billen a mérleg, s a csetlő-botló, groteszk bűnüldöző figuráján több alkalma van a közönségnek derülni, mint a „kétbalkezes" bűnözőn. Több éle születik a bűnüldöző apparátus rovására, mint a bűnözőkére.

Ha azonban megosztottnak is tartjuk a bűnözővel és a bűnüldözővel való identifikáció arányát, akkor is felmerül a kérdés, hogy az utóbbit mi motiválja: az erkölcsi felháborodás vagy az embervadászat feszültsége?

Mindezt azért indokolt előrebocsátani, mert e kérdések fokozottabban vetődnek fel azoknak az egyéneknek a személyiségstruktúráját és belső problematikáját vizsgálva, akik hivatásszerűen foglalkoznak a bűnözés elleni küzdelemmel. Ezek közé tartozik — többek között — a kriminálpszichológus is.

2. E fejezetben nincs módunk arra, hogy a kriminálpszichológiai munkára való személyes alkalmasság problémáját részletesen tárgyaljuk, hanem inkább néhány — a kriminálpszichológus saját használatára szánt — „mentálhigiénés szabály", még inkább óvás

felsorolására szorítkozunk. Emellett felhívjuk a figyelmet a kriminálpszichológus gyakorlati munkája során adódó olyan helyzetekre, amelyek szakmai és lelkiismereti konfliktusok forrásaivá válhatnak.

Legelőször is azt hangsúlyozzuk, hogy nem tartjuk kedvezőnek, ha a kriminálpszichológia iránti vonzódást elsősorban a pszichológus saját, megoldatlan antiszociális feszültségei motiválják. A gyakorlati munka során számos buktatóba ütközik — főként az átnevelő munka terén — az, akinek a kriminálpszichológia saját megoldatlan agresszivitása, esetleg kriminalitása szocializált kiélési lehetőségét biztosítja. Követelményként megfogalmazva ez azt jelenti, hogy a kriminálpszichológusnak — mint a klinikus pszichológusnak általában — pszichésen rendezettnek kell lennie az alapvető pszichikai problémákat, interperszonális kapcsolatokat illetően. A mi esetünkben ez elsősorban az agresszivitás, a szexuális élet és a voyeur hajlamok kérdésére vonatkozik. Ez alkalommal a voyeur kifejezésnek nem szexuális jelentést tulajdonítunk, hanem a mások által elkövetett deliktumokra, kriminális aktivitásra vonatkoztatva használjuk azt.

Ajánlatos kerülni e pályát annak is, akinek számára a fő vonzóerőt a munka jellegéből fakadó állandó fölényhelyzet jelenti. Bizonyos hivatások ugyanis — orvos, pedagógus, pszichológus, büntetőjogász, fegyőr, nyomozó stb. — művelőiknek állandó potenciális fölényhelyzetet biztosítanak azáltal, hogy mindig kiszolgáltatott helyzetben levő emberekkel — betegekkel, gyermekekkel, letartóztatottakkal stb. — állnak szemben. A hatalmi pozíció igen könnyen vezethet karaktertorzulás, hamis önértékelési optika kialakulásához. Ez egyrészt csökkenti a judícium objektivitását, másrészt lehetőséget ad az agresszív feszültségeknek a könnyebb ellenállás irányába, egyes esetekben a kiszolgáltatott helyzetben levő személyek rovására történő kiéléséhez.

E lehetőség annál is inkább fennáll, mert a kiszolgáltatott helyzetben levő ember tolerancia-határai mindig szűkebbek, ugyanakkor feszültségszintje magasabb, s ezért jó „partnereként válik tárgyává mások agresszivitásának, vagyis tulajdonképpen ő az ideális áldozat.

Nem mellékesen megjegyezzük, hogy a személyiséglélektani kutatásokban bizonyos egyoldalúság tapasztalható éppen az agresszivitás problémájának tekintetében. A vizsgálódások középpontjában többnyire az agresszív személyiség áll, és jóval kevesebb figyelmet fordítanak az „áldozat" pszichológiájára. Meggyőződésünk szerint nem véletlen, hogy ki vonja magára környezetének agresszív feszültségeit. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a maradéktalan agresszió-kiéléshez megfelelő tárgy is kell, akinek akár metakommunikatív, akár verbális reakciói megfelelő kielégülést biztosítanak a támadó fél számára. A kiszolgáltatottsággal járó védtelenségnek, vagyis azagresszió-kiélés gyakorlati kockázatmentességének ugyancsak jelentős felhívó jellege van az agressziós tárgyat keresők számára.

A fölényhelyzetnek ezenkívül más realizálási formái is lehetnek. Megnyilvánulhat a bűnözővel szemben hamisan értelmezett erkölcsi fölény hangsúlyozott átélésében és ennek élvezetében. A klinikus szemléletű kriminálpszichológus pszichodiagnosztikai vagy pszichoterápiái munkája során nem alkalmazhat értékítéleteket anélkül, hogy ez a tudományos objektivitás kárára ne váljék. A moralizáló attitűd a bűnözővel szembeni előítéletekhez, megvetéshez, undorhoz vezethet, amely mindenfajta kontaktus-teremtésnek és elfogulatlan megismerésnek a gátja. A személyes morális reakciók kirekesztése a szakmai gyakorlatból elkerülhetetlen feladat a kriminálpszichológus számára, s ebben helyzete analóg az orvoséval, akinek személyes esztétikai és erkölcsi állásfoglalását ugyancsak alá kell rendelnie a gyógyítás feladatának.

3. Végül szólnunk kell néhány szót a kriminálpszichológus hivatásával járó problematikus helyzetek, lelkiismereti konfliktus-lehetőségek kérdéséről.

E vonatkozásban első helyen érintettek azok, akik a bűnüldözés folyamatában vesznek részt, a nyomozati vagy a bírói szakasz pszichológus szakértőiként. Könnyen előadódhat olyan ellentmondás, hogy a kriminálpszichológus a személyes kontaktus, bizalom megteremtésének segítségével, ezenkívül a pszichodiagnosztika során alkalmazott indirekt eljárásokkal (pl. tesztek) ismereteket szerez a vizsgált személy intim szférájáról, majd kiszolgáltatja azt a vele szemben eljáró hatóságoknak. Ez a diszkrecionális probléma nem léteznék akkor, ha mindaz, ami a bűnözővel a nyomozati és a bírói eljárás, valamint a büntetésvégrehajtás során történik, egyértelműen szolgálná annak saját maga által is belátott személyes érdekeit. Azontúl, hogy ez a belátás nemegyszer hiányzik, a büntetőjogi represszionak csak egyik feladata a bűnöző személyes érdekeit szolgáló reszocializálás (speciális prevenció), s gyakorlatilag ennél nagyobb súllyal esik latba a társadalom védelme és a generális prevenció. Ez így is van rendjén. Nem szabad azonban magunkat azzal áltatnunk, hogy a társadalom védelmének és a generális prevenciónak a szempontjai mindig egybeesnek azzal, ami a speciális prevenció érdekeit szolgálja. E vonatkozásban ellentmondások lehetségesek, s ez a forrása annak a lelkiismereti konfliktusnak, amelybe a bűnöző egyénnel foglalkozó kriminálpszichológus nemritkán belekerül.

A személyiséglélektani kutatómunkát végző kriminálpszichológus viszont nemegyszer telítődik azzal, hogy számára a vizsgált személyek mindig csak kutatási tárgyat jelentenek, és nincs reális lehetősége segítő, átnevelő munka végzésére. Legkedvezőbb helyzetben tehát a büntetésvégrehajtás területén dolgozó kriminálpszichológus van. Az ő problematikája sem mentes azonban az ellentmondásoktól. A jelenlegi börtönviszonyok — mint erre a továbbiak során visszatérünk — még nem sok teret biztosítanak a célzott pszichológiai és pedagógiai átnevelő munkának. Ennek oka egyrészt a börtön szervezeti felépítésében és tárgyi körülményeiben, másrészt az őrszemélyzet speciális képzést és megfelelő személyes alkalmassági vizsgálatot nélkülöző, kedvezőtlen színvonalú összetételében, végül harmadrészt a bűnözők heterogén voltában keresendő. Bár ezen a téren az utóbbi időben jelentős előrehaladás történt az első bűntényesek elkülönítésével, mégis a különféle büntetésvégrehajtási intézményekben a legkülönbözőbb intellektuális nívójú, karakterű és problematikájú személyek élnek együtt. Az eredményes reszocializáló munka homogén csoportok szelektálását kívánja meg.

Továbbá: az eredményes pszichológiai gondozás vagy pszichoterápia előfeltétele, hogy a bűnöző belássa problematikáját és igényelje a változtatást. De éppen a súlyos visszaesőknél erre ritkán lehet számítani.

A kriminálpszichológus hivatásának szubjektív nehézségeit hangsúlyozva talán egyoldalúan negatív képet vázoltunk fel a pálya buktatóiról. Mégis úgy gondoljuk, hogy mivel e kérdések tárgyalása a szakirodalomban meglehetősen elhanyagolt, hasznos, ha az érdeklődők figyelmét ezekre irányítjuk. A kriminálpszichológusi munka hatékonysága szempontjából csak kedvező, ha olyan előzetes szelekció érvényesül, amelynek következtében kizárólag azok választják maguknak e hivatást, akiket egyedül a segítés szándéka vezérel, és vállalják az ezzel járó gyakori kudarcot és a felelősséget, amelyet az emberi sorsokba való beavatkozás jelent.

II. A KRIMINÁLPSZICHOLÓGIA ELHATÁROLÁSI ÉS FELOSZTÁSI PROBLÉMÁI

1. A bűnözés pszichológiai problémáinak rendszeres tudományos kutatása a XIX. század utolsó harmadában kezdődött el. Ennek ellenére a kriminálpszichológia csak a legutóbbi évtizedek folyamán válik egyre inkább általánosan elismert, *önálló pszichológiai szakágazattá*.

A kriminálpszichológia viszonylag késői önállósulásának okát elsősorban tárgyának bonyolultságában kereshetjük. *A bűnözés komplex társadalmi jelenség, amelyet gazdasági-társadalmi és részben biológiai tényezők együttesen határoznak meg.* A modern kriminálpszichológia kialakulása csak a természet- és társadalomtudományok legújabbkori gyors ütemű fejlődése alapján valósulhatott meg, mert kutatásaiban ezeknek az alaptudományoknak az eredményeire támaszkodik. Ez a megfogalmazás eltér több marxista igényű szerző meghatározásától, akik ismételten hangsúlyozzák, hogy a bűnözés társadalmi jelenség, s ezért okai is társadalmiak. Az eltérés azonban nem jelent ellentmondást, mert meg kell különböztetni a bűnözést mint társadalmi jelenséget és annak okait az egyedi bűnözővé válás folyamatától és okaitól.

E munkában kizárólag az utóbbi kérdéssel foglalkozunk. Ennek megfelelően már az irodalmi áttekintést is csak a szorosan vett kriminálpszichológiai problémákat tárgyaló irányzatok és iskolák ismertetésére szűkítettük.

A marxista szerzők munkái zömmel kriminológiai jellegűek, és a bűnözést a társadalmi tömegjelenség szintjén közelítik meg. Csak a legújabb marxista irodalomban találkozunk az egyedi bűnözővé válás pszichológiai faktorainak elemzésére irányuló kísérletekkel. E helyzetnek szükségképpeni következménye, hogy a bemutatható marxista kriminálpszichológiai irodalom arányaiban jóval kisebb az általunk kritikailag értékelt polgári irányzatokénál. A kriminálpszichológiának a közelmúltban megindult önállósulása nyilvánvalóan még napjainkban sem ért véget, és ezért indokolt megemlíteni, hogy a marxista megalapozottságú kriminálpszichológia megteremtését illetően valójában a folyamatnak még csak a kezdetén vagyunk.

A marxista kriminológiában sokáig tartotta magát az a nézet, amely szerint pszichológiai és biológiai tényezőknek nem szabad oki jelentőséget tulajdonítani az egyedi bűnözővé válás folyamatában. Ezt az álláspontot túlzottnak, sőt tarthatatlannak érezzük, bár érthetővé teszi az a tény, hogy a marxista kriminológia — többek között — a biologizmussal és a pszichologizmussal való harcban született meg. Álláspontunk szerint azonban — ami az egyedi bűnözővé válást illeti — a pszichológiai és a biológiai faktorok jelentőségének tagadása éppen a dialektikus materialista ember modellnek mond ellent, amely az embert mint egyszersmind társadalmi és biológiai jelenséget ragadja meg, és szakítva a vulgármaterialista szemlélettel, elismeri a pszichikus funkciók viszonylagos önállóságát. Az egyedi bűnözővé válás folyamatának kizárólagos társadalmi meghatározottsága lényegében elavult mechanisztikus szemléletet tükröz, amely valamilyen reflexműködéshez hasonló monokauzális hatást tételez fel a társadalmi impulzusok és az egyén cselekvése között. A cselekvést közvetlenül kiváltó ok azonban sohasem a környezeti hatás, hanem az az élmény, amivé a személyiség a környezeti hatást feldolgozta.

Ezt a problémát a szociálpszichológiai irányzatok tárgyalásánál részletesen is kifejtjük. Már itt idézzük azonban GERCENZONT (1961), aki megállapítja: „Amikor a bűnöző személyiségét jellemezzük, abból indulunk ki, hogy a külső okok, feltételek, helyzetek hatása nem mechanikusan érvényesül, hanem az ember pszichikumán, jellemén és vérmérsékletén keresztül hatolva."

Ez az egyedi bűnözővé válás problematikájának punctum saliense.

E vonatkozásban érdemes hivatkozni még FRAISSE (1965) álláspontjára, aki azt vallja: „A pszichológusnak nemcsak az a feladata, hogy a viselkedés egy osztályfogalmát megadja — pl. a bűnözést —, hanem egy konkrét viselkedést is meg kell magyarázni: ezt a bűnesetet. Ehhez pedig nem tud másképpen eljutni, mint bizonyos egyetemes törvények kerülő útján, vagy más szóval úgy, hogy az esetet, egymás utáni megközelítésekkel, egyre kevésbé egyetemes keretek közé helyezi."

Továbbá: „A fiziológiai és a szociális oldal nem okai viselkedéseinknek. Ezek MAUNIER kifejezése szerint csak feltételek vagy előhívók. Valamely inger csak oly módon lesz jelzéssé, ahogyan azt az alany felfogja és az érzékelés már alkalmazkodási folyamat." Végül leszögezi, hogy: „Az emberi lénynek saját fizikai és társadalmi környezetéhez való alkalmazkodása és az abba való beilleszkedése *egyéni történet*, ezen keresztül alakul ki személyisége egységes és hierarchizált vonásegyüttessé."

Végül RUBINSTEIN (1946) álláspontja is teljesen egyértelmű ebben a kérdésben: „A társadalmi lét törvényszerűségei az ember fejlődésének leglényegesebb törvényszerűségei. A pszichológiának az emberi pszichikum megismerésében ezért belőlük kell kiindulnia, azonban semmiképpen nem szabad sem a pszichológiai törvényszerűségeket a társadalmiakra visszavezetnie, sem a társadalmiakat a pszichológiaiakra."

Minthogy a bűnözés komplex társadalmi jelenség, a *kriminálpszichológia önmagában nem képes és nem is hivatott arra, hogy feltárja a bűnözés társadalmi és a bűnözővé válás egyéni okait és feltételeit*, s kidolgozza a bűnözés elleni harc eredményes módszereit. A kriminálpszichológia a bűnözés és a bűnözővé válás társadalmi és egyéni pszichológiai feltételeivel, a bűnözés elleni harc pszichológiai módszereivel foglalkozó tudomány. Ennek megfelelően a bűnözés elleni harc eredményes megvalósítása csak az érintett szaktudományok — büntetőjogtudomány, szociológia, kriminalisztika, pszichiátria, pedagógia, pszichológia, kriminológia stb. — és intézmények — rendőrség, ügyészség, bíróság, büntetésvégrehajtó és javító-nevelő intézetek, gyámügy és gyermekvédelem stb. — összefogása és összehangolt, *együttes tevékenysége* alapján lehetséges.

Ennek az összefogásnak a szükségességén nem változtat az a tény, hogy a különféle szaktudományok között számos elméleti és gyakorlati kérdésben ellentétes vélemények is tapasztalhatók, viták folynak. Ez bizonyos mértékig természetes, hiszen e szaktudományok a bűnözés problémáját más-más elméleti és gyakorlati alapról közelítik meg—például tételes jogi, személyiséglélektani, pedagógiai, szociológiai stb. szemléletből kiindulva.

2. *A kriminálpszichológia alkalmazott lélektani tudományág, amely a bűnelkövető, a bűntett és a bűnözés elleni harc (bűnüldözés, büntetésvégrehajtás, 7negelőzés és utógondozás) pszichológiai problémáival foglalkozik.*

A kriminálpszichológia belső tagozódására és a tudományok rendszerében elfoglalt helyére vonatkozóan a különböző szerzők álláspontja több vonatkozásban eltér egymástól.

GROSS (1905) klasszikussá vált felfogása a *kriminológiát* tekinti minden bűnözéssel foglalkozó diszciplína összefoglaló tudományának, és ezen belül *objektív kriminálpszichológiát* (tárgya: az egyedi bűnözővé válás pszichikus folyamata és a bűnelkövető személyisége), *szociál-kriminálpszichológiát* (tárgya: a bűnözés társadalomlélektani feltételeinek a kutatása) és *szubjektív kriminálpszichológiát* (tárgya: az elkövetett egyes bűncselekményfajták és a felderítés, a bírói eljárás — elsősorban a vallomások — pszichológiai problémái) különböztet meg. A kriminálpszichológiai gyakorlatban e részágazatok összemosódnak, átfedik egymást, és ezért Gross felosztását sokan mesterkéltnek tekintik (például nyilvánvaló, hogy a bűnelkövető személyiségének problematikája nemcsak a kriminológiai okkutatásban jelentős, hanem a felderítésben is stb.).

Az újabb irodalomban elterjedőben van LOUWAGE (1945) felfogása, amely szerint a bűnügyi tudományok rendszere nem foglalható össze egységes tudományban, hanem két alapvető szaktudományra oszlik: a kriminológiára, amely a bűnözésről szóló tudomány, különös tekintettel az egyéni és társadalmi okok kutatására, és a *kriminalisztikára*, amely a bűnözés elleni harc szaktudományait fogja egybe. E felosztásban a *kriminálpszichológia a kriminológia egyik szakágazata*, amelynek centrális kutatási területe a bűnözés és a bűnözővé válás pszichikai okainak és feltételeinek kutatása. E rendszerezés a gyakorlathoz képest leszűkíti a kriminálpszichológia tárgyát és alkalmazási területeit (például a felosztásban egyáltalán nem kap hangsúlyt a kriminálpszichológia kriminalisztikai alkalmazása, a felderítés pszichológiája, a bírósági szakértői munka stb.).

HENTIG (1956) a problémát egészen más oldalról közelíti meg, feltételezve, hogy az egyes büntetőjogtudományi szempontból differenciált bűncselekményfajták mögött specifikus személyiséglélektani és etiológiai problémák állanak. Ezért nála a kriminálpszichológia az egyes bűncselekményfajták és elkövetőik lélektanára esik szét. (Például külön foglalkozik a lopás és a tolvaj, a betörés és a betörő, a csalás és a csaló lélektanával.) Végső soron szerinte az egyes deliktumfajták és elkövetőik lélektana nem szintetizálhatok egységes tudományba. E feltevésnek, amely szerint a lényegében jogtudományi kategóriákat jelentő különféle bűncselekményfajták elkövetőinél specifikus személyiségstruktúra és karakter mutatható ki, számos meggondolás mond ellent. A bűncselekményfajták jogtudományi elhatárolásának és a személyiségfejlődés sajátosságainak koincidenciája ugyan sok vonatkozásban előfordul, de ez nem törvényszerű jelenség. Annál kevésbé tekinthető annak, mivel közismert az a tény, hogy azonos személy többfajta bűncselekményt is elkövethet, akár huzamosabb idő alatt, akár rövid egymásutánban, azonos életkori szakaszon belül. Az egy bűncselekményfajtához ragaszkodó elkövetők jó része is élete folyamán többször vált bűnözési formát. Nem tagadható ugyanakkor az a statisztikailag is igazolható tény, hogy bizonyos deliktumfajták együttes előfordulása vagy váltott elkövetése szignifikánsan gyakoribb. E bonyolult összefüggések tisztázása rendkívül széles körű pszichológiai és kriminalisztikai kutatásokat igényelne.

Figyelembe véve a még kialakulóban levő kriminálpszichológia mai állapotát, jelenleg azok a felosztások látszanak a legelfogadhatóbbaknak, amelyeknek alapjául a kriminálpszichológia alkalmazási területei szolgálnak. Ezt képviseli NASS (1960), aki *kriminálpszichológiát, igazságügyi pszichológiát* és *kriminálpedagógiát* különböztet meg. A kriminálpszichológia e felosztásban a bűnözés társadalmi és egyéni pszichikai okainak kutatásával foglalkozik. Az igazságügyi pszichológia tárgya a bűnüldözés nyomozati és bírói szakának pszichológiai problematikája, míg végül a kriminálpedagógia a reszocializálás neveléslélektani és pedagógiai kérdéseit tárgyalja.

Lényegében hasonló felosztási elvet valósít meg RATYINOV (1965) is, aki a bűnözéssel és a bűnüldözéssel kapcsolatos lélektani törvényszerűségek kutatását a jogpszichológia feladatának jelöli meg. A jogpszichológia három, diszciplínára tagozódik:

A *kriminálpszichológia*: a bűncselekmény keletkezését, a bűnelkövető embert és a prevenciós munka lélektani kérdéseit tárgyalja.

A *büntetésvégrehajtási lélektan*: az átnevelés pszichológiai problémáit vizsgálja.

Végül a *bírósági pszichológia* a büntetőeljárás lélektani kérdéseivel foglalkozik.

Saját felosztásunk lényegében NASS és RATYINOV állásfoglalását követi, az egyes szakágazatok elnevezésében alkalmazkodva a nálunk elterjedt terminológiához. Ezek szerint

a *kriminálpszichológia* — amelynek tárgyát az előzőekben meghatároztuk — az alábbi szakágazatokra osztható:

a) *Kriminológiai lélektan*. A bűnözővé válás társadalmi és egyéni pszichológiai feltételeiről, a bűnelkövetésig súlyosbodó antiszociális magatartásformák mögött álló személyiségstruktúra és mechanizmusok sajátosságairól szóló szakágazat. Értelemszerűen magában foglalja a bűnözés elleni harc büntetőjogon kívüli területeinek — megelőzés és utógondozás — pszichológiai problémáit is.

b) *Kriminalisztikai lélektan*. A bűnüldözés nyomozati és bírói szakának pszichológiáját tárgyalja.

Ezen belül centrális területet jelent az ún. tényállás-diagnosztika, a kihallgatási taktika pszichológiája — különös tekintettel a vallomások lélektanára —, egyes speciális eljárások, például a nyomozási kísérlet lélektani problémája.

A bírói szakban a pszichológiai szakértői tevékenység kerül előtérbe, amely egyrészt támpontot ad a bíróság számára a vádlott személyében rejlő társadalmi veszélyesség értékeléséhez, s különösen fiatalkorúak esetében az átnevelés szempontjából az optimális ítélet kialakításához nyújt segítséget a fiatalkorú pszichikai és környezeti státusának tisztázásával, másrészt adatokat szolgáltat a bíróság számára egyes részletkérdések, például a szavahihetőség tekintetében.

Végül a kriminalisztikai lélektan tárgykörébe tartoznak bizonyos pályaalkalmassági kérdések is, például a nyomozói, ügyészi, bírói munkakör pszichológiai követelményeinek tisztázása.

c) *Büntetésvégrehajtási lélektan*. Az átnevelés, a reszocializálás pszichológiai feltételeit és módszereit kutatja.

Az eredményes átnevelést biztosító komplex pedagógiai, pszichológiai és szociális gondozói tevékenység számos neveléslélektani és klinikai pszichológiai, egyes esetekben pedig egyéni vagy csoportpszichoterápiás eljárások alkalmazását igényli.

A felosztásból következően munkánk a *kriminológiai lélektan* tárgykörét öleli fel, a továbbiakban ennek megfelelően szűkítjük mind az irodalmi áttekintést, mind saját kérdésfeltevéseinket és vizsgálatainkat. Csak a befejező részben vázoljuk majd vizsgálatainkonzekvenciáit — elsősorban a büntetésvégrehajtási lélektan területén.

3. Ami a *kutatási és vizsgálati módszereket* illeti, a kriminálpszichológiának mint alkalmazott lélektannak alig van specifikus metodikája. Módszereit egyrészt az általános és kísérleti lélektan, másrészt pedig a klinikai pszichológia, illetve a személyiséglélektan vizsgáló eljárásaira alapozza.

A *kriminológiai lélektanban* elsősorban a klinikai pszichológia személyiségvizsgáló eljárásai kerülnek alkalmazásra. Az egyedi bűnözővé válás folyamatának tisztázása érdekében a kriminológiai lélektan sem nélkülözheti az ún. teljes diagnózis (GEGESI KISS 1965) felállítását, amely a

a) szomatikus status praesens,
b) pszichikai status praesens,
c) környezeti status praesens

tisztázását jelenti, értelemszerűen magában foglalva ezekből a szempontokból az egyén fejlődéstörténetének megismerését.

A szomatikus vizsgálat kiterjed a vizsgált személy
— testi fejlődésének és betegségeinek történetére (orvosi anamnézis);

— aktuális egészségi állapotára, amelynek tisztázása érdekében a szokásos rutinvizsgálatokon kívül bűnözők esetében különös jelentősége van a pontos neurológiai és EEG-vizsgálatoknak.

Az indikációnak megfelelően a szomatikus vizsgálatok egyéb szükséges szakvizsgálatokkal — laboratóriumi vizsgálatok, endokrinológiai vizsgálat stb. — egészülnek ki.

Az alkalmazott *pszichológiai módszerek* közül az alábbiaknak van döntő jelentősége:

— pszichológiai anamnézis, illetve autoanamnézis, a klinikai módszerű kikérdezésen alapuló explorációk;

— a teljesítmény- és projektív tesztek;

— a környezettanulmány adatai.

A kriminológiai lélektan *szociálpszichológiai* problémáinak kutatásaiban különösen előtérbe kerül a

— pontosan rekonstruált élettörténet elemzése,

— a kérdőíves eljárás, illetve

— a nyert adatoknak a legmodernebb statisztikai módszerek segítségével történő feldolgozása.

A kriminológiai lélektan elméleti és módszerteni problémáit e helyen részletesebben nem fejtjük ki, minthogy erre munkánk további részében amúgy is sor kerül.

A teljesség kedvéért azonban szükségesnek tartjuk a kriminalisztikai lélektan és a büntetésvégrehajtási lélektan módszertani problémáinak rövid összefoglalását.

A *kriminalisztikai lélektan* az alábbi két nagy alkalmazási területet foglalja magában: a felderítés során felmerülő pszichológiai problémák megoldása és a bírósági pszichológiai szakértői tevékenység.

Természetesen felderítésről csak abban az esetben lehet szó, ha a bűncselekmény elkövetésének ténye vagy gyanúja a hatóság tudomására jut. Ezt az egyébként magától értetődő tényt azért érdemes mégis hangsúlyozni, mert a kriminálstatisztika bizonytalansága éppen abból adódik, hogy a bűncselekmények elkövetésének egy része nem is jut a hatóságok tudomására. Ez az ún. „sötét szám", amelyet minden kriminálstatisztika figyelembe vesz. Több szerző a „sötét számot" igen jelentősnek értékeli. Egyesek azt az álláspontot képviselik például, hogy a hatóságok tudomására jutott lopások számát minimálisan hússzal, szélsőséges álláspontok szerint százzal kell szorozni ahhoz, hogy a valóban elkövetett lopások reális számát megkapjuk. Nemcsak arról van szó, hogy egyes károsultak nem tesznek feljelentést, hanem arról is, hogy sokan azt hiszik, elvesztették a pénzüket vagy értéktárgyukat, és eszükbe sem jut, hogy bűncselekmény történt. Egyes országokban, például az USA-ban, ahol nagyszámú szervezett gengszterbanda működik, ez a „sötét szám" rendkívül nagy.

A kriminalisztikai lélektan alkalmazásának első részterülete az ún. *tényállás-diagnosztika*. A század elején legelőször e téren történtek kísérletek pszichológiai módszerek alkalmazására a bűnüldözésben. A tényállás-diagnosztikán belül pszichológiai módszereket igyekeztek felhasználni több gyanúsított közül a valószínű tettes megállapítására.

E célra leggyakrabban az alábbi *pszichológiai módszereket* alkalmazták:

1. *Asszociációs módszerek*. A JUNG által kidolgozott szabad és kötöttasszociációs módszereket többen megkísérelték alkalmazni a kriminalisztikában. A módszer első variációjának lényege, hogy a vizsgált személyt semleges szavak sorozatára szabadon asszociáltatják — s ennek alapján megállapítják a hívó szóra adott válasz átlagos reakcióidejét. Ezek után a semleges szavak közé olyan szavakat kevernek, amelyek kapcsolatban állnak a bűncselekménnyel. Feltételezték, hogy az inkriminált szavakra adott reakcióidő jelentősen

hosszabb lesz, mert a gyanúsítottban affektív feszültség, gyanakvás, óvatosság keletkezik, gondolkozni fog.

A második variáció szerint ugyancsak inkriminált szavakat kevernek semleges szavak közé, de itt a kötött asszociáció módszerével dolgoznak. Minden egyes szóra meghatározott válaszszót kell megtanulnia a gyanúsítottnak. Ha a bevésés folyamata befejeződött, egy idő után reprodukáltatják a hívó- és válaszszavakat. Feltételezték, hogy elsősorban az inkriminált szavakra meghatározott válaszoknál fog jelentkezni a felejtés, illetve a válaszszavak elvétése. E meggondolás mögött az a mélypszichológiai feltételezés áll, hogy az elfojtásos-felejtéses mechanizmusok elsősorban azoknál a szavaknál érvényesülnek, amelyek a vizsgált személyre nézve szorongást, veszélyt, fenyegetettséget jelentenek.

A modern kriminalisztikai lélektanban a szabad és kötött asszociációs módszerek nem bizonyultak megbízhatóknak. Maga a kihallgatási helyzet ugyanis már szorongást, gyanakvást és óvatosságot mobilizál a gyanúsítottban, s különösen ha ismeri a vád tárgyát képező bűncselekményt, a reakcióidő-megnyúlások, illetve a válaszszavak elvétései nem kizárólag a tényleges elkövetőre jellemzőek.

2. A *reproduktív emlékezeten alapuló módszerek*. A módszer ugyancsak a valószínű tettes megállapítására szolgál. Egyik legismertebb változata szerint a gyanúsítottnak a valódi tényálláshoz elemeiben és történetében rendkívül hasonló, de azzal nem azonos bűncselekmény-történetet mondanak el, majd a történetet reprodukáltatják. Több esetben beigazolódott tapasztalat szerint a tényleges elkövető, akiben paralel mobilizálódnak az általa elkövetett cselekmény hasonló mozzanatai, gyakran összekeveri a két történés motívumait, és az elmondott történet reprodukálása folyamán olyan tényanyagot is közöl, amelyet az nem tartalmazott, hanem az általa véghezvitt cselekmény része volt. Ha ez bekövetkezik, bizonyító erejű lehet az elkövető személyére vonatkozóan. Az esetek többségében azonban a jó intellektuális képességekkel rendelkező, visszaeső bűnöző, akinek a kihallgatásokban már bizonyos jártassága van, és a gyanúsított helyzet nem jelent számára rendkívül nagy stress-hatást, kikerüli ezt a csapdát.

3. *Pszichofiziológiai működéseken alapuló műszeres eljárások*. Legismertebb közülük az úgynevezett hazugságvizsgáló gép (liedetector, poligráf). A készülék az érzelmi reakciók által kiváltott fiziológiás elváltozások komplex regisztrálására alkalmas. Méri a galvános bőrreflexeket, a légzést, a vérnyomást, a pulzust stb. A készüléket a kihallgatás megkezdésekor hozzák működésbe, majd a kihallgatás befejezésekor az adatokat összevetik a pontosan vezetett kihallgatási jegyzőkönyvvel. Feltételezik, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos döntő jelentőségű kérdéseknél az izgalmi állapot fokozódik, s ennek fiziológiás következményeit a készülék rendszeresen regisztrálja.

A készüléket hazánkban sokoldalú meggondolás alapján nem alkalmazzák. Adatainak megbízhatósága ellen szól a módszer sokszoros közvetettsége, hiszen értelmi folyamatok által kiváltott érzelmi reakciók fiziológiai következményeinek regisztrálásáról van szó. Az általános izgalmi állapot minden kihallgatottra jellemző, s a kihallgatás kritikus pontjainál az ártatlanul gyanúsított is fokozott emóciókkal reagálhat. Az értékelést nagymértékben bizonytalanná teszi, hogy az affektív és vegetatív szenzibilitás félrevezető lehet. Vegetatív disztóniás egyének vizsgálata például majdnem mindig pozitív eredményt ad.

4. *Tesztmódszerek*. Kísérletek történtek abban az irányban is, hogy projektív teszteket, személyiségvizsgáló eljárásokat alkalmazzanak annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy személyiségstruktúrája, mechanizmusai, karaktere alapján a gyanúsítottról feltételezhető-e a bűncselekmény elkövetése, szavahihető-e stb. S ha az egyéb pszichológiai vizsgáló eljárásokkal kiegészített tesztmódszerek megbízható személyiségképet, karaktervonásokat mutatnak is ki a

vizsgált személyről, ennek tényállást, tettességet bizonyító ereje azonban még nincs. Potenciálisan sok emberről feltételezhetjük személyisége, karaktere alapján, hogy bizonyos esetben antiszociális magatartást tanúsítana, anélkül, hogy ez bármilyen támpontot szolgáltatna a tekintetben, vajon valóban követett-e el bűncselekményt. A tesztanyagban megjelennek a bűnelkövetéssel kapcsolatos fantáziaelemek is, esetleg a bűnöző környezetből származó asszociatív ismeretanyag stb.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy kizárólag pszichológiai módszerek a tényállás megállapítására önmagukban nem alkalmasak. De az egyes pszichés funkciók — érzékelés, emlékezés, figyelem, képzelet stb. — és a személyiségstruktúra, a mechanizmusok, a karakter és az élettörténet pszichológiai feltárása és értékelése számos adatot szolgáltathat a nyomozó hatóságoknak és bíróságoknak, amelyek megkönnyítik a felderítést és a helyes ítélet kialakítását.

A kriminalisztikai lélektan alkalmazásának fő területe a vallomások értékelésével kapcsolatos. Természetesen gyökeresen más a reális és a pszichológiai szituáció, a problematika és az ehhez alkalmazkodó taktika attól függően, hogy terhelt vagy tanú vallomásáról van-e szó.

A tanúvallomásokkal kapcsolatosan a legfontosabb pszichológiai feladat a hamis vallomások felismeréséhez való segítségnyújtás.

A kriminalisztika megkülönböztet szubjektíve igaz, de objektíve hamis vallomást akkor, ha a vallomástevő meggyőződése szerint igazat mond, de állításai egyéb okoknál fogva mégsem felelnek meg az igazságnak.

Szubjektíve hamis, de objektíve igaz a vallomás abban a ritka esetben, ha a vallomástevő a hatóság félrevezetésére törekszik, egyéb tényezők következtében azonban vallomása egészében vagy döntő részleteiben mégis az igazságnak megfelelő.

Szubjektíve és objektíve hamis vallomásról akkor beszélünk, ha a vallomástevő a hatóság szándékos félrevezetése céljából a valóságnak meg nem felelő vallomást tesz.

Akár terhelt, akár tanú vallomásáról van szó, mindhárom fenti esetben a vallomások értékeléséhez jelentős segítséget nyújthat a vallomástevő személyiségvizsgálata. Különösen fontosak a személyiségvizsgálatnak a vallomástevő intelligenciájára és affektív életére vonatkozó adatai. Az intelligencia általános színvonala — kvantitatív intelligencia —, a vallomástevő absztrakciós, logikai és kombinatív készsége, realitásérzéke és ítélőképessége, műveltségi színvonala eleve meghatározza a vallomások s így a hamis vallomások jellegét, a szándékos vagy akarattalan torzítások irányát, bonyolultságát vagy sztereotip voltát, rafináltságát stb. Nem kevésbé lényeges a kvalitatív intelligencia megismerése a vallomások értékelésében. E vonatkozásban elsősorban a gondolkodási folyamatok sajátosságai, a szintetikus vagy analitikus gondolkodás dominanciája, a fantáziavilág, az érdeklődés, a befolyásolhatóság, a pszeudologizálásra való hajlam stb. jelentenek fontos értékelési szempontot.

A felderítő munka számára ezeknek az adatoknak az ismerete megkönnyíti a hamis vallomás leleplezését. Felismerhetővé teszi a betanítottságot, főleg azokban az esetekben, ha a vallomás felépítése és a vallomástevő egyéb területen megnyilvánuló gondolkodásmódja, színvonala között bizonyos ellentmondás figyelhető meg. A logikusan és jó színvonalon felépített vallomást például az egyén a különböző kérdések hatására sztereotip ismételgeti, és spontán válaszaiban vallomásánál lényegesen rosszabb intellektuális teljesítményt nyújt.

Az érzelmi élet, főként a begyakorolt reakciómódok, mechanizmusok és a vallomástevő affektív feszültségbírásának megismerése a megfelelő, személyre kiszabott kihallgatási taktika kialakítása szempontjából jelentős. Ha terheltről van szó, nem vitás, hogy nyomozó és

kihallgatott ellenfelekként állnak egymással szemben, és a kihallgatási taktika akkor megfelelő, ha ezt az ellenséges viszonyt oldani tudja, vagy pedig ha a kihallgatás során mobilizált emóciók meghaladják a terhelt affektív feszültségbírását (bűntudat, bizonytalanság stb.). Mindez feltételezi a vallomástevő személyiségének, érzelmi reakciómódjának pontos ismeretét, amelyhez a nyomozó stílusában, a kérdések felépítésében, a felhasznált taktikai módszerekben alkalmazkodik.

A kriminalisztikai lélektan számos tapasztalat alapján megkísérelte összefoglalni a tanúk leggyakoribb lélektani típusait. Magatartása alapján beszélnek a bőbeszédű tanúról, aki elvész a rengeteg részletkérdésben, s akinek kihallgatásakor a nyomozónak kell a centrális kérdésekre irányítania a beszélgetést. Ez esetben is teljesen megváltozik a kihallgatási taktika attól függően, vajon a rossz lényeglátás, a fokozott verbalitás, a szökellő asszociációk a vallomástevő gondolkodásmódjának jellemzői-e, vagy pedig a hatóság félrevezetésére kidolgozott hárításos szerepről van szó. A szorongó tanú fokozott izgalmi állapota és nagy affektív feszültsége rontja a vallomás megbízhatóságát, a vallomástevő intellektuális teljesítőképességét, tehát a kihallgatási taktikának első feladata a szorongás oldása. Az ún. szerepjátszó tanú érdeklődésének középpontjában saját sikeres szereplése van, úgy érzi, hogy a felderítés munkája rajta áll vagy bukik, s ezért vallomásába számos torzítás, konfabuláció keveredik.

A gondolkodásmód sajátosságai alapján egyes szerzők (például BINET) a logikus és a deszkriptív vallomást tevő tanúk típusait különböztetik meg. Első esetben a tanú az általa észlelt tényanyagot logikai rendszerbe igyekszik foglalni, amelynek egyaránt lehetnek pozitív eredményei és torzító félresiklásai. A deszkriptív tanú vallomása általában az általa észleltek leírására szorítkozik, minden személyes, logikai vagy érzelmi elem hozzáadása nélkül.

A vallomástevők személyiségvizsgálata egyben szelektív feladatot is megold, amennyiben eleve kiszűri a pszichikailag beteg (pszichopata, pszichotikus stb.) személyeket, és már a nyomozás korai fázisában az igazságügyi elmeszakértők bevonásának szükségességére hívja fel a figyelmet. A tanúvallomások értékelésénél és ellenőrzésénél jelentős szerepe van az egyes pszichikus részfunkciók vizsgálatának. Ezek egyaránt vonatkozhatnak az érzékelési folyamatokra (különösen a tér- és időérzékelés problémáira, ahol a nagy érzelmi feszültség gyakran torzulásokat, érzéki csalódásokat eredményez): az emlékezési folyamatokra, a figyelemre stb.

A számos részletprobléma felsorolása helyett az alábbiakban néhány példával illusztráljuk a kriminalisztikai *lélektan alkalmazási lehetőségeit*.

1. A vallomások ellenőrzésére a kriminalisztika gyakran alkalmaz ún. *nyomozási kísérletet*, ahol minden körülményt figyelembe véve pontosan rekonstruálják az eredeti helyzetet, s az eredeti feltételek között megismétlik a tanú által elmondott eseményt. A nyomozási kísérlet elsősorban érzékelés- és figyelemlélektani problémák (láthatta-e? hallhatta-e?) eldöntésére irányul. Ha például a nyomozási kísérlet azt akarja tisztázni, hogy valamely időpontban és helyen a tanú meghallhatott-e egy lövést, teljesen azonos feltételek között közömbös személy, például nyomozó segítségével igyekeznek eldönteni a vallomás hitelességét. Hiába egyezik azonban meg a legapróbb részletekig minden körülmény és feltétel, a kísérlet eredménye egy pszichológiai tényező figyelmen kívül hagyása esetén értékelhetetlen lesz. Mások lesznek ugyanis az érzékelés és a figyelem teljesítményei a kísérleti személy beállítódásától függően. Minthogy a kísérleti személy előre várja, hogy fog-e lövést hallani, az érzékelt lövés nem bizonyítja a tanú vallomásának hitelességét, akinél az előzetes beállítódás hiányzott.

2. Fontos problémája a kriminalisztikai lélektannak, hogy a *reprodukálható emlékanyag* hogyan torzul, kopik és változik az eltelt idő hatására. E vonatkozásban román kutatók végeztek érdekes kísérletsorozatokat. Előre megszervezett tumultust rendeztek az egyik piacon, ahol

beépített magnetofonokkal, rejtett filmfelvevő gépekkel stb. pontosan rögzítették a történteket. A jelenet tanúit kihallgatták, majd bizonyos időközök elteltével a kihallgatást megismételték. A kísérlet folyamán pontosan követni lehetett az emlékezeti torzulásokat, illetve az érzelmi élet sajátosságainak és az emlékezési folyamatoknak a kölcsönhatását.

A felejtés mértéke igen jelentős. Egyes kriminalisztikai tapasztalatok szerint 2—3 nap elteltével az eredeti élményanyagnak már csak 20%-a reprodukálható megbízhatóan. Ezt természetesen az emlékezés egyedi sajátosságai és emocionális faktorok döntően befolyásolják. Eidetikus emlékezési képességgel rendelkezőknél például hosszú idő eltelte után is számíthatunk megbízható vallomásokra.

3. Éppen a felejtés mechanizmusaival kapcsolatosan tapasztalható az a jelenség, hogy a vallomástevő képzeletének, addigi tapasztalatainak megfelelően önkéntelenül is *pótolni* igyekszik az *emlékezeti hiányokat,* konfabulál. Közismertek azok a pszichológiai kísérletek, amelyek során egy előkészítetlen csoport, például filmet néző hallgatóság előtt valamilyen váratlan cselekményt játszanak le (belép valaki a terembe, villanyt gyújt, tárgyakat helyez az asztalra stb.).

Általános tapasztalat, hogy ilyen esetben a nézők által utólag reprodukált cselekménysor a valóságtól számos vonatkozásban eltér. Végeztek azonban olyan kísérleteket is, amelyekben a csoport tagjainak azt a feladatot adták, hogy mindenki csak egy momentumot reprodukáljon a lejátszódott cselekményből, azt, amelyre a legbiztosabban emlékszik. Az így reprodukált elemekből majdnem teljes biztonsággal össze lehetett állítani a lejátszódott cselekményt.

A kriminalisztikai lélektan speciális ágazatát képezik azok a problémák, amelyek elsősorban nem a vallomástevőre, hanem a felderítésben részt vevő személyekre vonatkoznak. Itt egyrészt azokról a pszichológiai követelményekről van szó, amelyek a nyomozói felderítői munkára való alkalmasságot jelentik, másrészt a nyomozó személyes felkészüléséről egy-egy bűncselekmény felderítésére, meghatározott terheltek kihallgatására. Ez utóbbi a helyesen összeállított kriminál taktika pszichológiai követelményeire vonatkozik. Ilyen például kihallgatás esetén a kérdések sorrendjének megfelelő összeállítása, a nyomozó által ismert tényanyag megfelelő ütemű felhasználása, kihallgatás közben a vallomástevő emlékezetét serkentő kérdések feltevése stb.

E tekintetben a kriminalisztikai lélektanban is kitűnően alkalmazható a klinikai kikérdezés PIAGET által kidolgozott módszere, különös tekintettel a szuggerált kérdések feltevésének az elkerülésére.

A kriminalisztikai lélektan külön kutatási területét jelenti az elkövetők viselkedésének a vizsgálata a bűnelkövetés előtt, alatt és után; a rejtőzködés pszichológiai kérdései stb. E megfigyelések összevetése a személyiségvizsgálatok eredményeivel messzemenően hasznosítható adatokat eredményezhet a nyomozás számára.

A bírósági pszichológiai szakértői munka lényegében két nagy területet foglal magában: a vádlott személyiségvizsgálatát, amely segítséget nyújt a bíróságnak a vádlott személyében rejlő társadalmi veszélyesség megítélésére és ezzel kapcsolatban a megfelelő ítélet, illetve intézkedés meghozatalára.

Ennek a munkának különösen fiatalkorúak esetében van nagy jelentősége, amikor is a bíróság a pszichológus szakértő véleményét általában felhasználja a próbára bocsátás, a javítóintézetbe küldés vagy a börtönbüntetés kiszabásában. Fiatalkorúak esetében a vádlott személyiségvizsgálatán túl a szakértői munkának fel kell tárnia a személyes környezet, a családi miliő problematikáját is, hiszen a fiatalkorú átnevelésében ezek a tényezők döntő szerepet játszanak.

A speciálisan profilírozott büntetésvégrehajtási intézmények megszervezésével együtt megnő a felnőtt bűnözők személyiségvizsgálatának a jelentősége is a bírósági gyakorlatban.

A bírósági szakértői munkának másik fontos területe a szavahihetőség megállapítása. Ennek különösen akkor van jelentősége, ha a bíróságnak nem állnak rendelkezésére sem tárgyi bizonyítékok, sem tanúvallomások, ami leggyakrabban a nemi erkölcs elleni bűncselekménynél szokott előfordulni, különösen ha azt gyermek vagy fiatalkorú sérelmére követik el. Ilyen esetekben a sértett vallomása nemcsak életkora miatt problematikus, hanem azért is, mert a gyermekkorú sértettet gyakran befolyásolják a felnőtt környezet tagjai — különösen, ha az elkövető családtag — hamis vallomás megtételére. A begyakoroltatott vallomást a kihallgatások során a gyermek sokszor megismétli, tehát az egyre jobban sztereotipizálódik. Minthogy gyermek kihallgatása mindig a gyám vagy a törvényes képviselő jelenlétében folyik, ez a helyzet alkalmas arra, hogy a felnőtt környezet a kihallgatás folyamán is állandó érzelmi kényszert jelentsen.

Pszichológus szakértők (MAJLÁTH) speciális módszereket dolgoztak ki gyermekkorú sértettek szavahihetőségének megállapítására. Lényegük az, hogy mivel a gyermek szóbeli vallomását sztereotipé ismétli, és a verbális kikérdezéssel szemben megfelelően védekezik, élményeit nem verbális úton reprodukáltatják, hanem rajz, festés, dramatizált formák segítségével. A szóbeli vallomás és ezeknek a speciális módszereknek, valamint a projektív tesztek adatainak az összevetése jó eredményeket hozott a vallomásban elmondottak élményszerűségének, valódiságának vagy hamisságának a megállapítása céljából.

A *büntetésvégrehajtás lélektana* a kriminálpszichológiának legkevésbé kidolgozott területe. Maga az elnevezés is félrevezető lehet, és helyesebb volna a reszocializálás, az átnevelés lélektanáról beszélni — hiszen ez a pszichológiai célkitűzés. Természetesen az elítéltek átnevelése nem kizárólagosan pszichológiai feladat, hanem olyan komplex pedagógiai-szociális gondozási munka, amelynek számos pszichológiai — nevelés- és klinikus lélektani — vonatkozása van, s egyes esetekben nem nélkülözheti egyéni vagy csoportpszichoterápiás módszerek alkalmazását sem.

A büntetőtörvénykönyv meghatározása szerint a büntetésnek hármas célja van: 1. A társadalom védelme. 2. A generális prevenció. 3. A speciális prevenció.

A szocialista büntetőjog és büntetésvégrehajtás tehát elhatárolja magát az ún. „új társadalomvédelem" irányzatától, amely lényegében a bűnelkövetést patologikus jelenségként kezeli, és a bűnözők átnevelésének kizárólagos módszerévé az elkülönítést, a terápiát teszi.

A mi büntetőtörvénykönyvünk azt hangsúlyozza, hogy a büntetés, illetve a büntetésvégrehajtás centrális feladata a nevelőmunka. Ennek megfelelően a tudományosan megalapozott kriminálpedagógia nem nélkülözheti a pszichológiai (neveléslélektani) módszerek alkalmazását sem.

A komplex metodikájú átnevelő munka során a kriminálpedagógia felhasználja a rendszeres munkához szoktatást, a kulturális foglalkozások, a testnevelés közösségi életet kialakító eljárásait, összekapcsolva a bizalmas egyéni, esetleg terapikus jellegű foglalkozásokkal.

A büntetésvégrehajtás eredményességének minimális feltétele, hogy a bűnelkövető személyiségébe olyan jellegű magatartásmódokat építsen be, amelyek cselekvéseiben a jövőben döntő motívumként jelentkeznek, és visszatartják újabb bűncselekmény elkövetésétől, kritikus élethelyzetekben fokozzák ellenállóképességét a kriminális csábításokkal, sodródással szemben. Kétségtelen, hogy maga a büntetés által okozott „rossz" (malum) szerepelhet ilyen motívumként, az újbóli büntetéstől való féle lemnek van visszatartó hatása. Pszichológiailag is hibás lenne ezt a hatást alábecsülni. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az újbóli büntetéstől való félelem elsősorban az első bűntényesek esetében fejt ki jelentős hatást, tehát

azoknál, akiknél a kriminalitás még nem vált létformává, a kriminalitás szempontjából veszélyeztető antiszociális személyiségtorzulások még nem generalizálódtak és nem stabilizálódtak. Ezek számára az ítélet addigi életformájuk összeomlását eredményezi mind egzisztenciális, mind morális-érzelmi szempontból, beleértve kialakult interperszonális kapcsolataikat, szexuális életüket stb.

A visszaeső, különösen pedig az ún. veszélyes bűnözők esetében a büntetésnek ez az elrettentő-visszatartó hatása jóval erőtlenebb, amit maga a sokszoros visszaesés ténye is mutat. A kriminális létformába az időszakos börtönélet kvázi „belekalkulált", sem egzisztenciálisan, sem érzelmileg, sem társas kapcsolatok, szexuális élet szempontjából nem jelent különösebben erős megrázkódtatást, a börtönélethez megfelelő „adaptációs tréninggel" rendelkeznek. Esetükben sokszor a legsúlyosabb mértékű, gyakorlatilag irreverzibilisnek vehető személyiségzavarral kell számolni.

Az eredményes büntetésvégrehajtás minimális feladataként értékelt elrettentés azonban nem jelent átnevelést a szónak abban az értelmében, hogy az érzelmileg sérült, erkölcsi-magatartási szempontból torzult vagy hiányosan fejlődött személyiség rendeződik: beépíti, elfogadja a társadalmierkölcsi normákat. Az elrettenés mint motívum legfeljebb felszíni, ezért gyakran csak időszakos alkalmazkodást eredményezhet a társadalmi együttélési normákhoz, és nem valódi reszocializálást.

A tényleges átnevelés érdekében a kriminálpedagógiának és az alkalmazott pszichológiai módszereknek kettős feladatot kell megvalósítaniuk. Először is ki kell küszöbölniük a börtönéletnek a személyiségre gyakorolt torzító hatását. Ez egyrészt abból adódik, hogy a normális társas kapcsolatoktól megfosztott egyén a börtönben érzelmileg fokozottabban kapcsolódhat elítélt társaihoz. Főleg első bűntényesek esetében jelentősen károsíthat a bűnöző környezet, nemegyszer — különösen a fiatalkorúak — éppen a börtönben „képződnek ki" komoly bűnözőkké. Másrészt pedig maga a börtönélet speciális körülményei: elzártság, kiszolgáltatottság, fokozott homoszexuális csábítás stb. is károsítólag hathatnak a személyiségre. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy éppen a börtönélet speciális körülményei teszik némileg bizonytalanná a bűnözők személyiségvizsgálatának értékelését abban az esetben, ha az a börtönben folyik.)

A kriminálpedagógiának tehát olyan módszereket kell kidolgoznia, amelyek alkalmasak a valódi átnevelésre, a személyiségtorzulások megszüntetésére, az antiszociális reakciók megváltoztatására; mindez nem egy esetben feltételezi a bűnelkövetők érzelmi konfliktusainak rendezését.

A büntetésvégrehajtási lélektan széles körű alkalmazása előtt akkor nyílik tág lehetőség, ha a büntetésvégrehajtó intézményeknek speciálisan profilírozott szervezetével rendelkezünk. A büntetésvégrehajtás során az az alapvető probléma jelentkezik, hogy egy-egy intézményben a legkülönbözőbb bűnesetek elkövetői műveltségi fok, intelligencia, karakter, érzelmi reakciók — vagyis személyiségfejlődés — szempontjából heterogén egyének gyűlnek össze. Személyes problematikájuk, színvonaluk, interperszonális kapcsolatalakítási lehetőségeik annyira különbözőek, hogy szinte lehetetlen átnevelésükre azonos, egységes pedagógiai-lélektani módszereket kidolgozni. A jövő fejlődési iránya nyilván az, hogy a szelekció szempontjai között döntő hatású legyen a személyiségstruktúra, a karakter, az intellektuális színvonal, a személyes problematika. Ennek alapján egy-egy büntetésvégrehajtó intézményben olyan homogén csoportokat lehet kialakítani, amelyek azonos problematikájuk alapján hozzáférhetők az ahhoz alkalmazkodó nevelési-pszichológiai eljárások, terv számára. (Ebben az irányban éppen a közelmúltban már történtek lépések, amennyiben különválasztották az első bűntényeseket a visszaeső bűnözőktől.)

Természetesen fiatalkorúak esetében fokozottan előtérbe kerülnek a kifejezetten pedagógiai-pszichológiai módszerek és a szociális gondozás.

Első bűntényesek az ítélet után különösen könnyen hozzáférhetők a pedagógiai-pszichológiai ráhatás számára. Hazai kutatások (GEGESI KISS, P. LIEBERMANN LUCY) kimutatták azt a megrendítő hatást, sokszor fellazult, regresszív színezetű személyiségállapotot, amelyet a bírói eljárás dramatizált felépítése hoz létre az elítéltben. Ilyen szituációban számára azok a folyamatok, amelyek egészséges fejlődés esetén a személyiségben, az akarati cselekvés motívumainak a harcai során zajlanak le, a bírósági tárgyalás alatt — a külvilágba vetítve — az ügyész, az ügyvéd, a bíró párbeszédében jelennek meg.

Ez a fellazult állapot mindenféle hatás számára könnyebben hozzáférhetővé teszi az elítéltet. Ezért rendkívül fontos, hogy a büntetésvégrehajtás kezdetétől a pozitív nevelési és pszichológiai ráhatások domináljanak. Döntő szerepe van ebben a nevelői személyzetnek, egyéni kvalitásaiknak, felkészültségüknek, annak, hogy elsősorban a börtönélet fegyelmi előírásaihoz való felszínes alkalmazkodást, konformizmust igénylik-e, vagy pedig igyekeznek oldani az elítélt és a nevelő kínálkozó ellenséges viszonyát, és megfelelő pedagógiai, ha szükséges, pszichoterápiái módszerekkel ténylegesen vissza tudják-e vezetni az elítéltet a társadalomba.

Rendkívül jelentős a társadalomba való visszaút szempontjából a szabadulás utáni utógondozó munka. Egyrészt arról van szó, hogy segítséget kell nyújtani a szabadultaknak a hirtelen átmenet nehézségeivel való megbirkózáshoz a zárt életből a kötetlen szabadságba lépésnél, másrészt le kell küzdeni azokat az előítéleteket, amelyekkel a társadalom a szabadultakat sokszor fogadja, hiszen éppen ez az — egyébként érthető — előítélet, gyanakvás komoly akadályát jelentheti a harmonikus beilleszkedésnek.

MÁSODIK RÉSZ

A KRIMINÁLPSZICHOLÓGIA ÚTJA

III. PSZICHOLÓGIAI GONDOLATOK A KRIMINOLÓGIAI IRÁNYZATOKBAN

A Code Napoleon óta a XIX. század utolsó harmadáig úgyszólván egyeduralkodó volt a kriminológiában az ún. *klasszikus büntetőjogi szemlélet*. Ez a szemlélet bár bizonyos mértékig figyelembe vette az elkövetett cselekmény egyéni motívumait, mégis vizsgálódásának középpontjába nem a bűntettest, hanem a bűntettet állította. Felfogása *indeterminista* volt, amennyiben a büntetőjogi felelősség klasszikus fogalma feltételezte az akarati és cselekvési funkciók szabadságát, vagy legalábbis a választás szabad lehetőségét cselekvés és nem cselekvés között.

A XIX. század második felében a természet- és társadalomtudományok gyors ütemű fejlődése következtében a klasszikus büntetőjogi szemlélettel szembeszálltak az ún. pozitivista kriminológiai irányzatok, elsősorban az *antropológiai* és a *szociológiai* iskola. A pozitivista iskolák kutatásainak centrumában nem a bűntett, hanem a bűnt elkövető személy állt. Az akarat és a cselekvés problémájával kapcsolatban deterministа álláspontot foglaltak el: a konstitucionális, illetve a szociálpszichológiai tényezőket tartották kriminogéneknek, vagyis olyan okoknak, amelyek az egyént bűnözővé teszik, bűnelkövetésre determinálják. Ez a felfogás mind a bűnözés etiológiája, mind a bűnüldözés és büntetésvégrehajtás szempontjából merőben új elképzeléseket eredményezett.

1. A konstitucionális-antropológiai irányzat

Az antropológiai irányzatnak, sőt általában a kriminálpszichológiának mint speciális lélektani szakágazatnak a történetét GALL és LOMBROSO (1902) elméletével szokták kezdeni. GALL már LOMBROSO előtt felveti a bűnözők koponyaalkatán tapasztalható degenerációs stigmák kérdését. E feltevést LOMBROSO dolgozza ki és alakítja kriminológiai elméletté, bevezetve a „született bűnöző" fogalmát. Álláspontja szerint lényegében a bűnöző vele születetten, alkatilag degenerált típus, amely a megelőző nemzedékek során keresztül végbemenő degenerációs folyamat következményeképpen alakul ki. A degeneráció ténye a fenotípusban megjelenő frenológiai stigmák alapján diagnosztizálható. A *Lombroso*-féle iskola híve, WEISBACH (cit. BENEDEK 1943) e hipotézis fő bizonyítékát a bűnözők koponyatérfogatának az átlagpopulációtól eltérő kisebb méretében látja. BROCA (1861) vizsgálatokat végzett abban az irányban, hogy kimutassa az agyvelő gyrusainak fejlődési rendellenességeit bűnözőknél.

A lombrosói elmélet azonban csak az antropológiai-konstitucionális irányzat kiindulópontját jelentette. Az alkattani vizsgálódások kiterjedtek az egész test csont- és izomrendszeri felépítésére. E vonatkozásban KRETSCHMER (1941, 1951) kutatásai voltak alapvető' jelentőségűek. KRETSCHMER — mint ismeretes — korrelációt mutatott ki alkati típusok és bizonyos pszichózisformákra való hajlam között.

Későbbi munkássága során az elméletet és a módszert kiterjesztette a bűnözők vizsgálatára, és összefüggéseket tételezett fel alkat és kriminalitás között. Összevetve az egyes alkatformák megoszlását az átlagnépességben, illetve a bűnözők között, azt találta, hogy kriminálisoknál az atletikus alkat előfordulása 20%-kal gyakoribb, mint az átlagnépességben. Ennek megfelelően

a leptosom és a piknikus alkat előfordulása bűnözők között ugyanennyivel, tehát 10— 10%-kal ritkább.

Ezen túlmenően megpróbálkozott az alkati típusok és az egyes bűncselekményfajták korrelációjának vizsgálatával. Nem szignifikáns értékű adatok alapján hajlott arra a feltételezésre, hogy az atletikus alkat indulati bűncselekményekre, a leptosom alkat ún. manuális bűncselekményfajták (lopás, betörés) stb. elkövetésére, végül a piknikus alkat szélhámosságra és szexuális deliktumokra hajlamosít.

A kretschmeri vizsgálatok kriminálpszichológiai jelentősége a kudarcukban áll, amennyiben a rendkívül széles szóródást mutató adatok magát KRETSCMERT is arról győzték meg, hogy: „A kriminalitás problémája kizárólag alkati alapon nem oldható meg, és *többdimenzionális diagnosztikára* van szükség."

Ez a meglátás a kretschmeri iskolát végső soron a kórtani szemlélet irányába terelte. Egyrészt már KRETSCHMER felvetette az alkati fejlődési rendellenesség szerepét a bűnözővé válásban, amikor puberaldystrophia néven leírt egy alkati fejlődésben retardált típust, amely főként fiatalkorú kriminálisoknál fordul elő, és személyiségfejlődésükre az ún. „erkölcsi fogyatékosság" jellemző. Másrészt a kretschmeri elmélet logikája óhatatlanul összekapcsolta a pszichózisok és a kriminalitás problémáját, amely a kórtani szemlélet egyik irányzatának alapgondolatává vált.

A modern antropológiai felfogásban azonban az endokrinológia és neurológia adataira támaszkodva az alkat fogalma tovább szélesedett. Kialakul a hormonális alkat, a „biotípus" fogalma (PENDE 1924), melyet VALLAR, PERITZ és követőik (cit. BENEDEK 1943) vallanak. Az ún. biotípusokat az egyes mirigyek funkcióinak túlsúlya, pontosabban hipo- és hiperfunkciója alapján állították fel. VIOLA (1916) vegetatív idegrendszeri típusokat különböztet meg, PAVLOV pedig már 1897-ben kidolgozza a magasabb rendű idegműködés típusait. Az alkat fogalma tehát végül is annyira kiszélesedett, hogy felölelte mindazt, ami egy ember szomatikus személyiségében vele születetten meghatározott. A hormonális és vegetatív idegrendszeri alkattanok már egyenesen torkollottak a kórtani szemléletbe, míg a magasabb rendű idegműködés típusainak pavlovi felismerése a pszichológiai szemlélet neurofiziológiai és pszichofiziológiai megalapozását jelentette.

A konstitucionális szemléletű kriminológia fejlődésében a kórtani irányzat felé vezető utolsó fázist a bűnözők között állítólag gyakran tapasztalható alkati fejlődési rendellenességek hangsúlyozása jelentette. HELLER, HOMBURGER és BÜHLER (cit. BENEDEK 1943) az infantilisán retardált alkati fejlődés gyakoriságát hangsúlyozzák a bűnözők között, míg MATTHES (cit. BENEDEK 1943) az interszexuális alkat előfordulásának gyakoriságát emeli ki.

A bűnözővé válás monokauzális alkati determináltságáról szóló elméletek tarthatatlanságát az elmondottakon kívül éppen a fiatalkori kriminalitásra vonatkozó kutatások bizonyítják. Az egyes fejlődési fázisokban ugyanis — különösen a pubertásban — a gyermekek és fiatalkorúak alkata rendkívül gyorsan változik, egyes fejlődési szakaszokban fennálló alkati sajátosságok később teljesen megszűnnek. A kretschmeri alkattanra vonatkozóan KRASUSKY (1927) mutatta ki, hogy 4 éves korban a gyermekek között 67% piknikus található, 16 éves korban már csak 30% körül.

Adatai szerint a kretschmeri típusok megoszlása a pubertás kezdetén és a végén így alakul:

	12 éves	
aszténiás: 31%	piknikus: 30%	kevert: 39%
	16 éves	
aszténiás: 40%	piknikus: 35%	kevert: 25%

Nem sikerült semmiféle megbízható korrelációt kimutatni az alkati típusok változásai és a bűnelkövetés között. Ezenkívül az a tény is a konstitucionális determinizmus felfogása ellen bizonyít, hogy a felnőtt populációban és a bűnözők között is dominálnak a kevert típusok.

Pszichológiai szempontból a konstitucionális szemlélet legfőbb negatívuma, hogy nem ismeri fel sem a társadalmi és a személyes környezet döntő hatását a pszichikum kialakulására, sem az ontogenetikus fejlődés során kialakult személyiség önmagát is alakító funkcióját.

2. A kórtani szemlélet

Az alkattani szemlélet tehát fejlődése során részévé vált a kórtani irányzatnak. A kórtan számára az alkati adottságok jelentik azt a *diszpozíciós talajt*, amely a megbetegedést, illetve a betegség manifesztálódását részben meghatározza. Ez a diszpozíció egyrészt a megbetegedés irányát befolyásolja, amennyiben meghatározza a szervezet, illetve a személyiség „locus minoris resistentide"-jét, vagyis azt, hogy megbetegedés esetén melyik alkati struktúra (csont-, izomrendszeri, hormonális, vegetatív vagy magasabb idegműködés) veszélyeztetett elsősorban, s ezen túlmenően egyes esetekben meghatározott kórformákra hajlamosít.

Másrészt a konstitucionális diszpozíció általában befolyásolja az egyén tolerancia-határait az extrauterin élet ártalmaival szemben. Pozitív alkati adottságok mellett az egyén tolerancia-határai kiszélesednek, a megbetegedéshez tehát súlyosabb ártalom szükséges, mint az alkatilag is csökkent ellenállóképességű egyéneknél, akiknél — mind szomatikus, mind pszichés értelemben — enyhébb ártalom is könnyebben manifesztál betegséget.

A *kórtani szemlélet* a kriminálpszichológiában lényegében két *irányzatot* foglal magában.

Az egyik a kriminalitást az ún. *klasszikus pszichiátriai kórformákból igyekszik levezetni*, míg a másik szerint a kriminalitás *önálló szindrómaértékű kórforma, amely mechanikusan nem vezethető le egyéb pszichiátriai kórformákból*. Mindkét irányzat közös vonása, hogy a kriminalitást *patologikus* jelenségként értékeli.

Az első irányzat képviselői a pszichózisok-pszichopátiák és a bűnözés közvetlen kapcsolatát tételezték fel, és elsősorban a schizofréniának, az epilepsziának, a *pszichopátiának* és az *oligofréniának* tulajdonítottak kiemelkedő jelentőséget.

Az *epilepsziát* elsősorban a paroxizmális indulati állapotban elkövetett indulati cselekmények, valamint a kriminalitásba való sodródás szempontjából általános veszélyállapotot jelentő csavargás vonatkozásában emelik ki. A manifeszt epilepszia bűnözők közötti gyakoriságára vonatkozóan az egyes szerzők adatai eltérőek, sehol sem emelkednek azonban a 20% fölé. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a diagnózisok a klinikai kórképre támaszkodnak; bűnözők között végzett, statisztikailag is feldolgozható mennyiségű EEG-vizsgálatokra vonatkozó megbízható adatokat eddig még nemigen közöltek. Az epilepszia és általában a paroxizmális mechanizmusok jelentőségét az erőszakos bűncselekményekben elsősorban BEER (cit. BENEDEK 1943) hangsúlyozza. Az ő adataiban szerepel a legmagasabb százalékban az epilepszia: az általa vizsgált élet elleni bűncselekményt elkövetett fiatalkorúak 20%-ánál állapított meg sacert. GRUHLE (1912) az ún. *epilepszia-ekvivalensek* (poriománia, pirománia, kleptománia stb.) kriminogén szerepét emeli ki.

Minthogy a modern irodalomban eltérő vélemények találhatók éppen a tekintetben, vajon milyen tünetek, illetve magatartásformák értékelhetők epilepszia-ekvivalensként, GRUHLE felfogása csak fenntartásokkal fogadható el. Az ekvivalensek közül legtöbbet említett időszakos tudatködös csavargások általában amúgy is csak szekunder módon vezetnek deliktum elkövetéséhez, például ha messzire elvándorolva ennivalót lop, vagy behatol valahová éjszakai szállás után kutatva.

WILLMANNS (1906) és STELZNER (1911) az *epileptoid karakterfejlődés* kriminális konzekvenciáira hívják fel a figyelmet. SZONDI (1942) és BENEDEK (1943) a genotrop elmélet alapján értékelik az epilepszia kriminogén hatását.

A *schizofrénia* kataton formáját ANTON (1910), STELZNER és WILLMANNS adatai hangsúlyozzák az élet elleni erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatban. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a tudatködös állapotban elkövetett deliktumok indulati motiváltságának.

A schizofrének bűnelkövetésbe való sodródását ezenkívül nagymértékben elősegíti a súlyos fokú érzelmi elsivárosodás, ami a morális fékrendszer gyengülésével jár mindig együtt.

A schizofréniának paranoiás formái, az üldöztetés és nagyzásos téveseszmék BIRNBAUM (1914) és JASPERS (1959) adatai szerint gyakran torkollanak erőszakos bűncselekmények elkövetésébe.

Mindebben az a feltűnő, hogy az ismertetett pszichiátriai kórformák *úgyszólván kizárólag az erőszakos-indulati bűncselekmények elkövetésénél jönnek számításba.* A százalékos előfordulás gyakorisága sehol sem haladja meg a 20%-ot, schizofrének esetében általában ennél jóval kevesebb. (Egyedül Anton diagnosztizál az általa vizsgált 120 bűnöző közül 55%-ot schizofrének. E 120 eset azonban bűncselekményfajta szempontjából meglehetősen homogén, részint impulzív cselekményeket, részint pedig csavargásaik során kisebb tulajdon elleni deliktumokat követtek el.)

Az elfogulatlan vizsgálódó számára mindez annyit bizonyít, hogy az élet elleni indulati bűncselekmények elkövetői között nagyobb számban fordulnak elő elmebetegek és pszichopaták; illetve, hogy a paroxizmális indulatiérzelmi mechanizmust begyakorolt egyének könnyebben sodródnak erőszakos bűncselekmények elkövetésébe.

Az *oligofrénia* kriminogén szerepével kapcsolatban összefoglalva a következőket mondhatjuk: tekintve, hogy gyűjtőfogalomról van szó, a kriminalitás szempontjából érintettek körét pontosabban meg kell határozni. Eleve nem lehet szó semmiféle bűncselekmény elkövetéséről idiótáknál és az imbecillitás súlyos eseteinél. Ilyen mérvű értelmi fogyatékosság mind a motoros funkciókat, mind a személyiség egészét akkora mértékben károsítja, hogy a beteg nem képes olyan komplex aktivitás, cselekvéssor megvalósítására, amit a deliktum fogalma eleve feltételez. Kriminálisok között tehát leginkább a debilitás három fokozatával, esetleg könnyű imbecillekkel találkozhatunk. Ez utóbbiak is főként egy bűncselekményfajta, nevezetesen a szexuális erőszak szempontjából érintettek. Enyhe imbecilleknél ugyanis előfordul erőszakos nemi közösülés, amelyet gyakran idősebb személyek sérelmére követnek el.

Nagyjából egyező adatok szerint a bűnözők 15 —20 %-a értelmi fejlődésében retardált, illetve a debilitás valamelyik szintjén fogyatékos. GRUHLE 19%, Beer 15%, MÖNKEMÖLLER (cit. BENEDEK 1943) 23% gyengeelméjűt talált az általa vizsgált bűnözők között. Ezeket az adatokat saját vizsgálataink is alátámasztják, és egyben ellentmondásra késztetnek azokkal a szélsőséges álláspontot képviselő kutatókkal szemben (SOLON és GODDARD; cit. BENEDEK 1943), akik az értelmi fejlődés elmaradottságát, illetve fogyatékosságát mindenfajta bűnelkövetés feltételének tekintik.

Saját vizsgálataink arról győztek meg bennünket, hogy *az értelmi fogyatékosság önmagában nem tekinthető kriminogén tényezőnek.* Nem fordult elő ugyanis egyetlen olyan eset sem, amikor a fogyatékosság vagy retardáltság mellett ne találtuk volna meg mindazokat az érzelmi és szociális károsodásokat, miliő-ártalmakat, amelyek ép intellektuális funkciók mellett egyéb esetekben döntő szerepet játszottak a fiatalkorúak bűnelkövetésében. Ezért az értelmi fogyatékosságot a kriminalitás szempontjából csak fokozott diszpozícióként értékeljük, amelynek jelentősége abban áll, hogy az intellektuális kontroll, a judícium gyengesége

következtében a fiatalkorú csökkenten ellenálló a kriminális csábítással szemben, fokozottabban befolyásolható, könnyen válik sodródóvá. Az intellektuális funkciók sérülése továbbá azt is jelenti, hogy az indulati impulzusok, ösztöntörekvések gáttalanabbul manifesztálódnak cselekvéssé.

Oligofréneknél az agresszív viselkedés kialakulását elősegíti az a tény, hogy a társadalmi beilleszkedés nehézségei következtében gyakran kerülnek frusztrált helyzetbe, aminek jelentős szerepe van az agresszív reakciók létrejöttében. A felnőtt oligofrének kedvezőtlen munkalehetőségei, a szervezett gondoskodás és a szociális felügyelet hiányosságai ezt a helyzetet különösen súlyosbíthatják.

Mindez önmagában nem specifikusan kriminogén, hanem csak fokozott veszélyeztetést jelent, ha egyéb kriminogén hatások érik a fiatalkorút.

E rövid áttekintésben csak azokat a kórformákat emeltük ki, amelyek az irodalomban első helyen szerepelnek mint kriminogén tényezők. A psychosis maniaco-depressiva, a hisztéria, a dementia senilis stb. előfordulása a kriminálstatisztikában jóval kisebb, és leginkább a nemi erkölcs elleni bűncselekmények szempontjából jön számításba.

Ha az egyes pszichiátriai kórformákra vonatkozó adatokat összevetjük, a kórtani irányzat képviselői szerint ezek szignifikánsan eltérnek az átlagpopulációban előforduló gyakoriságtól. A pszichiátriailag patologikus kázusok százalékát a bűnözők között MÖNKEMÖLLER fiatalkorúaknái 59%-ban, felnőtteknél 72%-ban állapítja meg. Ez az arány GRUHLE szerint 55%, míg BEER adatai 68 %-ot mutatnak.

Nyilvánvaló, hogy ezek az adatok erősen túlzottak még akkor is, ha nemcsak a pszichózisokat, hanem a pszichopátiákat, neurózisokat, organikus idegrendszeri sérüléseket is magukban foglalják. A büntetőjog szempontjából e pszichiátriai diagnózisok jelentős része indifferens, hiszen számos esetben nem érintik a beszámítási képességet.

Rendkívül nehéz áttekinteni és kritikailag értékelni a kriminalitás és a *pszichopátia* összefüggéseit tárgyaló irodalmat. A pszichiátriai irodalomban ugyanis éppen a pszichopátia fogalmával kapcsolatban annyira kiélezetten ellentétes álláspontok találhatók, amelyek közül nem egy magának a pszichopátiának mint diagnosztikai értékkategóriának a létezését is tagadja. Pszichopátia elnevezéssel a szerzők egy része prepszichotikus állapotokat jelöl, a pszichopátiát a pszichózis prodromális fázisaként értékeli. Mások ún. kis pszichózisokat értenek ezen, vagy a klasszikus kórformák egyikébe sem sorolható bizonytalan állapotok gyűjtőfogalmaként használják. A német irodalomban (SCHNEIDER, GRTJHLE, BIRNBAUM és mások) a konstitucionális anomáliákon alapuló diszharmonikus személyiségstruktúrát, abból fakadó irreális életvezetést értenek a pszichopátia fogalmán, tehát lényegében körülírható önálló szimptómaként értékelik. NYIRŐ ugyancsak ezt az álláspontot képviseli.

KUJATH (1964) a pszichopátia lényeges kritériumának jelöli meg a karakterdefektus és a belátásnélküliség következtében kialakuló társadalmi adaptációs zavart, hangsúlyozza az esetek gyógyíthatatlanságát. E felfogásban közeledik az angolszász irodalom álláspontjához, amely a pszichopátiát lényegében azonosítja az antiszocialitással. Ez utóbbi felfogás a kriminálpszichológia szempontjából különösen elfogadhatatlan, mert a bűnözés egész társadalmi problematikáját sommásan a pszichopatológia körébe utalja. A *Cleckley*-féle kutatások ugyan megkísérlik a pszichopátia pontos kritériumait meghatározni, e felfogás krimin álpszichológiai konzekvenciáinak levonása azonban még nagyszámú, alapos személyiségvizsgálatot igényelne.

ZÜBLIN a pszichés zavarok felosztásánál egyszerűen kihagyja a pszichopátia fogalmát, s a gyermek- és fiatalkori pszichés zavarok három alaptípusát különbözteti meg: 1. organikus bázisú pszichés zavarok; 2. miliő-ártalom következtében kialakuló pszichés zavarok; 3.

endogén pszichózisok. Álláspontja szerint a pszichopátia fogalma a gyermekpszichiátriában teljességgel nélkülözhető, mert a különféle pszichés zavarok az előbbi hármas csoportosításba jól beilleszthetők.

KOZARSKA (1967) 427 „pszichés rendellenességben" szenvedő bűnözőn végzett vizsgálatáról számol be, melyet az 1965—68-as években folytatott. Sajnos, nem közöl adatot arra vonatkozóan, hogy az összes bűnelkövetők hány százaléka tekinthető pszichés rendellenességekben szenvedőnek.

A 427 eset kórformák szerinti megoszlása százalékokban a következő:

	%		%
pszichopata	41,4	gyengeelméjű	14,6
karakteropata	16,8	epilepsziás	4,5
szociopata	10,6	pszichotikus	5,6
	neuropata	6,5%	

KOZARSKA a schneideri felosztás szerint tehát magas pszichopátiás arányszámot talált. Végül azonban ő is az alábbi következtetést vonja le:

„A pszichopátia tüneti hasonlósága a szociopátiával, különösen ha a diagnosztikai kritériumok a társadalmi alkalmazkodás hiányának megállapítására korlátozódnak, azt idézi elő, hogy a dezadaptáció minden formáját pszichopátiás tünetként értékelik. Ez fokozatosan ahhoz vezet, hogy a pszichopátia fogalma a praxisban használhatatlan többértelműséget nyer."

Az elmondottak alapján mi is megengedjük magunknak az érdemi állásfoglalás mellőzését e kérdésben, egyrészt mert a pontos fogalmi elhatárolás megalkotására a pszichiátria kompetens, másrészt mert munkánk kizárólag a klasszikus pszichiátria szempontjából kórosnak nem minősülő esetek vizsgálatával foglalkozik.

Érintenünk kell még a *családi talaj* kutatásának az adatait. Kiemeljük, hogy ezek az adatok csak részben genetikai jelentőségűek, mert az antiszociális személyiségfejlődés szempontjából jelentős környezeti ártalmakként is értékelhetők.

A kutatások a bűnözők családi terheltségére irányultak, elsősorban a pszichózisok, pszichopátiák, epilepszia, alkoholizmus és lues vonatkozásában. Az ún. családi terheltséggel kapcsolatos adatok szélsőségesen ellentmondóak.

STUMPFL (1936) szerint pszichózis szempontjából a bűnözők családi terheltsége *nem tér el* szignifikáns mértékben az átlagpopulációtól. Pszichopátia és alkoholizmus tekintetében a különböző vizsgált csoportoknál széles skálán, 20—60% között ingadozó terheltséget talált, elsősorban a férfi ősöknél. Szignifikáns értékű terheltség csak a visszaeső bűnözőknél volt kimutatható.

Ezzel szemben BIRNBAUM (1914) a visszaeső bűnözők szüleinél gyakori schizofrénia vagy schizoid pszichopátia jelentőségét hangsúlyozza, amely szerinte szignifikáns értékben eltér az átlagpopulációtól.

Egyértelműbbek az adatok a szülők epilepsziájára és alkoholizmusára vonatkozóan. DUBNER (cit. BENEDEK 1943) áttekintette az irodalmi adatokat, s az eredményeket elemezve megállapította, hogy bűnözők esetében a szülőknél epilepszia — az ekvivalenseket is beleszámítva — átlagosan 10%-ban mutatható ki.

A szülők alkoholizmusa GRAMER (cit. BENEDEK 1943) szerint 20-25%- ban, RONALD (cit. BENEDEK 1943) szerint 40—50%-ban mutatható ki. Saját vizsgálataink során az alkoholizmus fiatalkorú bűnözők szüleinél 38%-ban fordult elő.

A vele született luesre vonatkozó kutatások kevésbé jelentősek, egyrészt mert a számadatok rendkívül eltérőek (15 — 70%), másrészt mert a vele született vérbaj kriminogén hatása csak mint általános idegrendszeri károsodásé jöhet szóba.

A kórtani szemlélet másik irányzatának — amely az antiszociális személyiségfejlődést a klasszikus pszichiátriai kórképekből le nem vezethető, *önálló szindróma-értékű kórformának* tartja — álláspontját STUMPFL fogalmazta meg, aki szerint a „pszichopátia, elmebaj és bűnözés patológiailag külön forrásból ered, és pszichológiailag sem mutatnak szoros korrelációt".

Az irányzat első határozott képviselője GAROFALO, aki bevezette a *vele született szociálabnormitás* fogalmát. Ez a fogalom értelemszerűen feltételezi a *vele született szociabilitás* kategóriáját, amelyet GAROFALO szerint két pszichikai tulajdonság, a részvét (*pitié*) és az erkölcsi felelősségérzet (*probité*) határoz meg. Felfogása szerint tehát a pszichikum és így az egyes pszichés tulajdonságok genetikusán meghatározottak.

Az ontogenetikus fejlődésnek e vonatkozásban annyi a szerepe, hogy bizonyos esetekben antiszociális cselekedet, deliktum elkövetésének formájában *manifesztálja a vele született szociálabnormitást.*

Az ontogenetikus fejlődés e manifesztáló hatását FERRI (1896) a szociológiai ártalmakban találta meg. Ő vezette be a „társadalomellenesség" fogalmát, a vele születetten szociálabnormis emberre vonatkoztatva.

A kórtani szemlélet ezen irányzatának nagy bizonyítási kísérletét jelentették az *ikerkutatások*. A módszer egypetéjű és kétpetéjű ikrek sorsalakulásának összehasonlító vizsgálata volt, többek között a kriminalitás szempontjából.

A széles körben, számos szerző által végzett ikerkutatások adatait EXNER foglalta össze. Táblázatos áttekintését a legtöbb kriminálpszichológiai munka — magyar szerzők közül BENEDEK (1943) és HUSZÁR (1964) is — átveszi és ismerteti, magukat az adatokat tehát általában reálisnak fogadják el. (L. 1. táblázat.)

1. TÁBLÁZAT

Kriminális sorsegyezés egypetéjű és kétpetéjű ikreknél

Szerző	Összesen	Egypetéjű		Kétpetéjű		
		Egyezés	Eltérés	Összesen	Egyezés	Eltérés
LANGE	13	10	3	17	2	15
LEGRAS	4	4	0	5	0	5
STUMPFL	18	13	5	19	7	12
KRANZ	31	20	11	43	23	20
Összesen	66	47	19	84	32	52
Százalékban		71	29		38	62

Kriminalitás szempontjából tehát az egypetéjű ikreknél 70%-ot meghaladó az egyezés. Ezt a tagadhatatlanul meghökkentően magas számot lehetetlen figyelmen kívül hagyni még akkor is, ha a 30%-os eltérés sem lebecsülhető adat, és felhívja a figyelmet a környezeti tényezők jelentőségére. Kézenfekvő az ellenvetés, hogy a 70%-os sorsegyezés nem kizárólagosan genetikus tényezők által determinált, hiszen az ikerpárok családi és társadalmi környezete is

azonos. Ellenvetésül felhozható, hogy a korreláció a kétpetéjű ikerpárok között — ugyancsak azonos környezeti státus esetén — csak 30—40% között mozog, s ez az adat az örökletes faktor kriminogén determinációját bizonyítja.

Az ikerkutatások adatainak ellentmondásos értékelése abból fakad, hogy a különböző szemléletet képviselő szerzők csak két komponens, nevezetesen az öröklés és a környezeti hatás szempontjából magyarázzák az egybeeséseket és az eltéréseket.

Véleményünk szerint az ikerkutatások eredményének reális értékelése a *pszichológiai faktor* figyelembevétele nélkül nem lehetséges. Világos ugyanis, hogy az egypetéjű ikrek sorsalakulásának 70%-os egyezése sem feltétlenül bizonyítja az örökléses determinánsok közvetlen hatását a bűnözésre akkor, ha számolunk azzal a sajátságos pszichikus helyzettel, amely az ikerállapottal jár. Maga az ikerállapot, de ezen belül különösen az egypetéjű ikrek kapcsolata *extrémen szoros affektív kötöttséget, a családban elfoglalt rendkívüli helyzetet jelent, más szóval olyan tág identifikációs lehetőségeket nyit meg az egypetéjű ikerpár két tagja között, amelyek a közös reakciómód és azonos sajátosságokkal bíró életút kialakulása szempontjából döntő jelentőségűek*.

A modern molekuláris genetika alapján álló örökléstani kutatások jelenleg is produkálnak figyelemre méltó adatokat. Skót börtönökben végzett vizsgálatok *xyy kromoszóma-aberrációt mutattak ki az erőszakos bűnelkövetők 50%-ánál*. Ezeknek a bűnelkövetőknek a testmagassága minden esetben 180 cm felett volt, és fokozott impulzivitás, paroxizmális mechanizmusok, csökkent intellektuális-érzelmi-morális fékek jellemezték őket. Ezen az alapon e betegeket lényegében született bűnözőkként értékelik.

A régi lombrosói fogalomnak ez az újjáéledése semmiképpen sem indokolt. Elsősorban ennél az adatnál is feltűnő, hogy — a pszichiátriai korrelációkkal egyezően — kizárólag az erőszakos bűncselekmények elkövetőire vonatkozik, akik a bűnelkövetőknek mégis csak kisebb százalékát alkotják.

Az 1966. évi magyar kriminálstatisztikai adatok szerint a jogerősen elítélt felnőttek száma *67 944 volt*.

Ebből erőszakos bűncselekményt — ide számítva a hivatalos személy elleni erőszakot, garázdaságot, emberölést és annak kísérletét, a testi sértések különböző fajtáit — *11 730 egyén* követett el, tehát az erőszakos bűncselekmények elkövetői az összes elítéltek 17,2%-át alkotják.

Fiatalkorúaknái az 1966-ban jogerősen elítéltek száma 5865, ebből erőszakos bűncselekményt 960 személy, tehát az elítéltek 16,3 %-a követett el.

Egyébként a szerzők álláspontjával szemben felhozható, hogy a kromoszóma-aberráció ismertetett következményei legfeljebb hajlamosíthatnak agresszív pszichopátiára, ha a személyiségfejlődést meghatározó egyéb tényezők is ebben az irányban hatnak. Az agresszív pszichopátiás személyiség azonban nem válik szükségszerűen deliktum elkövetőjévé, sőt egyes esetekben még az antiszociális személyiségfejlődést is kikerülheti.

Végül hasonló jellegű vizsgálati eredmények reális értékelésének alapvető feltétele, hogy reprezentatív adatokkal rendelkezzünk az átlagnépességben előforduló kromoszóma-aberrációk gyakoriságára vonatkozóan.

A GAROFALO és FERRI által elindított kórtani szemlélet, amely a vele született szociálabnormitás kategóriáján alapul, lényegében elválasztotta az antiszociális személyiségfejlődést a bűntett elkövetésétől. Az antiszociális személyiség a vele született szociálabnormitás következtében létrejött személyiségtorzulás, ami mind a személyiségstruktúra, mind a mechanizmusok vonatkozásában pszichiátriai és pszichológiai eljárásokkal diagnosztizálható. További kérdés, vajon a mindenkori személyes és társadalmi

környezeti konstelláció az antiszociális személyiséget deliktum elkövetésére készteti-e vagy sem.

Szerintük a bűnözővé váláshoz tehát tulajdonképpen *két* komponens együttes determinációja szükséges: 1. vele születetten szociálabnormis személyiség, 2. e személyiség találkozása a környezet kriminogén hatásával.

GAROFALO és FERRI teóriájukkal bevezették az ún. *veszélyes ember* fogalmát. Szerintük veszélyes ember az, akinél a bűnelkövetés pszichikai feltételei készen vannak; a deliktumot még el nem követett, antiszociális személyiség.

A kriminalitás személyiséglélektani problémáinak ez a felfogása az alapja az „új társadalomvédelem" elnevezésű kriminológiai irányzatnak. Ez az irányzat nem áll meg elméleti koncepciónál, hanem levonja annak büntetőpolitikai, büntetőjogi és büntetésvégrehajtási konzekvenciáit. Ennek alapján a bűnözés elleni harcot metodikailag és szervezetileg is új alapokra kívánja helyezni.

Az „új társadalomvédelem" irányzat gondolatmenetének a *lényegét* az alábbiakban foglalhatjuk össze:

— A bűnöző: beteg ember. A vele született szociálabnormitás elméletével szemben engedményeket tesz ugyan, amikor elismeri, hogy különösen a korai ontogenetikus fejlődés miliő-ártalmai ugyancsak megbetegítő faktorként hathatnak a személyiség alakulására. Mindez nem változtat a kriminalitás egyoldalú *patalogikus* jelenségként való szemléletén.

— Ha a bűnöző beteg ember, a jogi represszió értelmetlen és jogosulatlan. A bűnözés elleni harc központi feladata a *gyógyítás*.

— A társadalom védelme érdekében legfeljebb *karantenizálás* engedhető meg, illetve szükséges.

— Ha viszont a deliktum elkövetéséig súlyosbodó antiszociális személyiségfejlődés lényegében progrediáló patologikus folyamat, akkor a társadalom védelme érdekében — más betegségek elleni küzdelem analógiájára — a hangsúly a *prevencióra* tolódik át. Szükségtelen, sőt bűnös mulasztás megvárni, míg az antiszociális személyiségfejlődés deliktum elkövetéséhez vezet, ehelyett lehetőleg a folyamat minél korábbi fázisában megfelelő orvosi és pszichológiai, illetve szociális gondozási, terápiás tevékenységgel be kell avatkozni. Ennek érdekében megengedett a kényszer-gyógykezelés is, amennyiben a „veszélyes embernek" nincs kellő belátása saját állapotáról.

Gyógyítás, karantén és megelőzés — e három kategóriára épül az „új társadalomvédelem" rendszere. E koncepció alapján az „új társadalomvédelem" *két fő ágra* vált szét. Az ortodox „grammatical' irányzat a büntetőjogi intézményrendszerek *radikális felszámolásának* a híve, míg MARC ANCEL liberálisabb és rugalmasabb szemlélete alkalmas arra, hogy jelentős reformokra vezessen a büntetőjog *keretein belül*.

Meghaladja kompetenciánkat az „új társadalomvédelem" filozófiai, jogtudományi, illetve büntetőpolitikai szempontokból való kritikai értékelése — ezt egyébként a marxista kriminológusok már mélyrehatóan elvégezték. A további fejezetekben kazuisztikai elemzések segítségével határoljuk el magunkat pszichológiai szempontból a bűnözés egyoldalú kórtani szemléletétől, minthogy álláspontunk szerint *nem azonosítható a pszichiátriai értelemben vett kóros a pszichikailag normálistól eltérővel*, a patologikus a deviánssal.

Szemléletünk szerint az antiszocialitás az *ontogenetikus fejlődés során* kialakuló személyiségzavar. Ennek értelmében elfogadhatunk a „veszélyes ember" fogalmából annyit, hogy valóban létezik a személyiségfejlődésnek olyan formája, amelynek fennállása esetén a társadalmi együttélési magatartási normák introjiciálása, beépítése a személyiségbe nem vagy csak csökkenten ment végbe, és ezek a személyiségek kriminalitás szempontjából fokozottan

veszélyeztetettek. Nyilván e személyiséget tartja (ki nem mondottan is) szem előtt a büntetés *generális prevenciónak* nevezett célkitűzése, aminek feladata a bűncselekményt még el nem követettek visszatartása a bűnözéstől, éppen a büntetőjogi fenyegetés segítségével. Egyéb tények is azt bizonyítják, hogy a társadalomban számos olyan egyén él, akiket nem saját morális kautélái, hanem a társadalom erkölcsi elítélése, illetve a büntetőjogi fenyegetés tart vissza deliktumok elkövetésétől. Ebből a szempontból figyelemre méltó például a fasizmus korszaka, hazánkban a nyilas uralom ideje, amikor — egyebek között — a jogi fenyegetés megszűnése is nyilvánvalóan szerepet játszott abban, hogy olyan egyének, akik addig látszólag beilleszkedtek a társadalmi együttélésbe, súlyos bűncselekményeket követtek el.

Ezt a problémát veti fel a büntetőjog is, amikor a bíróság feladatává teszi *az elkövető személyében rejlő társadalmi veszélyesség* vizsgálatát és mérlegelését a megfelelő ítélet kialakításához.

Az „új társadalomvédelem" javasolt intézményrendszere és kizárólag terápiás tevékenységre korlátozott módszerei pszichológiai szempontból sem fogadhatók el. Egyetérthetünk viszont azzal, hogy a társadalom védelme érdekében kívánatos a prevenciós munka előtérbe helyezése és a gyógyító jellegű beavatkozás az antiszociális személyiségfejlődés korai fázisaiba. E fázisban éppen azért van hangsúlyozott jelentősége a gyógyító munkának, mert a személyiségzavar kialakulása még *kezdeti állapotában* van, tehát orvosi, pszichológiai és szociális gondozási, terápiás tevékenységgel még sikeresen befolyásolható.

Ami a bűnözők, különösen pedig a visszaeső bűnözők kizárólag terápikus módszerű átnevelését illeti, e téren az „új társadalomvédelem" irányzata nem mentes egyfajta pszichológiai naivitástól. Visszaeső bűnözőknél ugyanis az antiszociális személyiségfejlődés és a kriminális létforma általában oly mélyen rögzült és kondicionálódott, hogy sok esetben, a klinikai pszichológia mai terápiás lehetőségeit figyelembe véve, azokat *irreverzibiliseknek* kell tartanunk. Ez azt jelenti, hogy e személyiségzavarok kizárólag pszichoterápiás és szociális gondozói tevékenységgel nem szüntethetők meg

Nem szólunk itt részletesen arról, hogy mindenfajta terápiára való alkalmasság alapfeltétele a terápia szükségességének a *belátása, az önkéntes beleegyezés*, illetve a terápia *igénylése*. Tapasztalatunk szerint e téren éppen a visszaeső, különösen pedig az ún. veszélyes bűnözők részéről csak keveset várhatunk.

Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a visszaeső bűnözők jó része — az említett okok miatt — kizárólag gyógyító módszerekkel nem reszocializálható, és a társadalom védelme érdekében szükség van a jogi represszióra, amelynek fenyegetése motívumot jelent az egyén cselekvéseinek a kialakulásában még akkor is, ha a jogi represszió és a börtönrendszerű szabadságvesztésbüntetés nem eredményez a szó pszichológiai értelmében vett átnevelést, hanem csak az újabb bűnelkövetéstől való *visszatartást*. El kell azonban fogadnunk az „új társadalomvédelem" irányzat javaslataiból azt, hogy jelenlegi büntetésvégrehajtási rendszerünkben olyan szervezeti és személyi változásokat kellene fokozatosan megvalósítani, amelyek erre alkalmas esetekben lehetővé teszik egyéni vagy csoportterápiás eljárások alkalmazását is az átnevelésben.

A kórtani szemlélet egyes irányzatainak, iskoláinak ismertetésekor tett reflexiókon túlmenően *összefoglalóan* a következőket szűrhetjük le.

A kórtani szemlélet önmagában sem etiológiailag, sem a terápia szempontjából nem tudott megbirkózni a kriminalitás problémájával. Ennek elméleti oka abban keresendő, hogy bár a kórtani szemlélet túllépett a konstitucionális iskolák egyoldalú monokauzális szemléletén, és etiológiai kutatásai során vizsgálatai kiterjedtek az *ontogenetikus fejlődés során elszenvedett*

környezeti ártalmakra is, végső soron patológiai szemléletének korlátái nem tették lehetővé, hogy feltárja a társadalmi és személyes környezet kriminogén hatáslehetőségeit.

E szemlélet személyiségmodelljében az ember még mindig döntően *biológiai formációként* jelenik meg, s a társadalmi környezet szerepe a biológiailag adott potenciák manifesztáló tényezőjévé szűkül. Szemléletéből ugyancsak hiányzik a *személyiség önmagát alakító funkciójának* a felismerése. A bűnözés komplex problematikáját csak olyan embermodell alapján lehet eredményesen megközelíteni, amely az ember természeti és társadalmi létét elválaszthatatlan integrációban szemléli, felismerve azokat a minőségi specifikumokat, amelyeket a társadalmi lét jelent a személyiség kialakulásában.

A kórtani szemlélet ennek ellenére számos elméleti és metodikai részeredménnyel gazdagította a kriminálpszichológiai kutatásokat.

Metodikailag kialakította a *családi talaj* kutatásának különféle módszereit. Ennek során kidolgozta a családi terheltség fogalmát, és kimutatta, hogy a családi terheltséget mint a kriminalitás szempontjából is számításba jövő diszpozíciót kell értékelni.

Kazuisztikai anyagon bebizonyította, hogy bizonyos deliktumfajták — különösen az erőszakos indulati bűncselekmények — elkövetői között az átlagnépesedéshez viszonyítva nagyobb arányszámban fordulnak elő pszichotikusok és agresszív pszichopaták. Egyben feltárta és pszichológiailag indokolta, hogy bizonyos kórformákban — schizofrénia, epilepszia, oligofrénia és alkoholizmus — szenvedő betegek kriminalitás szempontjából fokozottan veszélyeztetettek. De a pszichiátriailag beteg bűnöző, az egyes pszichiátriai kórformák szerepe a bűnelkövetésben végső soron nem a kriminálpszichológia, hanem az *igazságügyi elmekórtan* kutatási körébe tartozik. E kórformákból — mint már említettük — nem vezethetők le a deliktumok zömét kitevő lopások, betörések, szélhámosságok, sőt a szexuális és élet elleni bűncselekmények nagy része sem, mint ezt a kórtani irányzat képviselői által közölt statisztikák is bizonyítják. A kriminálpszichológiát pedig nem az elmegyógyászatilag beteg esetek érdeklik, hanem az, hogy a pszichiátriailag egészségesnek bizonyult egyének milyen személyiségfejlődési sajátosságok és mechanizmusok hatására követnek el bűncselekményeket. Ennek a megértése rendkívül fontos, mert éppen itt *határolódik el egymástól az igazságügyi elmekórtan és a kriminálpszichológia* kérdésfeltevése és kutatási iránya.

Az igazságügyi elmekórtan vizsgálódásának középpontjában — akár a tudományos kutatásban, akár a bírósági szakértői munka során — *a beszámítási képesség* áll, az, hogy az elkövető képes volt-e átlátni cselekedetének társadalmi veszélyességét, és képes volt-e az akaratának megfelelő magatartásra. NYIRŐ (1961) meghatározása szerint az igazságügyi elmekórtan a *cselekmény és a tudatállapot* összefüggéseit kutatja.

A *kriminálpszichológia* kutatási területébe a pszichiátriailag normális bűnelkövetők tartoznak, akik mentálisan épek, s akiknél a pszichológiai probléma éppen abban nyilvánul meg, hogy *bár képesek cselekményeik társadalmi veszélyességét belátni, és ismerik az erkölcsi magatartási normákat, mégsem ezek szerint élnek, hanem antiszociális cselekedeteket hajtanak végre*. S ha ezt elfogadjuk, világossá válik, hogy a kriminálpszichológia kutatásainak fő iránya a bűnözők személyiségfejlődésében, az egyes személyiségelemek regulációiban tapasztalható torzulásokra: elsősorban az *affektív* életnek azokra a zavaraira irányul, amelyek megakadályozzák az intellektuálisan ismert erkölcsi normák érzelmi elfogadását és beépítését a személyiségbe.

3. A szociálpszichológiai aspektus

A szociálpszichológiai kutatások eredményei elsősorban a bűnözés társadalmi szinten való vizsgálatához adnak közvetlenül értékelhető adatokat.

Az egyedi bűnözővé válás szempontjából a szociálpszichológiai kutatások eredményei jelentős, de csak közvetetten értékelhető adatokat szolgáltathatnak, hiszen az egyént mindig meghatározott személyes környezete veszi körül. Konkrét, érzelmileg motivált interperszonális kapcsolatok rendszerében él, s az általános szociálpszichológiai hatótényezők kettős transzformáción keresztül fejtik ki hatásukat: egyrészt a személyes környezet tagjai által közvetítettek — tehát e személyiségek szubjektív módosításai is érvényesülnek —, másrészt az általuk közvetített és képviselt hatásokat a vizsgált személyiség feldolgozza, saját személyiségének megfelelően szubjektív élménnyé alakítja.

Ezért a szociálpszichológiai szemlélet irányzatainak áttekintésében a tájékoztató jellegű vázlatosság indokolt.

A szociálpszichológiai irányzatok közül először MIDDENDORF (1956) és követői által képviselt szemlélet, a *szociális faktorelmélet* bontakozott ki. A szociális faktorelmélet már túllépett a kezdeti szociálpszichológiai iskolák egyoldalú szemléletén, ami kizárólag az anyagi szükségállapotokban, a nyomorban vélte megtalálni a kriminalitás szociológiai okait. Természetesen nem tagadható, hogy a nyomor következtében kialakult kielégítetlen szükségletek szerepet játszhatnak valamely deliktum elkövetésének a motívumai között; evidens azonban, hogy ez az *egy motívum, önmagában, még nem eredményez kriminalitást.*

Ezt a tényt legplasztikusabban talán éppen a prostitúció alakulása illusztrálja. A szocialista országokban optimista reményeket fűztek a prostitúció végleges felszámolásához, mert szociálisan olyan helyzet teremtődött, hogy az ínség senkit sem kényszerít prostituált létformára. A prostitúció ennek ellenére megmaradt, s ez nem magyarázható kizárólag a könnyű vagy talán nem is olyan könnyű jövedelemszerzési lehetőséggel. Nyilvánvaló, hogy a prostitúciós létforma elfogadásának pszichikai feltételei is vannak, számos esetben ugyanis a prostitúciót szexuális kiélési formaként kell értékelnünk. Azt, hogy ez mennyire így van, a prostitúció iránti igény mutatja, amit a mai társadalomban az átalakult szexuáletikai felfogás, szabadabb létforma semmiképpen sem indokol. A prostitúció fennmaradásának egyik feltétele — nyilván — a prostitúció iránt megnyilvánuló igény.

Továbbá figyelemre méltó e tekintetben az ún. „jóléti államok" erősen növekvő tendenciát mutató kriminálstatisztikája is. Svédországban például a tagadhatatlanul meglevő magas általános életszínvonal nem eredményezte a bűnözés csökkenését, hanem csak az egyes bűncselekmény-fajták arányainak átstrukturálódását: a bűncselekmények számának állandó emelkedése mellett csökkent a tulajdon elleni deliktumok száma, és szaporodtak az erőszakos, garázda, szexuális és vandalisztikus bűncselekmények.

A szociális faktorelmélet megkísérelte feltárni a *társadalmi és a személyes környezetnek azokat az ártalmait, amelyek a személyiségben kriminális irányú torzulásokat idézhetnek elő.* A kutatások elsősorban a fiatalkorú bűnözőkre összpontosulnak. A szociális faktorelmélet erősen támaszkodik a frusztráció fogalmára, azt bizonyítva, hogy azok a környezeti ártalmak eredményeznek elsősorban antiszociális személyiségzavart, amelyek reálisan és érzelmileg *frusztrált helyzetet teremtenek az egyén számára*. A frusztráció problémája lényegében az agresszióról szóló elméleti vita eredményeképpen kap jelentős szerepet a kriminálpszichológiában. Tudvalévően a mélypszichológiai iskolák feltételezik a *vele született agresszív ösztön* létezését. Ezzel szemben kísérletek folytak annak a bizonyítására, hogy az agresszió reaktív állapot (DOLLARD 1939), amelyet frusztrált helyzetek hívnak létre.

A dollardi séma a következőképpen foglalható össze:

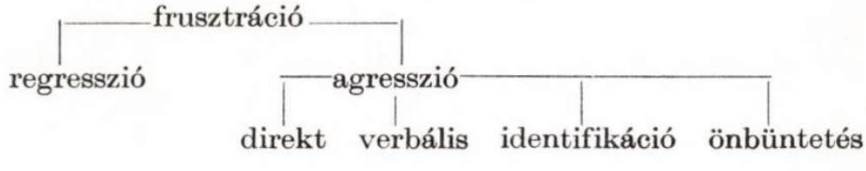

A frusztráció tehát regresszív vagy agresszív reakciót eredményezhet. Az agresszió kiélésének formája lehet direkt, verbális, agresszív személlyel való identifikáció és önmaga ellen fordított.

DOLLARD hangsúlyozza, hogy a serdülés életszaka *ab ovo* fokozott frusztrált állapot, mert az intenzív vágyak realizálása legtöbbször akadályokba ütközik.

A serdülők általánosan tapasztalható agresszivitását ez teszi érthetővé.

Az *agresszív* reakciók intenzitását *csökkenti*:
— a gátlás;
— a motoros aktivitás;
— új ingerek megjelenése;
— imponálás az ellenfélnek.

Bár a dollardi séma túl egyszerűsített, pedagógiai konzekvenciái mégsem becsülhetők le. A pszichikai működések regulációjának szempontjából ennek az a magyarázata, hogy az ösztönkiélési, vágyteljesülési gátlások esetén a pszichikum fokozott intenzitású pusztító jellegű energiát mobilizál a kielégülés útjában álló gátak megsemmisítésére. A továbbiak során széles körű kísérletek bizonyították az affektusok — így az agresszió — *transzponálásának* (*displacement*) a lehetőségét a kiváltó tárgyról egy másikra abban az esetben, ha eredeti tárgya felé az agresszió kiélése reménytelen vagy lehetetlen, illetve ha egyenes kiélése még nagyobb affektív feszültséget eredményező ambivalens érzelmi helyzetet teremt. Így kerülhet sor többek között *inadekvát* agresszió-kiélésekre. Az érzelmek és indulatok *transzformációjának* lehetősége az agresszió primer okainak feltárását tovább nehezíti.

A kriminális cselekedetben egyik legfeltűnőbb momentum éppen az agresszió, az oppozíció a társadalmi együttéléssel szemben. Evidens tehát annak a kutatása, hogy a bűnelkövetők milyen tényezők hatására töltődnek fel agresszivitással, és ez az agresszió — sokszor inadekvát módon — miért fordul a társadalom ellen. A leegyszerűsített séma a következő: a személyes környezet reálisan és érzelmileg frusztráló tényezői agressziót eredményeznek, amelyek részint generalizálódnak, részint transzponálódnak, hiszen éppen azok ellen fordulnak, akikhez az egyén érzelmileg kötődik, és ezért nagy intenzitású ambivalens feszültséget eredményeznek. Ennek a megszüntetése érdekében transzponálódik, és a családon kívüli, érzelmileg közömbös személyek elleni cselekményekben manifesztálódik, s ilyenformán begyakorlódva döntő helyet foglal el a magatartás motívumai között. Az agresszió generalizálódásával, illetve transzponálásával magyarázható az a tény, hogy a bűncselekmény áldozata legtöbbször — például garázdaság, tulajdon elleni bűncselekmények stb. esetében — nem kiváltója az elkövető agresszivitásának. (Ennek ellenére vizsgálatra érdemesnek látszik „az áldozat pszichológiája”, vagyis annak a kérdésnek a kutatása, hogy milyen személyes sajátosságok vonják magukra leginkább a környezet, illetve a kriminális emberek agresszivitását.) E fejezetrészben természetesen nem térhetünk ki az egyéb pszichés mechanizmusok szekunder jellegű torzulásaira, amelyek az ilyen módon hosszú időn keresztül folytatott agresszió-kiélés

következtében alakulnak ki. A kondicionálódási tényezőknek tehát e folyamatban jelentős szerepük van.

Álláspontunk szerint a frusztráció és az azt követő reaktív agresszivitás — mint majd kazuisztikai anyagon bizonyítjuk — nem egyedüli oki tényező a bűnözővé válásban, a bűnözők bizonyos típusainál azonban valóban döntő szerepet játszhat az antiszociális személyiségzavar kialakulásában.

A frusztrációnak ez a fogalma természetesen igen széleskörűen értelmezendő, tehát nem szűkíthető le az anyagi ellátottságra vagy a személyes környezet „látványos" ártalmaira, mint például: csonka család, brutalitás, alkoholizmus stb. A pszichológiai vizsgálatok látszólag rendezett környezeti feltételek mellett is olyan érzelmi konstellációt fedhetnek fel, ami a gyermek, fiatalkorú vagy felnőtt számára frusztrációt jelent.

A szociális faktorelméleteket bizonyos *mechanisztikus felfogás* jellemzi a környezeti ártalmak és a kriminális reakciók közötti hatásmechanizmusokat illetően. Szerintük a környezeti ártalom, a frusztrált helyzet szinte *automatikusan* vált ki reaktív agresszivitást. Ez az álláspont személyiséglélektanilag nem fogadható el. A kérdés azon a ponton dől el, hogy *addigi fejlődéstörténete során az aktuális személyiség milyen megoldási, védekezési mechanizmusokat, érzelmi reakciókat gyakorolt be*, tehát hogy a frusztrációt hogyan dolgozza fel. Számos klinikai-pszichológiai tapasztalat szerint a frusztrált helyzetek következtében létrejött reaktív agresszivitást a személyiség elfojthatja, és manifeszt reakciója *szorongás* vagy *depresszió* is lehet.

A szociális faktorelmélet automatisztikus szemléletével szemben a TARDE, (1890) DURKHEIM (1894) kutatásaira támaszkodó SUTHERLAND (1947), COHEN (1961) és mások által képviselt *szubkultúra-elméletek a bűnözést tanult viselkedésformának tartják*. E felfogás szerint többek között a bűnöző csoportok is a társadalmi összkultúrán belül és azzal szemben kialakult kisebb kulturális egységeknek tekinthetők, amelyek sajátos értékítéletekkel és normarendszerrel rendelkeznek. Ezt az értékrendet a bűnöző csoport tagjai egymástól veszik át. Mivel a szubkultúra-elmélet a bűnözővé válást tanulásos folyamatnak tartja, nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a pszichológiai tényezőknek, amelyek az egyént arra késztetik, hogy a szubkultúra normáit megtanulja és elfogadja. Előtérbe kerülnek tehát a személyiséglélektani kutatások, amelyek magyarázatot adhatnak arra, hogy a környezeti ártalmakat hogyan, milyen mechanizmusok segítségével dolgozza fel a személyiség olyan irányban, hogy érzelmileg a kriminális szubkultúra képviselőivel azonosítja magát, tehát készen áll értékrendjük és normáik elfogadására.

A szubkultúra-elmélet lényegében *differenciálta a szociális faktorelmélet környezet fogalmát,* amennyiben *bevezette a makro- és mikrokörnyezet* — más terminológiával élve: a *személyes és társadalmi környezet*— megkülönböztetését. E differenciálás lényegében helyes, hiszen a személyiségre gyakorolt hatás szempontjából indokolt megkülönböztetni a mikrokörnyezetet, amely érzelmileg motivált interperszonális kapcsolatok rendszeréből áll, és — az egyén számára személytelenebből jelentkező, a személyes környezeten keresztül ható és megnyilvánuló — a társadalmi környezetet. Mégis a disztinkció lehetőséget nyújtott az egzisztencialista filozófiai irányzatok fogalomrendszerének — elsősorban az elidegenedés fogalmának — a kriminálszociálpszichológiába való bevezetésére.

A szociálpszichológiai irányzatok másik csoportja: az ún. urbanizációs elméletek, a makrokörnyezet kriminogén ártalmait elemzik.

Az *urbanizációs elméletek* fejlődésük kezdeti fázisában csupán a *nagyvárosi létforma* ártó hatásainak az elemzésére szorítkoztak abból a statisztikai adatból kiindulva, hogy a nagyvárosok bűnelkövetési aránya relatíve is jóval magasabb a falusi viszonyok között élő

közösségekénél. Különös súllyal foglalkoztak a városba került vidékiek szociális helyzetével, tradicionális létformájuk felbomlása következtében beállott magányosságával, gyökértelenségével, morális értékítéleteik elbizonytalanodásával.

Az urbanizációs elméletek azonban rövidesen túlléptek ezen, és megkezdték olyan *általános, civilizatorikus válság* képének a felrajzolását, amely kedvező társadalmi talajt jelent — többek között — a bűnözés számára is.

E civilizatorikus válság valóságát legtöbbször azzal indokolják, hogy a modern ipari civilizációhoz tartozó országok népességében *emelkedő tendenciát mutatnak a pszichikus zavarok*. E fogalmat igen tágan értelmezik, ide sorolják ugyanis a pszichózisokat, a pszichopátiákat, a neurózisok különböző formáit, a neuraszténiákat, a narkomániákat, a szuicídiumokat, a szexuális aberrációkat, az ún. pszichoszomatikus megbetegedéseket, valamint a különféle antiszociális magatartásformákat, a kriminalitást is.

HORDER hangsúlyozza, hogy a jelenlegi felmérések szerint a szerzők a pszichikai, pszichiátriai megbetegedések arányát 5— 70%-ban határozzák meg valamennyi betegséghez viszonyítva aszerint, hogy milyen betegségeket sorolnak a kategóriába. Az elmúlt negyed század alatt számos felmérést végeztek, de a fogalmak eltérő értelmezése miatt az adatok nem összehasonlíthatók.

A *pszichikus megbetegedések számának az emelkedését* egyes szerzők lényegében *kétféle* módon magyarázzák.

1. Az egyik álláspont szerint (MERTON, ALLPORT) *abszolút számban nem beszélhetünk emelkedésről*. Ez az álláspont lényegében feltételezi a civilizatorikus létformában a pszichikus megbetegedések viszonylag állandó előfordulási arányszámát, sőt, képviselői igyekeznek kimutatni, hogy ez a hányados a primitív társadalmakra is érvényes. E felfogás szerint a pszichikus megbetegedések számának emelkedése látszólagos, és tulajdonképpen két tényezőből adódik: egyrészt a pszichiátria, pszichológia fejlettsége következtében ma differenciáltabban diagnosztizálunk, és betegségként tartunk számon sok olyan pszichikus rendellenességet, adaptációs nehézséget, ami fölött régebben elsiklottak, illetve bizonyos fokú extremitásként, de nem patologikus jelenségként értékelték. Másrészt a civilizatorikus létforma olyan bonyolult társadalmi viszonyokat és interperszonális kapcsolatokat hoz létre, olyan magas fokú és differenciált alkalmazkodási követelményeket állít az egyénnel szemben, amelyeknek egyre inkább csak a pszichikusán teljesen intakt személyiségek tudnak megfelelni. Eszerint nem a pszichikus megbetegedések száma emelkedik objektíve, hanem arról van szó, hogy azok a kevésbé intakt személyiségek, akik egyszerűbb társadalmi relációk, alacsonyabb szintű adaptációs követelmények között viszonylag zavarmentesen egzisztálhattak, mert a társadalmi élet alacsonyabb szintű szociális szervezettsége még lehetővé tette e személyek számára is a harmonikus beilleszkedést, a mai civilizációban alkalmazkodási problémákkal küzdenek.

2. E felfogással polemizál a nyugati szociálpszichológusok — FROMM, BARRAULT, CHAZAL, PORTFIELD és mások — többsége által képviselt felfogás, amely a *pszichés zavarok számának emelkedését objektív ténynek és abszolút számban igaznak tartja*. Eszerint a modern civilizált társadalom magasabb fokú adaptációs követelményei által nemcsak leleplezi a latens pszichés zavarokat, hanem immanens sajátosságainál fogva mint oki tényező nagy szerepet játszik a pszichikus zavarok kialakulásában.

E *civilizatorikus válság legfőbb tényezőit* az alábbiakban jelölik meg:

a) *A technikai kultúra ún. „misztifikálódása" az átlagember számára*. A tudományos és technikai ismeretanyag hatalmas méretű felhalmozódása felveti a kérdést, hogy a mai

átlagember mit tud megérteni és adandó alkalommal mennyit tud reprodukálni abból a kultúrából, illetve civilizációból, ami őt körülveszi, amiben él és amit felhasznál.

Hivatkoznak arra, hogy például az antik görögség sokat emlegetett harmóniája gazdasági és szociális tényezőkön kívül abból a kulturális faktorból is táplálkozott, hogy társadalmának átlagembere lényegében teljesen megértette, szintetikusan átlátta korának kultúráját, és megfelelő esetben azt reprodukálni is tudta.

A tudományos és technikai ismeretanyag ma már mennyiségileg oly hatalmas és szerteágazó, minőségileg pedig annyira bonyolult, hogy egy ember számára csak töredéke appercipiálható és sajátítható el.

Az enciklopédikus tudás és műveltség lehetősége még a lángelmék számára is megszűnt, a tudományban csak specialisták vannak, az átlagember pedig az ismereteknek relatíve csak olyan minimális és hiányos mennyiségével rendelkezik, amely rendkívül nehézzé teszi, hogy a kor kultúrájáról átfogó képet alkothasson. Mindennapi élete során tárgyak és eszközök sokasága között él, s használja azokat anélkül, hogy működésüknek és struktúrájuknak akárcsak az elvéről is megbízható ismeretekkel rendelkezne. Mindez szorongást és elbizonytalanodást szül, s bár paradoxul hangzik, racionális áttekinthetetlensége miatt a modern technikai kultúra az átlagember számára misztifikálódik, szorongást keltő tényezővé válik. Egyes szociálpszichológiai kutatók — például a kanadai D. SZABÓ (1965) — e helyzet kompenzációjaként értékelik a mai ember feltűnő szeretetét a kis tárgyak — zsebrádió, zsebmagnetofon stb. — iránt, hogy legalább e tárgyak hordozhatósága jelentsen bizonyos uralmi illúziót felettük. Megemlítik ezenkívül az építkezési monumentalitást is mint olyan tényezőt, amely fokozza az egyén jelentéktelenségi érzését.

E nyomasztó technikai kultúra elleni lázadásként értékelik kriminálpszichológiai vonatkozásban az erőszakos és veszélyes módon végrehajtott, kifejezetten a technikai produktumok rombolására irányuló bűntények növekedését. Azt jósolják, hogy a jövő domináns bűnözési formáját a *vandalizmus* fogja jellemezni.

Más szerzők — így COHEN (1961) — az említett tényezőknek a geng-képződésben megnyilvánuló hatását emelik ki mint *csoportbiztonsággal való védekezést az egyén individuális elidegenedése, szorongása ellen*. Szerintük többek között ez az egyik oka annak, hogy a stress-hatásokkal telített nagy társadalmi kultúra alatt zártabb, énközelebb, specifikus értékrendszert kialakító szubkultúrák jönnek létre, amelyek közül nem egy szükségképpen antiszociális irányba is fordul.

b) A *társadalmi és tudományos akceleráció*. Ez a gondolatkör a történelmi fejlődés, a társadalmi átalakulások üteme, a technikai forradalom feltűnően meggyorsult és állandóan gyorsuló jellegére apellál. Régi történelmi korokban évezredes vagy évszázados mértékkel mérhető társadalmi átalakulások ma évtizedek vagy évek alatt zajlanak le. Eszerint a mai középkorú ember társadalmi változás, gazdasági, kulturális, ideológiai átalakulás, technikai fejlődés tekintetében annyit élt át — beleértve, hogy kisebb-nagyobb mértékben szükségszerűen el kellett szakadnia azoktól a mértékektől, amelyek között nevelődött, és élete során számos stabilnak látszó értékrend avult el és értékelődött át —, életét olyan mennyiségű élmény anyag telíti, amilyennel azelőtt legfeljebb generációk sora rendelkezhetett.

A társadalmi akcelerációval párhuzamos a tudományos fejlődés ütemének a meggyorsulása is. Egyes számítások szerint például az emberiség összes tudományos és technikai vívmányainak az 50%-a — kis túlzással a tűz használatba vételétől kezdve — kb. 1930-ig született meg, míg a felfedezések és találmányok másik fele az azóta eltelt idő alatt.

A társadalmi és tudományos akcelerációnak ilyen mértékét az adaptációs követelmények szempontjából súlyos pszichikus terhelésként, *stressorként* értékelik.

c) *A napi életritmus gyorsulása*. Ez a faktor kiemelt helyen szerepel a civilizációs stressorok között. Szekunder következményének tekintik a *tradicionális családi létforma felbomlását*, a gyerekek és serdülők pedagógiai elhanyagoltságát stb. Különösen hangsúlyozzák ezzel kapcsolatosan az *anyák társadalmi méretű munkába állásának* negatív hatását.

Az életritmus felgyorsulásánál a *pszichikus túlingereltséget* létrehozó egyéb tényezőkkel is számolnak. Elsősorban a modern hírközlés és egyéb tömegkommunikációs eszközök gyors ütemű fejlődésének negatív mellékhatásait hangsúlyozzák. Felvetik a kérdést, hogy a modern ember nem kap-e jelentősen több auditív és vizuális ingert, információt annál, mint amennyit pszichikailag feldolgozni képes. Amennyiben ez így van, akkor a kapott információk tömege és üteme stressorként is értékelhető. Példaként szokták megemlíteni, hogy a televízió, amely a vizuális és auditív megismerés összekapcsolásával az ismeretszerzés soha nem tapasztalt lehetőségeit nyitotta meg, egyben világszerte azt a negatívumot is eredményezte, hogy megnehezíti a kapott információk elmélyült és pontos feldolgozásának a lehetőségét.

Lényegében arról van szó, hogy még néhány évtizeddel ezelőtt is a műveltség megszerzésének alapeszköze az olvasás volt, amelynek ütemét az egyén saját igényei szerint alakíthatta. A televízió az adás ütemét kényszeríti az egyénre, és akár appercipiálta és feldolgozta a kapott információt, akár nem, már a következőket közli vele.

d) HORÁNYI (1967) a tömegkommunikációs eszközöknek az affektív életre gyakorolt káros hatását mutatja ki. Ezt főleg *cinikus és egocentrikus védekezési mechanizmusok* kialakításában jelöli meg, aminek szerinte az az oka, hogy az egyén affektív feszültségbírását meghaladóan túl sok katasztrófáról, veszélyről értesül nap mint nap, és ez ellen cinikus hárítással védekezik. Hangsúlyozza az évtizedek óta fennálló hidegháborús feszültség és az ebből fakadó egzisztenciális bizonytalanság depresszív, apátia felé sodró hatását is.

A civilizatorikus válságelmélet hívei részletesen elemzik — a nyugati országokban végzett szociálpszichológiai felmérésekre hivatkozva — e válság konkrét ártalmait a személyes környezeten, elsősorban a családi miliőn belül — a gyerekek és serdülők mindennapi létformájában. Minthogy kutatásaink a hazai viszonyokra vonatkoznak, részletes ismertetésükre nem térünk ki. A későbbiekben külön fejezetrészben tárgyaljuk a kriminalitásig súlyosbodó személyiségzavarok előfeltételeit a személyes környezetben — hazai viszonyaink között.

A civilizatorikus válságelméletekkel kapcsolatban a marxista kritikának azt az alapvető ellenvetését hangsúlyozzuk, hogy *nem lehet általában beszélni a modern civilizáció immanens válságáról* anélkül, hogy ne tennénk különbséget különféle *társadalmi viszonyok* között.

Az egyén élete szempontjából jelentős tényezőket ugyanis nem az általános technikai civilizáció, hanem azok a konkrét gazdasági, politikai, kulturális és ideológiai viszonyok határozzák meg, amelyek között él. A társadalmi formációk feletti technikai civilizáció olyan irreális absztrakció, ami a kapitalista-imperialista viszonyok válságát általános civilizatorikus válsággá igyekszik ködösíteni.

Nem vitás, hogy egyes tényezők — különösen ami az akcelerációt, a túlingereltséget és a HORÁNYI által kiemelt emocionális faktorokat illeti — nálunk is éreztetik hatásukat anélkül, hogy mindebből indokolt lenne általános civilizatorikus válságelméletet konstruálni.

A szociálpszichológiai irányzatokat összefoglalóan ugyancsak egyoldalú determinizmus jellemzi, amennyiben a bűnözés létrejöttében kizárólagos vagy domináns szerepet tulajdonítanak a szociális környezeti tényezőknek.

Az egyoldalú szociálpszichológiai szemlélet sem volt egyedül képes arra, hogy kielégítő tudományos magyarázatot adjon a bűnözés keletkezésére. *Szemléletének fő hibája, hogy a környezeti hatásokat és a személyiség kialakulását egyoldalú ok—okozati viszonyként*

értelmezte. Figyelmen kívül hagyta, hogy a környezeti hatásokat a személyiség feldolgozza, tehát magatartásának, viselkedésének közvetlen kiváltó oka nem a külvilág hatása, hanem az az *élmény*, ahogy a személyiség a környezeti hatást átélte.

E feldolgozási folyamatot a környezeti hatás jellegén kívül befolyásolják a személyiség adott struktúrája és mechanizmusai, amelyek viszont az egyén egész fejlődése során — beleértve a vele született diszpozíciókat is — alakultak ki, illetve gyakorolódtak be.

A szociálpszichológiai irányzat hibásan egyoldalú, *passzív reagáló* szerepet tulajdonít a személyiségnek abban az értelemben is, hogy figyelmen kívül hagyja egyén és környezet viszonyában a személyiség *visszahatását, aktív alakító lehetőségeit környezetére*.

E kölcsönhatásnak a személyiség részéről számos formája létezik, például szelektálhat a környezeti hatások között, igenelhet vagy elutasíthat, megváltoztathatja környezetét oly módon, hogy eltávozik, és ezáltal kivonja magát valamely környezet erőteréből, vagy oly módon, hogy cselekvésével, magatartásával megkísérli környezetét átalakítani, és ezáltal a számára nemkívánatos hatásokat kiküszöbölni.

Ami a szociálpszichológiai irányzatoknak a személyes környezetre irányuló kutatásait illeti — a faktorelméletek általában nem vonják le annak a ténynek a konzekvenciáit, hogy *személyes környezet a társadalmi környezetbe ágyazottan létezik*, és sajátosságai a társadalmi környezet, pontosabban az adott társadalmi formáció törvényszerűségeinek hatására alakulnak ki. Végső soron így elsikkad a bűnözés komplex társadalmi jellege, tehát azt leszűkítve mint a személyes környezet ártó tényezőinek szimpla okozatát értékelik.

IV. AZ ÖNÁLLÓ KRIMINÁLPSZICHOLÓGIA ÚTKERESÉSE

Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy számos erre irányuló kísérlet ellenére a mai napig egyetlen személyiséglélektani iskolának sem sikerült egészében megoldania a kriminalitásban megnyilvánuló személyiségfejlődési zavar etiológiai, a személyiségstruktúrára és a mechanizmusokra vonatkozó problémáit. Nincsen olyan részleteiben is kidolgozott személyiségmodell, amely a kriminális vagy a kriminálisan veszélyeztetett személyiség sajátosságait egységes struktúrába tudta volna fogni. Ez az adósság a marxista megalapozottságú kriminálpszichológiát is terheli.

Amikor a személyiséglélektani irodalmat áttekintjük, természetesen nem térhetünk ki minden adat ismertetésére, amely egyik vagy másik vonatkozásában a kriminálisok személyiségstruktúrájára, pszichés mechanizmusaira vonatkozik. Feladatunkat azoknak az irányzatoknak az összefoglalásában látjuk, amelyek az antiszociális személyiségtorzulást teljes struktúrájában és etiológiájában igyekeztek megragadni, vagyis klinikai-pszichológiai kutatásokra támaszkodva elméletileg is kísérletet tettek az antiszociális személyiségtorzulások megrajzolására.

Nem foglalkozunk tehát azoknak a bűnelkövetőknek a pszichikai problémáival, akiknél a deliktum elkövetése mögött legtöbbször nincsen tényleges züllöttség, antiszociális személyiségtorzulás (pl. a gondatlan elkövetők nagy részénél stb.).

A kriminológiai irodalomban elterjedt a *krízis-bűnözők és a krónikus bűnözők* disztinkciója. Az előbbieken azokat értik, akik valamely teherbírásukat meghaladó konfliktus-helyzetben, stressben egyszeri deliktumot követnek el, ami azonban társadalmi beilleszkedésük szempontjából kivételes excesszust jelent, spontán reszocializálódnak, tehát lényegében nem antiszociális személyiségek. A második csoport a visszaeső bűnözőket öleli fel, akiknél masszív

antiszociális személyiségtorzulások következtében bűnöző életmód alakult ki, s a szociális adaptációra lényegében képtelenek. Annak ellenére, hogy az ún. krízis-bűnelkövetés kezdő fázisa lehet a krónikus kriminalitás kifejlődésének, a személyiséglélektani irodalom ismertetését — a fent említett meggondolás alapján — csak az utóbbiakkal kapcsolatos vizsgálatokra terjesztjük ki.

E megszorítások következtében a számba veendő anyag nem is nagyon terjedelmes, a különféle személyiséglélektani elméleteknek ugyanis csak kisebb része igyekezett álláspontjának kriminológiai konzekvenciáit is levonni.

1. A pszichoanalitikus és dinamikus pszichológiai irányzatok

A *mélypszichológiai irányzatok* közül, amelyek történelmileg először nyúltak a funkcionális elemzés módszerével a személyiség problematikájához, természetszerűen elsősorban az ortodox *freudi* személyiségelmélet adott lehetőséget az antiszociális személyiség kialakulásának, struktúrájának és mechanizmusainak kidolgozására.

Az antiszociális személyiség kialakulásának általános folyamata a freudi személyiségteóriából következik, míg az elmélet kriminálpszichológiai vonatkozásait részleteiben elsősorban AICHHORN (1931), ALEXANDER és STAUB (1928) dolgozta ki.

A freudi személyiségelmélet alapján az *antiszociális személyiségtorzulás kialakulásának négyfajta lehetőségét* és ennek megfelelő sajátos mechanizmusait állíthatjuk fel.

Antiszociális személyiségfejlődést és társadalmi adaptációs nehézségeket eredményezhet a *gyengén fejlett felettes én*. A freudi elméletben a tudatos és tudattalan erkölcsi normákat reprezentáló felettes én a korai *ontogenetikus fejlődés során alakul ki*. FREUD (1937) tehát a személyiség erkölcsi sajátosságait *szerzetteknek* tekinti. Kérdésfeltevése úgy szól, hogy milyen tényezők késztetik az egyént a természetes ösztönkiéléseket gátló és szabályozó erkölcsi normáknak — amelyek tehát számára kellemetlenek — az elfogadására, illetve személyiségébe való beépítésére? Ezt a hatótényezőt a személyes környezet tagjaival, elsősorban a szülőkkel való *identifikációban* találja meg. Az identifikáció az *ödipális* helyzet normális megoldása során jön létre.

A szülővel való érzelmi azonosítás készteti a gyermeket arra, hogy sajátjaként élje át a szülő által közvetített erkölcsi magatartási normákat. Ha a szülőkkel való identifikáció megfelelő, akkor ezt későbbi fejlődése során a gyermek *transzponálja* személyes környezetének más olyan tagjaira is, akik lényegében szülő-reprezentánsok (pl. nevelő, tanár, edző stb.). Mindezekkel a személyekkel való érzelmi azonosítás révén alakul ki azután az eredeti, vele született ösztöntörekvésekkel (Fs) szembenálló felettes én (Über-Ich), ami ezeknek az ösztöntörekvéseknek az egyenes kiélését tiltja és gátolja. E személyiségen belüli konfliktus megoldására funkcionál a személyiség harmadik tagja, az én (Ich), akinek feladata egyrészt a szocializált, szublimált ösztönkiélési lehetőségek kidolgozása, másrészt az egyén és a környezet közötti egyensúly biztosítása.

a) Kriminálpszichológiai szempontból ennek alapján állítható fel egy olyan kriminális típus, amelynél a *felettes én gyengesége* — amely nem bírja megfelelően korlátozni az eredeti ösztöntörekvéseket — lényegében a *szülőkkel való identifikáció zavarainak a következménye*. Az identifikációs zavarok mögött viszont a megoldatlan, illetve rosszul megoldott ödipális helyzet van.

b) Az antiszociális személyiség második típusát ugyancsak a felettes én gyengesége jellemzi, de ennél más e fejlődési zavar kialakulásának a folyamata. Azokról a személyekről van ezúttal

szó, akik *antiszociális szülőkkel identifikálnak*, vagyis olyan züllött, bűnöző emberek gyermekeiről, akik maguk is gyenge felettes énnel rendelkeznek.

A visszaeső „köztörvényes" bűnözők zöme e két csoport tagjaiból kerül ki.

c) Az antiszociális személyiségzavar harmadik típusánál a túlságosan, *sokszor abnormálisán erős dinamikájú ős-én* (Es) hatása a kriminogén faktor. Az extrém intenzitású ösztöntörekvéseket a felettes én, illetve az én nem tudja szabályozni, szocializált vagy szublimált kiélési formákba szorítani. A freudi patológiai felfogásnak megfelelően ebből a csoportból kerülnek ki a pszichotikus, pszichopata—tehát pszichiátriai értelemben is súlyosan patologikus—bűnözők.

d) A negyedik típust az ún. *neurotikus bűnözők* alkotják, akiknél a túl erősen fejlett, irreális követelményeket támasztó felettes én permanens irreális szorongásokat, bűntudatot hoz létre. A tárgytalan szorongások és a bűntudat feszültsége elől menekülve a neurotikusok bűntudatukat „tárgyiasítják", esetleg deliktum elkövetésével is. A folyamat lényege ezek szerint az, hogy az irreális bűntudati szorongások feszültségét csökkenti, ha annak racionálisan meghatározható oka van. Az objektiválás pszichés feszültségeket csökkentő hatását a klinikus pszichológia tapasztalatai messzemenően igazolták. Számos neurotikus tünet képződésének ez a vezető motívuma. Az ún. neurotikus bűnözőknél tehát a folyamat paradox módon megfordul, először van a bűntudat, s ezt követi objektiválásként a deliktum elkövetése.

FREUD közvetlen követői erre az alapkoncepcióra támaszkodva dolgozták ki egyik vagy másik irányban részletesebben e folyamat kriminálpszichológiai konzekvenciáit.

AICHHORN az antiszociális személyiség fejlődési *fixációját* emeli ki. A *freudi* személyiségelmélet szerint az ontogenetikus fejlődés kezdeti fázisában a magatartást az örömelv (Lustprinzip) regulálja. A magatartás egyedüli szabályozói a „nekem jó" és a „nekem rossz" élménye, az öröm keresése és a kín kerülése, tehát lényegében a vele született ösztöntörekvéseknek korlátozás nélküli, egyenes kiélése. Normális fejlődés esetén — éppen a felettes én és az én funkcionálásának a hatására — az örömelvet a realitáselv (Realitätsprinzip) váltja fel, ami az ösztöntörekvéseknek a környezet által nyújtott kiélési lehetőségekkel való koordinációját jelenti, azaz lényegében szublimált, szocializált ösztönkiéléseket.

A bűnöző tehát olyan ember, akinél az örömelv felváltódása a realitáselvvel nem következett be, képtelen szublimációra és szocializált kiélésekre, cselekedeteit kizárólag a „nekem jó" élmény determinálja, tehát *fejlődésében alacsonyabb szinten fixálódott személyiség*. A bűnöző magatartása tehát sok tekintetben analóg a kisgyermekével. Ezt az analógiát FREUD követői nemcsak a deliktum megvalósításával, hanem az érzelmi-indulati élet sajátosságaival is bizonyítják. Kriminálisoknál például szerintük gyakran megtalálható a gyerekekre jellemző hangulati labilitás, szélsőséges impulzivitás stb. Továbbá a szexuális fejlődés tekintetében is azt tapasztalták, hogy a kriminálisok jó része nehezen alakít ki a genitális fejlődési foknak megfelelő, rendezett szexuális életet, közöttük számos perverz, anális vagy orális szinten fixálódott ösztönfejlettségű egyén található. Mindebből azt a következtetést vonják le, hogy a bűnöző lényegében személyiségfejlődésében fixált, infantilis-archaikus fejlődési szakaszon megrekedt személyiség.

Fiatalkorú bűnözőkre vonatkoztatva FREUD elméletét, AICHHORN szerint a fixációt vagy a *túlzott szeretet* vagy a *túlzott szigor* hozza létre. Mindkét nevelési helyzet alkalmas arra, hogy megzavarja a normális fejlődést, és alacsonyabb fejlődési fokon való fixációt eredményezzen. A túlzott kényeztetés konzerválja az infantilis érzelmi kötődési állapotot a szülőkhöz, tehát tágabb környezetben (barátok, iskolatársak, nevelők stb.) könnyen konfliktushelyzetbe kerül, sérelmek érik. A család túl kényeztető, túl védett légköréhez képest ugyanis minden más környezetet t ridegnek, normális reakciókat bántóaknak érez, amelyek elől visszamenekül a

családhoz. Egyedül itt érzi biztonságban magát. Mindez egy korai kisgyermekes attitűd és érzelmi reakciómód rögzüléséhez vezet. A túlzott szigor és brutalitás viszont alapvetően megzavarja a szülőkkel való identifikációs lehetőségeket, agressziót szül, és sok esetben regresszív tendenciákat eredményez a személyiség fejlődésében.

AICHHORN a kriminális szülőkkel való identifikáció lehetőségét is vázolja, s szerinte *alapvető félreértéssel ezeket a fiatalkorúakat tekintik született bűnözőknek*.

ALEXANDER AICHHORN vonalát folytatja. Szerinte a *személyiségfejlődést meghatározó tényezők* a következők:

— vele született adottságok (az öröklés és az intrauterin élet eredményeképpen);
— a korai ontogenetikus fejlődésben szerzett alapvető affektív reakciók;
— a családi nevelés;
— a tágabb értelemben vett személyes környezet hatása;
— az általános társadalmi környezet hatása.

E tényezők közül legjelentősebbnek a *családi élet* nevelő hatását tartja. Döntő mértékben ezt teszi felelőssé a korai fejlődési fázisokon való fixációért. Szerinte a kriminális cselekedet a *fixált állapotból következő gyengeség túlkompenzációja* céljából keletkezik. Az infantilis szinten fixálódott személyiség súlyos önértékelési problémákkal küzd, miután kénytelen-kelletlen összeveti magát környezetének más tagjaival. A deliktum elkövetése ALEXANDER szerint fiatalkorúaknál *kísérlet a felnőttség bizonyítására, a pozitív önértékelés megerősítésére*.

A *fixáció okát három tényezőben* jelöli meg:

— gyermekkori szorongásos és bűntudatos állapotok;
— követelménynélküli kényeztetés;
— korai megfosztás a gyermekség állapotától.

ALEXANDER felismeri azt, hogy ugyanezek a tényezők neurotikus tünetek okozói is lehetnek. Megkísérli *elhatárolni azt a patomechanizmust, amelynek során azonos jellegű ártalmak egyik esetben neurotikus reakciókhoz, másik esetben kriminalitáshoz vezetnek*.

A *kriminális irányú személyiségfejlődés létrejöttéhez* az említett ártalmakon kívül szerinte *még a következő tényezők* szükségesek:

— bizonyos konstitucionális diszpozíció;
— rossz szociális helyzet;
— fokozott tudatosság, racionalitás.

A konstitucionális adottságoknak ALEXANDER viszonylag nem nagy jelentőséget tulajdonít, azokat diszpozícióként értékeli. A rossz szociális helyzetet nemcsak az abszolút anyagi szükségállapotok értelmében használja, hanem ide sorolja mindazokat a relatív hiányállapotokat, amelyek úgy keletkeznek, hogy az egyén igényei, vágyai irreálisan magasak. Ennek azért tulajdonít jelentőséget, mert szerinte a neurotikus tünetképződés lényege bizonyos szimbolikus kielégülési formák kidolgozása. Anyagi szükségleteket viszont nem lehet szimbolikus formában kielégíteni. Ezért míg a neurotikusoknál az érzelmi frusztrációk, konfliktusok dominálnak, addig kriminálisoknál ehhez csatlakozik a nagymérvű *szociális elégedetlenség* motívuma is.

A fokozott tudatosság és a racionális beállítottság ugyancsak meggátolja a neurotikus tünetképződést, és az egyént a hiányérzetek reális megoldási irányába tereli.

Az *adleri individuálpszichológia* a kriminalitást neveléslélektani szemlélet alapján közelíti meg. ADLER elmélete szerint *a kriminalitás nem más, mint túlkompenzálási kísérlet a csökkentértékűségi érzéssel szemben*. Láttuk, hogy ez a motívum már ALEXANDER fejtegetésében is felmerül a kriminalitáshoz vezető mechanizmusok között. ADLERnél (1923)

azonban ez a kompenzációs törekvés, mint egyéb pszichikai zavaroknak, úgy a kriminalitásnak is lényegében monokauzális mozgatója.

Minthogy az individuálpszichológia szerint a kisebbrendűségi érzés élménye a gyermekkor fejlődéslélektani sajátosságai közé tartozik, ebből következően e kisebbrendűségi érzés megszüntetése vagy szocializált kompenzációs formák kialakítása kizárólag a *nevelési helyzettől* függ. ADLER követőinek mindegyike — WEXBERG, NAEGELE — ezért egyértelműen hangsúlyozza a *környezeti ártalmak* döntő szerepét a kriminális személyiségtorzulások kialakulásában. Kazuisztikai anyag vizsgálata során arra a következtésre jutottak, hogy kriminalitás szempontjából azoknak a környezeti ártalmaknak van primer jelentőségük, amelyek oly módon fokozzák a kisebbrendűségi érzést, hogy emellett *agresszív reakciót* váltanak ki. Ezáltal ab ovo meghatározott, végső soron antiszociális irányba terelik a kompenzációs törekvéseket. Az ilyen jellegű ártalmak között első helyen áll a brutalitás, az érzelmi ridegség, az elhanyagoltság s minden olyan nevelési helyzet, amelyen belül a gyermek hangsúlyozottan kiszolgáltatott, elnyomott, megszégyenítő helyzetet foglal el a családon belül, illetve a családon kívüli személyes környezetében.

A kriminalitás eszerint a felfokozott kisebbrendűségi érzés agresszív-antiszociális kompenzációs kísérlete. NAEGELE hangsúlyozza, hogy ez a kompenzációs kísérlet végső soron mindig sikertelen, kudarccal végződik, tehát *circulus vitiosus* alakul ki, ami az egyént egyre mélyebben sodorja a kriminalitásba. A kriminális cselekedettel való kompenzáció kudarcát a leleplezés ténye jelenti, ami az elkövető számára élményszerűen dokumentálja ügyetlenségét, kudarcát, tehát erősíti a csökkentértékűségi érzést. A leleplezést követő retorziók viszont a reaktív agresszivitást erősítik meg, s a kettő együtt újabb deliktumok elkövetésére mobilizál. Ez lenne a patomechanizmusa a recidiváló bűnözésnek, a kriminális reakciók mély begyakorlásának.

Ennek az elméletnek megfelelően a reszocializálás nem annyira pszichoterápiái vagy büntetőjogi, mint inkább neveléslélektani-pedagógiai feladat, amelynek sikere azon múlik, hogy a nevelés során képesek-e olyan helyzetet teremteni, amely lehetőségeket nyújt szocializált kompenzációs törekvések számára, magyarán társadalmilag elfogadható módon biztosít-e az egyén számára sikerlehetőségeket.

JUNG (1942) iskolája mind ez ideig viszonylag kevés erőfeszítést tett az antiszociális személyiségzavar elméletének a kidolgozására. Határozott tendenciát ez irányba NASSnál találunk, aki bűnözőkkel végzett személyiséglélektani kutatásait a jungi elméletre alapozta. Kutatásaiban — amelyek különféle bűncselekmény-fajták elkövetőinek összehasonlító személyiségvizsgálatára épültek — azt bizonyítja, hogy bűnözőknél extrém erősségűek az archaikus reakciómódok és mechanizmusok. Számos megállapítást közöl tolvajok, csalók, betörők stb. intelligenciájára, érzelmi, akarati és ösztönéletére vonatkozóan, anélkül, hogy végül is sikerülne megrajzolnia az antiszociális személyiség általános modelljét.

A lényegében ugyancsak analitikus szemléletű HORNEY (1945) viszonylag kevés adatot nyújt a kriminális személyiségre vonatkozóan; ennek ellenére a modern szociálpszichológiai irányzatok képviselői gyakran hivatkoznak rá. Személyiségelmélete ugyanis jól felhasználható arra, hogy segítségével magyarázzák a kriminális szubkultúrák kialakulását, azokat az affektív reakciókat, amelyek az egyéneket a kriminális cselekvésformák eltanulására késztetik. HORNEY személyiségelméletének alapvető kategóriája az adleri „Minderwertigkeitsgefühl”-höz igen közelálló — *szorongás*.

E fejlődéslélektani szükségszerűségként értékelt gyermekkori — sikertelen megoldási kísérletek esetén felnőttkorban is megmaradó — szorongásos alapélménnyel szemben az egyén háromféle módon védekezhet: introverzióval, interperszonális kapcsolatok létesítésével és

végül agresszivitással. Az egészséges ember értékítéletében mindhárom lehetőséggel él. A pszichés zavarokra egyik vagy másik lehetőség túlsúlyba kerülése vagy kizárólagossága a jellemző. A kriminalitás az egyoldalú agresszív megoldási kísérletek körébe tartozik. Az egyén azért keresi a kriminális szubkultúrákat, mert azok lehetőséget biztosítanak számára a gáttalan agressziókiélésre a csoport biztonság fedezete alatt. Az a kérdés, hogy az egyén végső soron melyik megoldási módot választja, a nevelési helyzetben, a személyes környezetben szerzett élmények hatására dől el. Az agresszivitást kiváltó miliő-ártalmakról HORNEY lényegében nem mond újat a már ismertetettekhez képest.

A mélypszichológiai iskolák közül a legteljesebb, részleteiben is kidolgozott kriminálpszichológiai elméletet az hozta létre, amely legmesszebb távolodott el az ortodox freudizmustól: SZONDI (1942) sorsanalitikus irányzata.

A *genotrop* elméletnek a kriminalitás patomechanizmusáról vallott felfogása nem különbözik attól, ahogyan az egyéb pszichikus megbetegedéseket megítéli. A génikusan meghatározott ösztönfeszültségek, ösztönörvények megoldására az egyén vagy megtalálja a szocializált, szublimált kiélési módokat — amiben az objektív környezeti adottságok nagy szerepet játszanak —, vagy ha erre nem képes, akkor megbetegszik. E patologikus megoldások lényegében három lehetőséget rejtenek magukban: a *neurózist,* a *pszichózist* és a *kriminalitást*. A neurotikus megoldási mechanizmusok közé tartoznak például a szorongások, a kényszerek, a hiszteroid reakciók stb. A pszichotikus úgy menekül az ösztönfeszültségek elől, hogy feladja integrált személyiségét, és a személyiség szétesése után schizofrén, paranoiás, mániás stb. mechanizmusok segítségével éli ki az ösztönfeszültségeket. A kriminális megoldás lényegében az agresszív utat jelenti, a bűnöző ösztönfeszültségeit környezetének tagjai ellen fordítja, szembefordul a társadalmi közösséggel, amelyet úgy él át, mint ösztöntörekvéseinek gátjában álló akadályt.

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy SZONDI szerint nem a bűnözés determinált genikusan, hanem az az ösztönstruktúra, amely bizonyos körülmények között bűnözővé is teheti az egyént; tehát már a korai SZONDI-elméletben a bűnözéssel kapcsolatban a kettős determináció elve érvényesül: a genikusan meghatározott ösztönalkat és a környezeti konstelláció, amely elzárja a szocializált-szublimált ösztönkiélések útját.

Ennek megfelelően a kriminalitás mögött nincsen specifikus ösztönstruktúra, lényegében minden ösztönfaktor létrehozhat olyan feszültségeket, amelyek kriminális cselekedetekkel kiélhetők. SZONDI éppen az egyes ösztönfaktorok dominanciája alapján igyekezett magyarázni a különféle deliktumok elkövetését. Ez a kísérlet túllépett tehát azon, hogy csak általában rajzolja föl az antiszociális személyiség modelljét, és rátért az egyes bűnöző-típusok meghatározására is. Például: a h-faktor dominanciájának speciális bűnözési formája a prostitúció, homoszexuális bűncselekmények; az s-faktoré az erőszakos szexuális bűncselekmények, testi sértések, emberölések stb.

Az ösztönfaktorok dominanciája alapján azonban lehetetlen volt végül is bűnöző-tipológiát felállítani. Mint BENEDEK is rámutat: ez a felosztás még a SZONDI-elmélet alapján is erőszakolt, mert a bűnelkövetés az egész ösztönalkat következménye. Egyébként számos bűncselekmény-forma, így például a lopás mögött különféle etiológia lehetséges ösztönstruktúra szempontjából is. Így a k-faktor dominanciája esetén, amelynek Szondi szerint az egyik speciális bűnözési formája a munkakerülés, szekunder következményként jelenik meg a lopás, az e-faktor dominanciája viszont kényszeres lopáshoz vezethet, míg ha a d-faktor dominanciája mutatható ki, az anyagi haszonszerzés a lopás célzata, s ez válik fő motívummá.

E meggondolások konzekvenciáit levonva, a teljes ösztönstruktúra alapján a *bűnözők négy alaptípusát* állították fel:

a) infantilis bűnözők;
b) indulati bűnözők;
c) szereplési bűnözők;
d) én-beteg bűnözők.

E *bűnöző-típusokat* röviden a következők *jellemzik*:

a) Az *infantilis bűnözők* általában „mikrodeliktumokat": kisebb lopásokat, csavargásokat, rongálásokat stb. követnek el. Pszichikai fejlődésüket és sokszor szomatikus státusukat is enyhébb vagy súlyosabb fokú retardáció jellemzi.

A pszichikai infantilizmus sajátosságait számos szerző, kriminálpszichológiai vonatkozásban elsősorban TÖBBEN és JAMIN írta le. Az újabb irodalomban CORBOZ (1966) összefoglaló művet jelentetetett meg erről a témáról. A pszichikai infantilizmus nem feltétlenül jelent értelmi elmaradást. Domináns tünetei az *érzelmi és akarati* életben jelentkeznek: hangulati labilitás, szélsőséges impulzivitás, befolyásolhatóság, judícium-gyengeség, rossz affektív feszültségbírás, kíváncsiság, felelőtlenség stb. A pszichikai infantilizmust gyakran kísérik a szomatikus infantilizmus jellemző sajátosságai, elsősorban az ivari éretlenség, a kéztő- és koponyacsontosodás elmaradása az életkornak megfelelő szinttől.

b) Az *indulati bűnözőt* a SZONDI-elmélet az epileptoid körbe sorolja, és a *paroxizmális érzelmi-indulati mechanizmust* tartja reakciómódjukra legjellemzőbbnek. Bűnelkövetésükben is megfigyelhető az ún. „paroxizmális ritmus": a deliktum elkövetésében megnyilvánuló explóziókat nyugalmi periódusok követik.

Felnőttkorban elsősorban indulati-erőszakos bűncselekményeket: élet elleni bűncselekményeket, testi sértést, gyújtogatást és betörést követnek el, míg fiatalkorban, amikor az epileptoid karaktervonások még kevésbé fejlődtek ki, elsősorban az ekvivalensek, csavargási kényszerek dominálnak, amelyek szekunder módon vezetnek kriminalitáshoz: lopáshoz, galeriba kerüléshez, az adoleszcencia korában garázda cselekmények elkövetéséhez.

A családi talaj kutatása az indulati bűnözők esetében hozott számottevő eredményeket. BENEDEK adatai szerint 15 fiatalkorú indulati bűnöző családjában a következőket találták:

manifeszt epilepszia	6 személy	migrén	21 személy
eklampszia	10 személy	balkezesség	8 személy
petit mal, absence	1 személy	dadogás	4 személy
atípusos eszméletvesztések	8 személy	antiszocialitás	24 személy

Számításai szerint az indulati bűnözők családjában az epileptoid terheltség — az ekvivalenseket is beleszámítva — szignifikánsan nagyobb, mint az átlagnépesedésben.

c) A *szereplési bűnöző*-típus domináns pszichés mechanizmusai az *exhibíciós* törekvések és a *hiszteroid* reakciók. Alapvető bűnözési formájuk a csalás és szélhámosság, esetleg üzérkedés stb. BENEDEK kiemeli, hogy interperszonális kapcsolataikban és életvitelükben rendkívüli jelentősége van a szerepjátszásnak, „a mást és többet mutatásnak", a könnyű sikerek és az ún. „nagyvilági életmód" hajszolásának.

d) Az *én-beteg bűnözőket* schizoid, illetve *paranoid* reakciók jellemzik. A schizoid karakterekre jellemző *autizmus* generális beilleszkedési nehézségeket okoz a társadalmi környezetbe. Az érzelmileg sivár interperszonális kapcsolatok következtében morális fékezettségük gyengébb. Környezeti konfliktusok esetén igen könnyen hagyják ott családjukat, munkahelyüket, gyakran fordul elő náluk is csavargás. Számukra azonban a csavargás nem jelenti a kaland, az izgalmas feszültség élményét, hanem a csavargás fő motívuma a *menekülés*. Adaptációs nehézségeik szekunder módon vezetnek kriminalitáshoz — lopáshoz,

sikkasztáshoz, stb. —, s ha a személyes környezet részéről erős presszió éri őket, könnyen követnek el indulati cselekményeket is.

A paranoid karakterek adaptációs nehézségei túlvonatkoztatásos szenzibilitásukból fakadnak, önértékelési zavaraik állandó konfliktusokba sodorjak őket környezetükkel. Jellemző rájuk a kverulancia, a zsarolás, esetleg erőszakos bűncselekmények, illetve szélhámosság, amely mögött azonban legtöbbször nagyzásos önértékelési zavarok vannak. A bűnöző-típusoknak ez az elhatárolása sem bizonyult gyakorlatilag használhatónak, mert a Szondi-elmélettel diagnosztizált ösztönstruktúra-vizsgálatok szerint is a kevert típusok voltak döntő többségben. Ennek alapján a tipológiát kombinált típusok segítségével kísérelték meg alkalmazni, például játékos-indulati bűnözők stb. típusok konstruálásával.

Így azonban már olyan komplex típusokhoz jutottak el, amelyeknek tipológiai értéke minimális.

A reszocializálás módszeréül a sorsanalitikus terápiát ajánlják, amelynek során különös jelentőséget tulajdonítanak az ösztönalkatnak megfelelő operotrop megoldások kidolgozásának. Erre főleg fiatalkorúaknál van lehetőség.

A legújabb időkben a SZONDI-iskola kriminálpszichológiai elmélete bizonyos módosulásokon ment át. Az 1966 nyarán megtartott" Vierte Kolloquium der Internationalen Forschungsgemeinschaft für Schicksalspsychologie" keretében számos kriminálpszichológiai vonatkozású előadás is elhangzott. Maga Szondi úgy nyilatkozott, hogy a legutóbbi évek tudományos fejlődésének eredményeképpen az egyoldalú genetikai megalapozottságú, illetve a kizárólag környezeti ártalmakra apelláló irányzatok ma már tarthatatlanok. Szerinte a *kriminalitás létrejöttéhez három determináló tényező* egybeesése szükséges:

— génikus információ;
— trauma;
— az én-funkció zavara.

Bűncselekményt tehát akkor követ el valaki, ha jelen van a korai elméletben leírt ösztönstruktúrát létrehozó génikus információ, amelyhez olyan jellegű trauma társul, amelyet az adott ösztönstruktúra specifikusan rosszul tolerál. Az így mobilizált nagy intenzitású affektív feszültségeket az addigi ontogenetikus fejlődés folyamán döntő súllyal a környezeti hatások, az átélt élményanyag következtében — labilisan funkcionáló én nem tudja szocializált, illetve szublimált kiélési formákba terelni.

Tagadhatatlan, hogy ezzel az elmélettel SZONDI közeledik a bűnözés komplex felfogása felé, amely a kriminalitásért a biológiai diszpozíciót, a környezeti ártalmakat és a személyiség öndeterminálo funkcióját együttesen teszi felelőssé.

A mai modern magyar szerzők közül rendkívül széles alapokon, a kórtani irányzatok és a dinamikus pszichológiai iskolák helytállónak bizonyult eredményeit szintetizálva fejti ki szemléletét GYÖRGY JÚLIA (1967). Határozottan vallja, hogy a *„bűnöző, vagyis a társadalom ellen támadó ember nem születik bűnözőnek, hanem azzá válik".*

Bebizonyítja, hogy a kriminalitás *multifaktoriális okokra* vezethető vissza, amelyeknek *két csoportját* különbözteti meg:

1. A biológiai-konstitucionális diszpozíciók, amelyeket a kriminalitás szempontjából *aspecifikus* hatótényezőkként értékel.

2. A pszichoszociális ártalmak, különös tekintettel a személyes környezetben kialakult *nevelési helyzet* által okozott traumákra. Ez utóbbi okcsoportot a kriminalitás szempontjából specifikus jelentőségűnek tartja.

E specifikus pszichoszociális nevelési ártalmak kriminalitás szempontjából releváns következményei: az érzelmi-indulati élet sérülése elsősorban az affektív igények

kielégítétlensége következtében, és az ennek eredményeképpen kialakuló fokozott intenzitású agresszív feszültség.

Az *antiszociális személyiség kialakulásának* fejlődéslélektani fázisait GYÖRGY JÚLIA a következőkben foglalja össze.

a) Az *affektív élet infantilis fixációjának kialakulása*. A pszichoszociális ártalmak következtében a 3—6 éves korig terjedő kisgyermekkorban infantilis szinten rögződik primeren az ösztön- és érzelmi élet, amelynek szekunder következményei később az értelmi fejlődésben is éreztetik hatásukat.

A fixáció eredményeképpen olyan helyzet áll elő, amely zavart okoz az *interperszonális kapcsolatok* pozitív alakulásában. E kisgyermekkori fejlődési zavar kriminalitás szempontjából még nem specifikus, de alapja lehet számos egyéb személyiségtorzulás és pszichikai megbetegedés (neurózis, perverzió, pszichózis, illetve antiszocialitás) kialakulásának.

b) *Prodromális szak*. A 6—9 éves életkori szakaszra jellemző. Domináns sajátossága, hogy az objektív valóság átélése irreálisan szubjektivizálódik. Tünetei a hazudozások, irreális fantáziák, dacreakciók és egyéb agresszív megnyilvánulások — egyelőre deliktum elkövetése nélkül.

c) *A kriminalitás manifesztálódásának szakasza*. Fejlődéslélektanilag a prepubertás (9 — 13 éves korig) időszakát öleli fel. Jellemzői a fokozott ösztön-érzelmi-indulati dinamizmusok, amelyek az én-funkciók, a fékező mechanizmusok gyengeségével párosulnak.

d) Az *antiszociális személyiségtorzulás kialakidásának és megszilárdulásának szakasza*. A pubertás és az adoleszcencia fázisát foglalja magában. A felnőtté váláshoz közeledve egyre szembetűnőbbé válnak a személyiségfejlődés archaikus-infantilis mechanizmusai és reakciói. Ekkor következik be a fiatalkorú külső elszakadása eredeti személyes környezetétől, elsősorban családjától. Az affektív feszültségek rendkívüli módon felfokozódnak — s mint GYÖRGY JÚLIA kimutatja —, lényegében depresszív állapot alakul ki, amely ellen az egyén hipomán aktivitással védekezik, és ennek során követi el deliktumait.

A visszaeső bűnözők személyiségstruktúrája eltér a szociális adaptációra képes, normálisan fejlődött emberétől. A visszaeső bűnöző személyiségfejlődése szempontjából regresszív állapotban van, amelyhez az én-funkciók generális zavara társul. Az antiszociális személyiség dinamizmusai közül GYÖRGY JÚLIA különös jelentőséget tulajdonít a külvilág felé fordított gáttalan agresszivitásnak, az infantilis szinten fixálódott szexuális ösztöntörekvéseknek és a szorongásos-depresszív feszültségeknek. Mindezek következtében a visszaeső bűnöző lényegében tudattalan kényszerek hatása alatt követi el deliktumait.

Személyiséglélektani diagnosztika alapján a *bűnözők három típusát* különbözteti meg:

a) Az *én-beteg bűnöző*, akire az össz-személyiség regressziója és az ennek megfelelő archaikus reakciók a jellemzők.

b) A *neurotikus bűnöző*, akinek én-funkciós zavarain belül az erkölcsi én rendkívül fejlett — az egyéb én-funkciók labilitásával szemben. A neurotikus bűnöző bűnözési kényszerének kialakulásában döntő szerepe van a túl szigorúan fejlett erkölcsi én által kiváltott permanens bűntudatos szorongási feszültségeknek.

c) Az *alkalmi bűnöző*, akire az én-funkciók olyan zavara jellemző, amikor az egyébként normálisan fejlődött énen belül az erkölcsi én fejlődése és funkcionálása gyenge.

Az ismertetett elmélet széleskörűen megalapozva a gyakorlati klinikaipszichológiai és kriminálpszichológiai kutatások eredményeire támaszkodik, és kedvező lehetőséget nyújt a bűnözés elleni harc mentálhigiéniai módszereinek kidolgozására. Végső soron szemlélete orvosi-pszichológiai aspektus, amelynek negatívumai abban nyilvánulnak meg, hogy az általa döntőnek értékelt pszichoszociális ártalmak vizsgálatát csak a személyes környezetre

korlátozza, figyelmen kívül hagyva a társadalmi környezet problematikáját, amely messzemenő hatást gyakorol a személyes környezet, a családi létforma alakulására.

A mai joggyakorlat és az igazságügyi elmekórtan szempontjából nem fogadhatjuk el a szerzőnek azt a végkonklúzióját, amely szerint az antiszociális személyiségfejlődést orvosi-pszichiátriai értelemben általában kórosnak diagnosztizálja. Természetesen ez nem érdemi ellenvetés, hiszen pszichiáterek és pszichológusok, sőt az e téren tájékozott jogászok egy része is egyetért abban, hogy az antiszociális személyiségzavart személyiségfejlődési anomáliának tekinti, és csupán fogalmi elhatárolás kérdése, hogy hol húzza meg a határt a patologikus és a normálistól eltérő között. Álláspontunkat e tekintetben e fejezet első részében részletesen kifejtettük.

Nem tartjuk szerencsésnek azt a megfogalmazást, hogy az antiszociális egyén *tudattalan kényszerek* hatására követi el bűncselekményeit. A tudattalan kényszernek GYÖRGY JÚLIA által kifejtett fogalma ugyanis nyilvánvalóan nem azonos a pszichiátria kényszerfogalmával; sehol sem állítja, hogy a krónikus bűnözés a kényszer-neurózisból levezethető.

A tudattalan kényszernek az az értelmezése, amelyet GYÖRGY JÚLIA használ, lényegében azonos a pszichikus determináció fogalmával, s nem mond többet annál, hogy a bűncselekmény kauzális következménye az ontogenetikus fejlődés folyamán kialakult személyiségfejlődési torzulásoknak. Más kérdés, hogy ennek a folyamatnak az etiológiájából, személyiségének struktúrájából, cselekedeteinek motívumaiból a vizsgált egyén mit tudatosít (nyilván keveset), s azt is utólagos racionalizálásokkal torzítottan.

A tudattalan kényszernek ilyen értelmezése kriminalitás szempontjából aspecifikus, hiszen lényegében minden deviáns magatartásról is elmondható.

Ebben az értelemben GYÖRGY JÚLIA álláspontja reális, de félrevezető a terminológia, amelyben jobb alkalmazkodni a pszichiátria és a büntetőjogi gyakorlat által elfogadott szóhasználathoz.

GYÖRGY JÚLIA empirikusan és elméletileg egyaránt részletesen kidolgozott koncepciója különösen azért jelentős, mert egyike a magyar szakirodalom azon kevés elméleteinek, amely a bűnözés problémáját komplex jelenségként értékelve szociális és biológiai aspektusokat korrelálva s ezen belül kiemelve a pszichológiai faktor döntő jelentőségét, mély humanitástól áthatott kriminálpszichológiai felfogást alakít ki a bűnöző személyiségéről.

Nem térünk ki részletesen MURRAY és SULLIVAN személyiségelméletére, mert nem alkotnak önálló kriminológiai koncepciót, bár eredményeik számos értékes szempontot nyújtanak a kriminálpszichológia számára. Gondolunk itt elsősorban MURRAY „téma" fogalmára (téma = a cselekvésre ösztönző helyzet és a szükségletek együttes konstellációja) s ezen belül a kriminálisoknál domináló „támadási, uralmi és exhibíciós" szükségletre, a rendezetlen családi helyzet, veszélyállapotok, agresszió stb. „pressként", tehát cselekvésre ösztönző helyzetként való átélésére.

SULLIVAN felosztása a szocializálódási fázisok fejlődéslélektani alakulásáról ugyancsak figyelemre méltó.

Úgy véljük, hogy e koncepciókban inkább a szintetizált struktúra az új, az egyes tartalmi elemek megtalálhatók a klasszikus személyiségelméletekben, s így azokat eddigi áttekintésünk során jórészt érintettük.

Ezzel vázoltuk a kriminalitás problémájával a pszichológia történetében eddig legtöbbet foglalkozó pszichoanalitikus irányzatokat. A mélvpszichológiai iskolák általános kritikai értékelése nem feladatunk, meghaladja e munka kereteit. Már a terjedelem sem tűri el a mélypszichológusokkal polemizáló, nem marxista és marxista irodalom áttekintését. Ezért

megjegyzéseinket csupán a specifikusan kriminálpszichológiai vonatkozású részekre korlátozzuk.

A freudi koncepcióból a kriminálpszichológia szempontjából is rendkívül jelentősnek tartjuk az erkölcsi személyiségelem (felettes én) kialakulásáról vallottakat. Az a felismerés, hogy a szülőkkel és szülő-reprezentánsokkal való identifikáció az erkölcsi normarendszer interiorizálásának alapvető determinánsa — az egyedi bűnözővé válás pszichológiai okainak kutatásában tulajdonképpen utat nyit a fejlődéslélektani megközelítés számára.

Ennek megfelelően helytállónak és klinikai-pszichológiai experimentális vizsgálattal is bizonyíthatónak tartjuk azt a végkonklúziót, amely szerint a kriminalitás lényegében fejlődési zavar, affektív fixáció, amelynek következtében a bűnöző nem képes a normális felnőtt állapotot jellemző szociális adaptációra.

Kérdésesnek tartjuk azonban a neurózis kriminogén hatáslehetőségéről kifejtett felfogást. Vizsgálataink szerint a személyiségzavar kialakulásának bizonyos fázisában a neurózis vagy a kriminalitás irányába való fejlődés alternatív lehetőségként jelentkezik, amit konkrétan körülírható specifikus feltételek és okok determinálnak, amint azt munkánk V. fejezetében igyekezünk bizonyítani.

Végül bírálnunk kell azt a bizonyos mérvű pszichológiai egyoldalúságot, amely általában jellemzi a pszichoanalitikus iskolákat. Ennek negatívumai különösen a bűnözés társadalmi jelenség szintjén való megközelítésénél jelentkeznek.

ADLER és HORNEY elméletével lényegesen egyszerűbb a helyzet. Elismerve a környezeti tényezők hangsúlyozása terén számos érdemüket, szemléletük egyokisága — ami a kriminalitás szempontjából is érvényesül — a már kifejtett meggondolások alapján számunkra ab ovo nem elfogadható.

A klinikai lélektan szemszögéből ezen túlmenően alapvető ellenvetésünk a normális fejlődési fázisok szükségszerűen traumatikus átélésére vonatkozik. A környezetileg rendezett gyermek gyermekségének tényét természetesnek és pozitívnak éli át, normális, érzelmileg harmonikus családi miliőben nem támad sem kisebbrendűségi érzése, sem domináns szorongásos alapélménye. Ezek csak környezeti ártalmak hatására váltódnak ki, tehát már személyiségfejlődési zavar patomechanizmusának részét képezik. Ilyen értelemben a kriminális reakciók keletkezésének egyes eseteiben is számolnunk kell velük.

A SZONDI-elmélet lényegében a mélypszichológiai koncepció és a genetikai-kórtani szemlélet egyesítését jelenti, s ezért erre vonatkozó alapvető kritikai megjegyzéseinket a megfelelő elméleti részekkel kapcsolatban elmondottak tartalmazzák. Ezek megismétlésére nincsen szükség.

2. A fejlődéslélektani megközelítés

A mélypszichológiai iskolákon kívül a *fejlődéslélektani irányzatok* szolgáltatták a legtöbb anyagot a kriminalitás pszichológiai problémájának az elemzéséhez. Alapvető törekvésük nemcsak az antiszociális személyiség struktúrájának felvázolása volt, hanem annak a fejlődési útnak a rekonstruálása, amelynek során az antiszociális torzulások a személyiségben *kialakulnak*.

Elsőnek FÜRSTENHEIM és SCHWEIZER voltak azok, akik elszakadva a kórtani szemlélettől, az antiszociális személyiségfejlődés problémáját a fejlődéslélektan alapjáról közelítették meg. FÜRSTENHEIM már 1911-ben szembeszáll a patológiai szemlélettel. Szerinte alapvetően hibás az orvosi köröknek az a nézete, amely szerint a gyermek bűnös cselekedete túlnyomóan beteges eredetű.

SCHWEIZER határozottan szövegezi meg elvi álláspontját: „Bizonyos, hogy ahol abnormis lelki megnyilvánulásról és a lelki élet határeseteiről van szó, ott csak az elmegyógyászat avatkozhat be megértő és gyógyító módon; a pszichiátria jogtalan határátlépése volna azonban, ha a bűnözés és züllés valamennyi esetét saját szemszögén át nézné. A bűnözés motívumainak és eredetének kérdése legtöbb esetben pszichológiai kérdés."

Ugyanakkor SCHWEIZER — azért, hogy elhatárolja magát a patológiai szemlélettől — lényegében a genetikai irányzat érvelésére támaszkodik, amikor olyan vele született ösztönökből indul ki, amelyek a gyermeket született szociálabnormissá teszik. Az egyes deliktumformákat a feltételezett vele született ösztönökre vezeti vissza, például a csavargást a „vándorlási" ösztönre, a lopást a „tulajdon" -ösztönre, az erőszakos cselekményeket az „agressziós" ösztönre stb. Az ösztönfogalomnak itt is irreális kitágításával állunk szemben, amely lényegében preformált, vele született pszichés sajátosságokat tételez fel, köztük olyanokat, amelyeknek génikus információkhoz nyilvánvalóan kevés közük van, kizárólag társadalmi hatásokra alakulhatnak ki, így például az általa feltételezett „tulajdon" -ösztön.

Számos áthidaló kísérlet után, amelyek egyeztetni törekedtek a fejlődéslélektani és a kórtani szemléletet nagyjából azzal a koncepcióval, hogy a kriminalitás normális ösztöntörekvésekből táplálkozik, de ezeknek antiszociális manifesztációja már patologikusnak tekinthető (MÖNKEMÖLLER, HEILBRONNE és részben GRUHLE), a kísérletileg megalapozott, egyértelműen fejlődéslélektani szemlélet megteremtője PIAGET volt.

PIAGET az *erkölcsi ítéletek* és az *erkölcsi magatartás* fejlődésének vizsgálatakor abból indult ki, hogy a morális értékrend kizárólagosan az ontogenetikus fejlődés során társadalmi-környezeti hatásokra alakul ki. Minthogy az erkölcs társadalmi produktum, génikusan nem átörökíthető. Ezért a megszületett csecsemő, a kisgyermek szociális motívumokkal nem rendelkezik. Cselekedeteinek, magatartásának motívumai kezdetben kizárólag a saját személyes létezéséből fakadó élményekből táplálkoznak, kezdeti fokon elemi, vegetatív kín- és örömérzésekből, kielégülésekből, illetve kielégületlenségekből. Ezt a helyzetet tartották tévesen született szociálabnormitásnak. Ez a terminus technicus azonban értelemszerűen a normálistól eltérőt jelent, és feltételezi a vele született szociabilitás fogalmát is. Továbbmenve: a szociálabnormitás fogalma valamiféle oppozíciót tartalmaz vagy legalábbis adaptációs képtelenséget a társadalmi együttéléshez. Ezzel szemben a normális gyermek éppen potenciálisan képes a társadalmi adaptációra, és fejlődésének kezdeti szakaszán csupán hiányoznak még a szociális motívumok, amelyek csak a társadalomban való élés során szerezhetők meg. Ezt az állapotot nevezte PIAGET gyermeki egocentrizmusnak, kifejezve vele a szociális motívumok hiányát.

Az egocentrikus alappozíció egyben azt is jelenti, hogy fejlődésének kezdeti szakaszán a gyermek képtelen beleélni magát más személyek helyzetébe, vonatkoztatásainak centrumában kizárólag önmaga áll, s a világ minden folyamatát és jelenségét csak saját aspektusából, önmagához való relációjának szempontjából tudja átélni, illetve megítélni. Ezt a kezdeti alapállapotot PIAGET kisgyermekekkel végzett híres „makett" –kísérletével is bizonyította. Emellett számos pszichológiai megfigyelés ugyancsak egyértelműen dokumentálja a kezdeti egocentrizmus állapotát (pl. a kisgyerek, ha eltakarja szemét, azt hiszi, hogy őt sem látják, így játszik bújócskát).

Ebből az alapkoncepcióból kiindulva a *felnőtté válás folyamata erkölcsi vonatkozásban nem más, mint a kezdeti egocentrizmus fokozatos leépülése, miközben egyre inkább szociális motívumok váltják fel*. Erkölcsi fejlettség tekintetében normálisan fejlődöttnek tekinthető az a felnőtt ember, akinél az egocentrizmus leépülése és a szociális motívumok beépítése a személyiségbe olyan fokot ért el, hogy *spontán* eleget tud tenni a társadalmi együttélés

követelményeinek. Ezen a spontaneitáson azt értjük, hogy külső fenyegetések és pressziók determináló hatása nélkül, az önmagával szemben támasztott erkölcsi követelmények elegendőek ahhoz, hogy magatartása, cselekedetei megfeleljenek a társadalmi együttélés szabályainak.

A *piaget*-i elmélet további gondolatmenete az erkölcsi magatartási szabályok *interiorizálásnak*, a személyiségbe való beépülésének problémáival foglalkozik. Amennyiben a felnőtté válás normális fejlődési folyamatának két végpontját, a korai kisgyermekkort és a szociális adaptációra képes felnőttséget hasonlítjuk össze, azt tapasztaljuk, hogy kisgyermekkorban a magatartási normák *külső követelményként* jelennek meg a gyermek számára.

Ezeket a követelményeket személyes környezetének tagjai támasztják vele szemben, kezdeti fokon elsősorban a vegetatív funkciók szabályozására vonatkozó elemi tiltások és utasítások, később a magatartásával szemben támasztott bonyolultabb követelmények formájában. A folyamat végpontján viszont azt tapasztaljuk, hogy optimális fejlődés esetén ezek a hajdani külső követelmények az egyén önmagával szemben támasztott *belső követelményeivé* váltak.

Nyilvánvaló, hogy a kezdeti külső magatartási követelmények — amelyek a primer ösztönkiélési formákat gátolják és szabályozzák — a gyermek számára *kellemetlenek*. Ezért joggal tehető fel a kérdés: milyen tényezők idézik elő az interiorizálás folyamatát és késztetik az egyént arra, hogy e külső követelményeket elfogadja és beépítse személyiségébe?

PIAGET felismeri és kísérletileg igazolja, hogy az erkölcsi követelmények interiorizálásának alapja az *érzelmi életben* keresendő. A gyermek érzelmi élete azonban nem absztrakt módon létezik, hanem *interperszonális kapcsolatok* formájában, az érzelmek tehát kezdetben nem a magatartási szabályokhoz fűződnek, hanem azokhoz a személyekhez, akik e szabályokat képviselik. Az erkölcsi és magatartási követelmények elfogadása, interiorizálása vagy elutasítása tehát attól függ, hogy e követelmények kitől származnak, ki támasztja azokat a gyermekkel szemben.

E gondolatmenet szerint *respektábilis személynek* nevezzük azt, akinek magatartási követelményeit, utasításait és tiltásait a gyermek fokozatosan sajátjaként éli át.

A következő kérdés így hangzik: Mi által válik valaki respektábilis személlyé a gyermek számára, érzelmileg mi jellemzi azt az interperszonális kapcsolatformát, amely a gyermeket a respektábilis személyhez fűzi?

Kísérletileg igazolható, hogy e kapcsolatot *kettős* érzelmi kötöttség határozza meg.

Egyrészt a *szeretet*, ami a gyermek élete szempontjából — testi, pszichés és szociális-jogi —, kiszolgáltatott helyzete miatt létfontosságú, *másrészt* a *félelem*, amelynek motívuma, hogy e szeretet nem feltétel nélküli, tehát elveszíthető. A gyermeknek ez a kettősen motivált érzelmi kötöttsége a felnőtthöz — a legtöbb esetben elsősorban a szülőhöz — avatja azt számára respektábilis személlyé.

Nem válik a felnőtt respektábilissá a gyermek számára, ha szeretete feltétel nélküli, tehát követelményekhez nem kötött. Ebben az esetben hiányzik a szeretet elvesztésétől való félelem motívuma, amely a gyermeket a magatartási szabályok introjiciálására készteti, hiszen e szabályok elutasítása sem veszélyezteti érzelmi biztonságát.

Ha pedig a szülő - gyermek kapcsolatban a félelem motívuma — brutalitás, érzelmi ridegség stb. — dominál, ez aláássa a gyermek biztonságérzetét, agressziót szül, ami a felnőttel szembeni generális oppozíciót, az általa támasztott követelmények érzelmi elutasítását eredményezi. A brutalizált, drillel nevelt gyermekeknél gyakori a látszat, hogy elfogadja a rákényszerített magatartási szabályokat. A valóságban azonban e követelményeknek csak a betartásáról, de nem valódi elfogadásáról van szó, ami azonnal nyilvánvalóvá válik, ha a gyermek kikerül a

presszió közvetlen hatása alól, vagy adott esetben egyenesen lázad ellene. Lényegében tehát szimulatív magatartással állunk szemben.

Mindennek alapján az *antiszociális személyiségzavar kialakulásához* a következő helyzetek vezethetnek:

— a gyermek életében a követelmény nélküli szeretet következtében nem alakul ki respektábilis személy;
— a gyermek életében a brutális, rideg bánásmód következtében nem alakul ki respektábilis személy;
— a respektábilis személy nem a társadalmilag elfogadott erkölcsi magatartási normákat közvetíti a gyermek számára (pl. kriminális környezet).

Mind a három helyzet az erkölcsi ítéletek és magatartás fejlődésének zavarát eredményezi, és a személyiséget kriminalitás szempontjából veszélyeztetetté teszi. Amennyiben ugyanis az erkölcsi magatartási szabályok nem interiorizálódnak, az antiszociális cselekedetek elkövetésétől jobbára csak a társadalmi közvélemény és a jogi fenyegetés presszionáló hatása tartja vissza az egyént. Ezt a külső fékező mechanizmust azonban a saját regulációk által kevéssé fékezett indulati agresszív állapotok, stress-helyzetek stb. könnyen áttörik, különösen akkor, ha a fokozott impulzivitás irányában az egyén alkati diszpozícióval is rendelkezik.

Ezek szerint a *deliktum elkövetésének két döntő motívuma* a környezeti ártalom hatására kialakult erkölcsi fejlődési zavar és a közvetlen kiváltó okként szereplő indulati állapot, stress-helyzet, trauma, kriminális csábítás stb.

A fejlődéslélektani szemlélet alapján az egyén erkölcsi színvonala megítélésének fő szempontja az, hogy mennyit interiorizált a társadalmi-erkölcsi magatartási normákból. E téren nyilvánvalóan rendkívül nagy az egyéni variabilitás. Feltehetően több embernek interiorizált normája az ölés tilalma, mint a lopásé, különösen pedig a hazugságé. Ezt a helyzetet az általános szociálpszichológiai tapasztalatokon kívül bizonyítják azok az extrém társadalmi szituációk, amelyekben a büntetőjogi fenyegetés lazulásának eredményeképpen számos emberről — akik normális viszonyok között társadalmilag látszólag jól adaptálódtak — kiderül, hogy a normákat csak külső determinánsok hatására tartották be, s ha ezek gyengülnek, bűncselekményt követnek el. Az antiszociális személyiségzavar kialakulásának fejlődéslélektani szemlélete messzemenő következtetésekkel jár a büntetésvégrehajtás, a reszocializálás vonatkozásában is. Nyilvánvaló, hogy a kizárólagos represszív eljárások legfeljebb a magatartási normákhoz való konformista alkalmazkodást eredményezhetik, lényegében a megfélemlítettség determináló hatásának segítségével. A tulajdonképpeni antiszociális személyiségzavar rendezésének felnőtt korban is feltétele a magatartási normák interiorizálása. Ez pedig döntő mértékben attól függ, hogy a büntetésvégrehajtás során kialakultak-e az egyén életében olyan interperszonális kapcsolatok, amelyek megfelelnek a respektábilis személy ismertetett követelményeinek. Ez természetesen csak séma, amelynek még számos egyéb pszichikai feltétele is van.

A kriminálpszichológiai gyakorlat — elsősorban a mentálhigiéniai prevenció, igazságügyi szakértői munka stb. — szempontjából rendkívül jelentős, hogy az egyén morális színvonalának megítélésére a viselkedés önmagában nem alkalmas, nem elegendő. E téren különösen szembetűnő a behaviorizmus álláspontjának a tarthatatlansága.

Két ember ugyanis azonos módon alkalmazkodhat a társadalmi együttélés szabályaihoz, bár az egyik valójában antiszociális, és csak a társadalmi-jogi fenyegetés *tartja vissza* deliktum elkövetésétől, míg a másiknál az interiorizált erkölcsi normák motiválják a szociális magatartást.

Csak komplex személyiségvizsgálat adhat választ arra a kérdésre, hogy milyen motívumok húzódnak meg a fenomenológiailag azonos viselkedés mögött.

E kérdés eldöntése különösen fontos a prognosztikai diagnózis számára, amelyet a pszichológus bírósági szakértőtől „a személyben rejlő társadalomra való veszélyesség” megítélésekor számon kérnek.

Az erkölcsi fogalmak és ítéletek kialakulására vonatkozó *piaget*-i kísérletek — lopás, hazugság, igazságosság stb. fogalma — e fogalmak tartalmi jegyeinek alakulását az egyes fejlődési fázisokkal korreláltan mutatták ki. E kísérletek egyrészt empirikusan igazolták a fejlődéslélektani szemlélet helyességét, másrészt diagnosztikailag felhasználható módszert jelentenek az erkölcsi fejlődés zavarainak, e zavarok súlyosságának megítéléséhez.

3. Törekvések a marxista megalapozottságú kriminálpszichológia megteremtésére

A modern szovjet kriminálpszichológiai irodalomban SACHAROW (1963) az elsők között bírálja a szovjet büntetőjogi és pszichológiai irodalomnak azt a közel 30 éve fennálló hiányosságát, hogy nem fordít kellő figyelmet a bűnelkövetők személyiségének a vizsgálatára. Ennek okát a biologizmus, illetve a pszichologizmus vádjától való félelemben látja. Megállapítja azonban, hogy a bűnözés szociális természetének szem előtt tartása nem mentesíti a szakembereket azoknak a biológiai és pszichikai sajátosságoknak a vizsgálatától és megismerésétől, amelyek az ember magatartásában — többek között társadalomellenes cselekedeteinek a véghezvitelében — szerepet játszanak. Az egyoldalú biologizmus és pszichologizmus ellen a leghatásosabb védekezés nem a biológiai és pszichológiai faktor negálása, hanem e hatótényezők reális értékelése és szintetizálása a domináns társadalmi környezeti feltételekkel és okokkal.

SACHAROW álláspontja szerint „a bűncselekmény, mint az ember tudatos akarati tevékenységének aktusa, mint emberi cselekedet, amelyben az egyén a külső környezet konkrét feltételeire reagál, nem szakítható és nem szigetelhető el az emberi pszichikumtól, a vizsgált egyén intellektuális, érzelmi és akarati szférájától”.

Ebben a vonatkozásban — mint kifejti — „a marxista állásfoglalás abban különbözik gyökeresen az összes tudománytalan burzsoá kriminológiai koncepciótól, hogy ugyanakkor, amikor elismeri az ember magatartásának a pszichikumtól, az egyes emberek egyéni sajátosságaitól való függését, magának a pszichikumnak a szociális meghatározottságából indul ki, és kategorikusan *elveti a személyiség ‚kezdettől fogva meglevő, változatlan’ pszichológiai sajátosságait, és úgy tekinti azokat, mint az egyén tevékenységének, konkrét létfeltételeinek és neveltetésének az eredményét”* . (Kiemelés tőlem. — P. P.)

SACHAROW az antiszociális személyiség kialakulását a pavlovi elméletre alapozza. Ennek megfelelően a személyiséget a szervezet és a környezet kölcsönhatása által meghatározottnak tekinti. A személyiség struktúrájában kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a magasabb rendű idegtevékenység és a vérmérséklet sajátosságainak, amelyek a környezeti hatásokra való reakciók alapját képezik.

Ezt az inger- reakció viszonyt azonban nem mechanikusan, hanem a *jellem* sajátosságai által kvalitatíve és kvantitatíve meghatározottnak értelmezi.

„Az ember magatartása és cselekedetei szempontjából nemcsak az a fontos, hogy *hogyan* reagál az őt érő hatásra, hanem az is, hogy *mi* az, ami hatást gyakorol rá, milyen élményt vált ki benne, és hogyan realizálja az ebből keletkező érzéseit és kívánságait. Ha az első a vérmérséklettől függ, akkor a második alapja a jellem.”

A jellem kialakulását dominánsan a környezeti hatások, az ember neveltetésének körülményei, tehát szociális faktorok határozzák meg.

A jellem karakterisztikus sajátosságai meghatározzák a vérmérséklet és az idegrendszeri sajátosságok által befolyásolt reakciók tartalmát, irányát, tehát konkrét manifesztációs formáit.

A jellem alakulását alapvetően a *beállítottság* és az *akarati élet* sajátosságai határozzák meg. E két tényező viszont döntően kihat az *interperszonális kapcsolatok* alakulására.

Ha mindezt az antiszociális személyiségzavar szempontjából vizsgáljuk, lényegében a *bűnözők három típusát* különíthetjük el.

a) *Szociális beállítottság*, gyenge akarati funkciókkal párosulva. Ennek eredményeképpen az interperszonális kapcsolatokat a befolyásolhatóság, a sodródási készség jellemzi.

Ennél a típusnál tehát a kriminális veszélyeztetettséget döntően az akarati élet fejlődésének zavara jelenti. Az átnevelési prognózis ebben az esetben — relatíve — kedvező.

b) *Antiszociális beállítottság* erős akarati funkciókkal párosulva. Az interperszonális kapcsolatokat az egocentrizmus, a szociális motívumok hiánya jellemzi. Ez a típus prognosztikailag kedvezőtlenebb képet mutat, a veszélyes, visszaeső bűnözőket jellemzi.

c) *Antiszociális beállítottság gyenge akarati funkciókkal párosulva*. Ezek közül kerülnek ki a sodrodó, alkalmi bűnözők, többnyire kisebb súlyú deliktumok elkövetői.

Az átnevelés lehetőségének szempontjából alapvető RUBINSTEIN kérdésfeltevése: „Gyakorlatilag a pszichikai jelenségek meghatározottságának kérdése egyenlő azok irányíthatóságának kérdésével, azzal, hogy lehetséges-e az ember számára kívánt irányban megváltoztatni azokat.” RUBINSTEIN és számos szovjet pszichológus — például SZVEDLOV, SZMIRNOV, MERLIN stb. — e kérdésre igenlő választ ad, kimutatva, hogy az öröklött hajlamok olyan lehetőségek, amelyek csak egész sor feltétel megvalósulása mellett fejlődhetnek ki. E manifesztáló feltételeket nevezik összefoglalóan környezeti hatásoknak. Ezen belül SZVEDLOV „a nevelés döntő, majdnem kizárólagos jelentőségét” hangsúlyozza.

SACHAROW elmélete szerint a személyiségfejlődésben döntő szerepük van az *intellektuális funkcióknak*, a beállítottságot meghatározó erkölcsi, világnézeti és szociális motívumoknak. A súlyos antiszociális személyiségzavart éppen e motívumok hiánya jellemzi.

SACHAROW gondolatmenete személetünk szerint helytálló, és a társadalmi beilleszkedés szempontjából tömören összefoglalt meghatározását tartalmazza az antiszociális személyiségzavar lényegének. Hiányzik azonban a pszichikai mechanizmusok funkcionális elemzése, amely egyedül képes választ adni arra, hogy *miért* következik be a beállítottság és az akarati funkciók SACHAROW által leírt torzulása.

Igaz, hogy az antiszociális személyiséget a morális, világnézeti és szociális motívumok hiánya jellemzi.

A kérdés azonban az, hogy e motívumok miért nem válnak a jellem integráns részévé. A szovjet társadalmi viszonyok között különösen nem beszélhetünk arról, hogy az egyénnek nem volt módja a pozitív erkölcsi, világnézeti normákkal és mértékekkel megismerkedni. A pszichológiai probléma abban jelentkezik, hogy e mértékeket miért nem fogadja el? A *kriminálpszichológia személyiséglélektani kutatásainak* tehát *kettős feladata* van:

Egyrészt megismerni az antiszociális személyiség sajátos jellemzőit; ezt vizsgálja SACHAROW. Másrészt azonban választ kell adnia arra a kérdésre is, hogy miért vált olyanná, amilyen. E téren alapvető jelentőségűek azok a kutatások, amelyek az antiszociális személyiségzavar mögött álló affektív sérülést mutatják ki, amelyek megakadályozzák az egyént a racionálisan ismert erkölcsi-világnézeti normák elfogadásában és betartásában.

A pavlovi pszichofiziológia alapján álló CHESNI (1959) kriminálpszichológiai következtetéseiben ugyancsak oda jut el, „hogy a kriminológia tárgya nem az a »szörnyeteg, a született bűnöző«, akit LOMBROSO elképzelt, hanem bizonyos aspektusaiban egyszerűen a

beteg, rosszul nevelt, rossz környezetbe került, gyenge akaratú, szerencsétlen körülményeknek áldozatul esett emberi lény” .

A kriminálpszichológiai kutatások feladatkörébe tartozónak tekinti „a környezet patogén és »kriminogén« befolyásának egész területét, nem különben mindazt, ami kapcsolatos a neveléssel és az oktatással, a szakmai képzéssel, az átneveléssel — egyszóval a pedagógiával, továbbá a büntetés preventív és gyógyító értékével kapcsolatos problémákat. Vajon nem a nevelés problémája képezi-e az alapját a modern kriminológiai fogalmaknak?” — teszi fel a pavlovi szemléletből fakadó kérdését.

CHESNI álláspontja szerint az antiszociális személyiségzavar kialakulásának elméletéhez kitűnő alapozást ad Pavlov neurózis-felfogása. PAVLOV állatkísérletek alapján a neurózist kiváltó helyzeteknek három variációját állította fel:

a) az ingerléses és gátlásos folyamatok intenzitásának túlfeszítettsége;

b) az ingerléses és gátlásos folyamatoknak az idegrendszer toleranciahatárait meghaladó időbeli gyors váltakozása;

c) az ingerléses és gátlásos folyamatok kollíziója.

A különféle idegrendszeri típusoknak a reagálása e helyzetekre különböző. PAVLOV kimutatta, hogy a két szélsőséges típus — az ingerlékeny és a gátolt — könnyen válik neurotikussá. Az idegrendszeri folyamatok amúgy is labilis egyensúlya e két típusnál könnyen felborul az ingerlési, illetve a gátlási folyamatok javára.

Az antiszociális személyiségzavar kialakulása szempontjából a szélsőségesen túlingerelt állapot tekinthető relevánsnak.

GEGESI KISS és P. LIEBERMANN LUCY orvosilag, szociálpszichológiailag és a klinikai lélektan szempontjából megalapozott szemlélete sokoldalúan tárja fel a kriminalitásig súlyosbodó magatartási zavarok kialakulását. Ennek nyomán számos originális eredményhez jutnak, elsősorban a *bűnüldözés folyamatainak a bűnöző személyiségére gyakorolt hatását illetően*. Kazuisztikai anyaguk gyermek- és fiatalkorú bűnözőkből áll. Tekintettel azonban arra, hogy valamely életszakasz felnőtt korú aktuális személyisége a megelőző ontogenetikus fejlődés terméke, megfigyeléseik a gyermek- és ifjúkoron túlmenően általában érvényesnek tekinthetők az antiszociális személyiségfejlődésre.

Személyiséglélektani felfogásuk alapvető jelentőségű specifikuma, hogy a személyiség fogalmát nem kizárólag pszichológiai kategóriaként értelmezik, hanem az ember szomatikumát valamennyi vegetatív folyamatával együtt a személyiség integráns részének tekintik. A szomatikumnak mint a személyiség egyik elemének az értékelése azért jelentős, mert végérvényesen szakít a testi és lelki működések kettéválasztásával, amely még sokszor indirekte ott rejtőzik modern orvosok vagy pszichológusok egyoldalúan szomatikus vagy pszichológiai szemléletében.

A négy személyiségelem — vegetatív, motoros, affektív, intellektuális — specifikusan integrált funkcionális rendszert alkot, amelynek ha bármelyik tagja sérül, következményei az egész rendszerre, azaz személyiségre kiterjednek és éreztetik hatásukat. Ezt a funkcionális egységet lényegében energetikai rendszernek tekintik, ami azt jelenti, hogy dinamikus struktúrával állunk szemben, amelynek elemei között az egyes energiakvantumok áttevődhetnek — transzponálódhatnak és transzformálódhatnak —, például vegetatív, motoros, affektív vagy intellektuális feszültség, izgalom vagy gátlás formáit ölthetik magukra.

Ennek alapján nyilvánvaló, hogy GEGESI KISS és P. LIEBERMANN LUCY (1965) az antiszociális személyiségzavart mint a személyiségstruktúra komplex okú és komplex következményű torzulását fogják fel. Ami a genetikusán meghatározott alkati tényezők és hajlamok szerepét illeti az antiszociális személyiségfejlődésben, erre vonatkozóan reálisan

értékelik azt a helyzetet, hogy „egyértelmű és végérvényes választ a tudomány még nem adott” Saját tapasztalataik szerint azonban a kazuisztikáikban egyetlen olyan esettel sem találkoztak, amelynél a kriminalitás létrejöttében súlyos környezeti ártalmak ne szerepeltek volna. Álláspontjuk szerint *bármilyen is a genetikus diszpozíció, kedvezőtlen környezeti hatások nélkül nem jön létre kriminalitás*.

Az antiszociális személyiségtorzulás kialakulása általában már a korai gyermekkorban megkezdődik. A szerzők elemzik azokat az ontogenetikus fejlődés folyamán egyre táguló környezeti „köröket” — család, bölcsőde, óvoda, iskola, munkahely, barátok, végül a sajtó, rádió, film stb. által közvetített társadalmi környezeti hatások —, tehát a szűkebb és tágabb értelemben vett környezetnek azokat a hatásait, amelyek szerepet játszanak az antiszociális személyiségfejlődésben. Az antiszociális személyiségfejlődés komplex „sokokúságának” alapján felvetik a *komplex társadalmi felelősséget* és annak konzekvenciáit a prevenciós és reszocializáló munkában.

A kriminalitásig súlyosbodó magatartási zavarok etiológiáját a korai gyermekkorban kezdik felvázolni. Tapasztalataik szerint e folyamatban centrális jelentősége van az *affektív személyiségelem sérülésének,* a megzavart érzelmi fejlődésnek. Ezt a megállapítást nemcsak empirikusan, hanem elméletileg is alátámasztják. Kimutatják, hogy: „Az érzelmi fejlődés megzavarása azért jár ilyen súlyos következménnyel a gyermeki személyiség egészére, mert gyermekkorban az értékelő és a mérlegelő belső eszköz és mechanika érzelmi jellegű.

A gyermek alapjában mindent elsősorban érzelemmel hasonlít, érzelemmel rendszerez, bírál, értékel. Az érzelmileg kialakított »vélemény« és e vélemények összessége alkotja az ő tapasztalati világát. Ennek alapján tájékozódik. így tulajdonképpen ez szabja meg minden tevékenységét. A világ a gyermeki személyiség szerint »érzelmi logika« szerinti összefüggésekből áll. így érthető, hogy a gyermek cselekedeteit, gondolkozásmódját, elhatározásait alárendeli ennek a sajátos gyermeki »érzelmi logikának«.” (Kiemelés tőlem. — P. P.)

Annak a fejlődéslélektani törvénynek a hangsúlyozása, hogy a gyermeki gondolkodást és magatartást dominánsan az affektusok határozzák meg, és az intellektuális mechanizmusok túlsúlyba kerülése csak a felnőtté válás folyamatának befejező szakaszára — az adoleszcenciára — jellemző, alapvetően indokolja azt a számos szerző által képviselt felfogást, amely szerint az antiszociális személyiségfejlődés az érzelmi élet zavaraiból indul el.

Az érzelmi dominanciának szekunder következménye a gyermeki gondolkozásban a *domináns jelenidejűség*. „A felnőttséget jellemző és meghatározó és a jövőt is számításba vevő értelmi logika szerepe a gyermeki világban alárendelt. A gyermek a ma, a jelen cselekedeteit, cselekedeteinek következményeit nem a holnapba, a jövőbe kivetítve, értelmileg feldolgozva követi, hanem döntően és elhatározásait, cselekedeteit megszabó módon, az azonnali jelen érzelmi hatásában és értékében. A gyermeki személyiségben tehát minden a közvetlen érzelmi jelenben kapja meg a jelentőségét és értékét.” (GEGESI KISS —P. LIEBERMANN LUCY i. m.)

Az érzelmi élet túlsúlya, az intellektuális meggondolások másodrendű jelentősége, az ítéletek és a magatartás jelenre vonatkoztatottsága érthetővé teszi a gyermeki viselkedést és magatartást jellemző impulzivitást, hangulati labilitást és cselekedeteiknek racionális szempontból sokszor megdöbbentő felelőtlenségét és meggondolatlanságát. Különösen áll ez azokra, akiknél a domináns jelentőségű érzelmi fejlődés megzavart, affektív reakcióik torzultak, tehát a kriminálisan veszélyeztetettekre.

Mellesleg megjegyezve rendkívül kínálkozó e leírt gyermeki mechanizmus analógiáját felismerni felnőtt korú bűnözők magatartásában, reakcióiban és cselekedeteiben.

Az *erkölcsi fejlődésben*, a magatartási normák kialakulásában *három tényező* játszik igen fontos szerepet:

— A gyermeknek családtagjaival — fejlődésének kezdetén elsősorban az anyával —, később a tágabb értelemben vett személyes környezetének tagjaival való *érzelmi kapcsolata*.

— A környezetében élő felnőttek *saját kulturális színvonala*, erkölcsi-magatartási normái.

— Azok a *szoktatási módszerek*, amelyek a személyiségbe beépült, a magatartásnak mintegy sémájává vált reakciómódokat alakítják ki.

Az érzelmi kapcsolatok jelentősége a gyermek életében biológiai, pszichológiai és szociális megalapozottságú, a gyermek életfenntartása szempontjából nélkülözhetetlen. *A gyermek nem tekinthető szuverén személyiségnek*, mind a három említett aspektusból kiszolgáltatott helyzetben van környezetével szemben. Viselkedését, problematikáját csak úgy lehet megérteni, ha abból indulunk ki, hogy a *gyermeki személyiség környezetével együtt* alkot strukturált funkcionális egységet. A családi csoport olyan primer közösség, amelynek bármelyik tagját érő bármilyen hatás mindegyik tagra hat. A gyermek pszichikus fejlődési rendellenességei lényegében a személyes miliő ártalmai, a családi konfliktusok tünetének, következményének tekinthetők.

Kiszolgáltatott helyzetéből következik az is, hogy a családi miliő rendezetlenségeinek, a szülők egyéni életviteli nehézségeinek következtében keletkező affektív-indulati, főként *agresszív feszültségek legkönnyebben a gyermek irányában reagálhatok le*. Ezért a gyermek igen könnyen válik rendszeres célpontjává a szülők agresszivitásának.

Minthogy az alapvető erkölcsi-magatartási sémák és reakciómódok kialakulásának mechanizmusát az utánzásos, azonosulásos és azonosításos folyamatok alkotják mint az interperszonális kapcsolatoknak az egyedi élet folyamán legkorábban jelentkező formái, igen fontos, hogy első személyes kapcsolatai milyen személyiségű, milyen jellemű és magatartású emberekhez fűzik érzelmileg szorosan.

Ezért van rendkívüli jelentősége a gyermek környezetében élő felnőttek kulturális és morális színvonalának, a konfliktushelyzetek általuk szokásos elintézési módjának.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni végül azt sem, hogy a viselkedési sémák lényegében *kondicionált reflexfolyamatok*, dinamikus sztereotípiák láncolatai, amelyek a sokszoros ismétlések révén épülnek be a személyiségbe.

A környezeti ártalmak következtében kialakult érzelmi sérülés alapvető jellemzője, hogy *megrendül a gyermek biztonságérzete*. Ez a trauma a gyermekek bizonyos csoportjánál védekezésképpen bekövetkező *túl korai, látszólagos kényszer éréshez* vezet, olyan magatartásformák és felnőttes attitűdök kialakításához, amelyek nem állnak arányban az érzelmi reakciók és igények ehhez képest infantilis jellegével.

A defenzív felnőttes reakciók és az érzelmi élet valódi színvonala között kialakult diszkrepancia sajátos jellemzője a kriminálisan veszélyeztetett személyiségnek.

Az *antiszociális személyiségzavar kialakulását* GEGESI KISS és P. LIEBERMANN LUCY *két nagy fázisra* bontja.

a) A *veszélyeztetettség fázisa*. A kriminalitás szempontjából való veszélyeztetettséget az életkori szint s a társadalom megfelelő kultúrnívóján aluli hibás érzelmi reakciók és magatartásmódok kialakulása jellemzi. A belső elbizonytalanodás következtében kialakult érzelmi konfúzió ebben a periódusban még nem vezet feltétlenül deliktum elkövetéséhez. Felismerhető azonban két olyan tendencia az affektív életben, amelyek a későbbi fejlődésben a kriminalitás döntő motívumai lehetnek.

— Felfokozott intenzitású *agresszív feszültség* mint az érzelmi sérülés következményes, reaktív állapota.

— Felfokozott *mohóság, birtoklás és hatalomvágy*, amelyeknél felismerhető a kielégítetlen érzelmi igények miatti önkárpótlásos jelleg.

E mechanizmusok következtében kialakult magatartásmód — amelynek tudatosan meg nem fogalmazott funkciója az érzelmi hiány pótlása — nem alkalmas arra, hogy megoldja ezt a problémát. Az agresszív megnyilvánulásoknak, a követelődzésnek stb. egyrészt pótcselekvés jellege van, másrészt végső hatásában tovább növeli a családi konfliktusokat, rontja a személyes környezeten belüli interperszonális kapcsolatokat, és végül is nem elégíti ki a folyamatot elindító érzelmi éhséget.

A veszélyeztetettség fázisának magatartási zavarai lényegében rosszul sikerült kompenzációs kísérletet jelentenek, amelyek a gyermeket egyre jobban eltávolítják érzelmi igénye kielégítésének a lehetőségétől. Az állapotot sodródásra való készség jellemzi, amely már potenciálisan magában rejti a kriminalitás veszélyét. Minél fiatalabb korban alakul ki ez a circulus vitiosus, annál mélyebben rögződnek a hibás reakciómódok mint viselkedési sémák.

b) A *manifeszt kriminalitás fázisa*. A veszélyeztetettségi fázisban megnyilvánuló mechanizmusok sodorják végül is a gyermeket deliktum elkövetésébe. A gyermek- és fiatalkorú bűnözőknek etiológiailag két nagy csoportja különíthető el:

1. *Organikus idegrendszeri sérülésre ráépülő személyiségfejlődési zavar*. E csoportban is döntő jelentősége van a környezeti ártalmaknak, amelyekkel szemben az organikus idegrendszeri sérültek kevésbé ellenállóak. Az organikus idegrendszeri sérülés eredményezhet értelmi fogyatékosságot is (oligofrenia). Oligofréneknél a kriminalitás felé sodró sajátos mechanizmus abban nyilvánul meg, hogy ugyanakkor, amikor az intellektuális fékek és kontrollok csökkentek, az érzelmi igény és az indulati élet intenzitása nem redukált, hanem gyakran felfokozott. Emiatt csökkent a kriminális csábítással szembeni ellenállóképességük, és fokozott a sodródási veszély.

A fiatalkorú bűnözők jelentős csoportját képezik azok, akiknél az idegrendszeri sérülés épen hagyta ugyan az értelmi funkciókat, de ún. érzelmi fogyatékosságot eredményezett.

Ide tartoznak a status post encephalitidem, meningitidem, commotionem stb. esetei. E betegeknél a gyakran tapasztalható féktelen impulzivitás és érzelmi sivárság fokozott veszélyeztetettséget jelent kriminalitás szempontjából.

Ezekre az esetekre az jellemző, hogy az érintettek affektív feszültségbírásának (tolerancia) határa beszűkült, és már viszonylag enyhébb miliőártalmak extrém antiszociális reakciókat válthatnak ki.

2 . A fiatalkorú bűnözők másik csoportját a *primeren pszichés jellegű környezeti ártalmak hatására kialakult személyiségzavar jellemzi*.

A *terápikus konzekvenciák* tekintetében a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a veszélyeztetettségi fázisban levőknél komplex orvosi, pszichológiai és szociális gondozási módszerekkel gátat lehet vetni a magatartási zavarok súlyosbodásának, ezeknél tehát a prognosztikus kilátások kedvezőek.

A manifeszt kriminális esetekről ez távolról sem mondható el. Az esetek jó része a kizárólagos pszichoterápiái behatás számára irreverzibilis, és a személyiségzavar megszüntetéséhez az általános társadalmi és büntetőjogi behatások igénybevétele szükséges.

A klinikai-pszichológiai kutatások azonban azt bizonyítják, hogy a büntetőjogi represszió számos *veszélylehetőséget* is rejt magában a fiatalkorúak személyiségfejlődésére.

HARMADIK RÉSZ

A KRIMINÁLIS SZEMÉLYISÉG

V. A KRIMINÁLIS SZEMÉLYISÉGZAVAR KIALAKULÁSA

A bűnözés elleni harc szempontjából különös jelentősége van azoknak a kutatásoknak, amelyek a fiatalkorú bűnözés pszichológiai problémáira irányulnak.

Napjainkban az orvostudományban egyre erősebben érvényesül az a tendencia, amely a gyógyító munka mellett inkább a prevenciós feladatokat, a betegségek megelőzését helyezi előtérbe. Ez a törekvés logikus és szükségszerű, hiszen a társadalom és az egyén érdeke, valamint az orvosi munka hatásossága szempontjából sokkal kedvezőbb és eredményesebb az egészség védelme, mint a már megbetegedett szervezet, sokszor irreverzibilis funkcionális és morfológiai károsodások a gyógyítása.

A klinikai pszichológiára támaszkodó kriminálpszichológia lényegében hasonló helyzetben van. A kriminálpszichológia felhasználási lehetőségei a bűnözők átnevelésében annál inkább csökkentek, minél irreverzibilisebbé vált személyiségtorzulásokkal áll szemben. Relatíve legkisebb hatáslehetőségük van tehát a visszaeső bűnözőknél, akiknél az antiszociális magatartásformák mélyen bekondicionálódtak, megmerevedtek és rögződtek; akiknél a személyiség súlyos mértékű torzulása alakult ki, és a kriminalitás már tulajdonképpen begyakorolt létformává vált. Ezekben az esetekben annak a dinamikus funkcionális egységnek, amelyet személyiségnek nevezünk, minden területén — intellektuális funkciók, affektív élet, karakter, interperszonális kapcsolatok stb. — *komplex károsodás* áll fenn, amely az egyént pszichoterápiás ráhatások számára csak korlátozottan teszi hozzáférhetővé. Ezért *ezekben az esetekben kizárólag pszichológiai és pedagógiai módszerek nem elégségesek*, a társadalom védelme, a generális és speciális prevenció szempontjából kielégítő megoldások megvalósítására szükség van a *büntetőjogi represszióra* is. Mindazonáltal még a pszichológiai, pedagógiai és büntetőjogi hatáslehetőségek optimálisan kihasznált együttes alkalmazása is számos esetben elégtelen a valódi reszocializálás megvalósításához; a kriminális személyiségtorzulást - jelen tudásunk alapján — sokszor kénytelenek vagyunk irreverzibilisnek tekinteni.

A pszichológiai és pedagógiai módszerek hatásfoka összehasonlíthatatlanul jobb fiatalkorú bűnözők esetében. Tapasztalataink alapján ugyanis *fiatalkorúaknál a legritkább esetben beszélhetünk par excellence kriminális személyiségtorzulásról.*

E tekintetben hasonlít a helyzet a fiatalkori neurózisok problémájához. Az átélt életidő rövidsége, az egymást relatíve gyors ütemben váltó fejlődési fázisok és az ennek megfelelő aktuális személyiségek, az a tény, hogy a fiatalkorúak személyisége sem érzelmileg, sem szociálisan, sem jogilag nem tekinthető teljes mértékben szuverénnek, azt eredményezi, hogy ebben az életszakaszban még nem volt az egyénnek módja arra, hogy a neurotikus reakciókat oly mértékben begyakorolja, megszilárdítsa és generalizálja, mint ez felnőtt valódi neurotikusok esetében megfigyelhető. Ezért fiatalkorúaknál legtöbbször csak neurotikus reakciókról beszélhetünk, és nem valódi neurózisról. Ennek analógiájaként ritka a fiatalkorúak masszív *kriminális személyiségzavara*, többségüknél inkább kriminális reakciókat találunk.

Mind a neurotikus, mind a kriminális reakcióval kapcsolatban ismételten utalunk arra, hogy ezeknek az életszakoknak az aktuális személyisége még nem szuverén, ami azt jelenti, hogy a

miliő-hatásokkal szembeni szelektív funkciója, a személyiség öndeterminációja még kevésbé érvényesül, mint felnőttkorban. Ez nemcsak fejlődéslélektani sajátságokból fakad — hiszen a pubertás és az adoleszcencia éppen az érzelmi és intellektuális önállósulás, felnőtté, szuverénné válás *folyamatát* jelenti —, hanem szociális és jogi tényezők által is meghatározott.

A fiatalkorúnak egyszerűen nincs sem anyagi, sem jogi lehetősége arra, hogy a számára kedvezőtlen vagy traumatikus miliő-hatások elől reálisán és szocializált formában térjen ki. Megoldási kísérleteinek ezért általában legalábbis aszociális jellege van, például csavargások, szökések.

A fiatalkorú tehát fokozottabb mértékben ki van szolgáltatva környezetének, mint az egészségesen fejlődött felnőtt. Ezért cselekedeteinek, magatartásának megértéséhez tudnunk kell, hogy azok a miliő-hatásokra való azonnali reagálás eredményeképpen keletkeznek. Mindebből az következik, hogy a fiatalkorú bűnözők a pszichológiai és pedagógiai hatás számára könnyebben hozzáférhetők és eredményesebben átnevelhetők, különösen akkor, ha a klinikai-pszichológiai gyakorlatnak megfelelően a *nevelési és pszichológiai foglalkozásokat összekapcsoljuk a családi környezet terápiájával és életkörülményeik reális elrendezésével*.

Ezek után nyugodtan állíthatjuk, hogy a felnőttkori bűnözés elleni harc eredményessége mindenekelőtt a fiatalkorú bűnözők reszocializálására és a fiatalkori kriminalitás prevenciójára irányuló munka során dől el. A fiatalkori bűnözés ellen komplex — pszichológiai, pedagógiai és jogi — módszerekkel vívott harc egyben a *felnőttkori bűnözés prevenciója* is.

Ha a gondolatsort tovább folytatnánk, eljutnánk oda, hogy a bűnözés elleni harc legfontosabb területe a *mentálhigiéniai* munka, azok a gyermekvédelmi feladatok, amelyek már kívül esnek a büntetőjog területén, és pszichológiai, pedagógiai és államigazgatási feladatot jelentenek.

A célkitűzés az, hogy a környezeti ártalomban szenvedő gyerekeket a magatartási rendellenességek kialakulásának minél korábbi fázisában szakszerűen ellássuk, megelőző, óvóintézkedések, nevelési tanácsadás és pszichoterápiás foglalkozás segítségével elejét vegyük súlyosabb személyiségzavarok, esetleg kriminális reakciók kialakulásának.

1. Vizsgálati adatok és módszerek

Vizsgálati adatok

Hatvan bűncselekményt elkövetett fiatalkorút előzetes letartóztatásban vizsgáltunk. Bár a letartóztatási helyzet és a bírósági tárgyalást megelőző feszültség nyilvánvalóan befolyásolta a személyiségvizsgálati eljárások eredményeit, de ily módon elkerültük, hogy a tartós intézeti vagy börtönélet személyiségformáló hatásával is számolnunk kelljen. Az esetek kiválasztásánál szándékosan mellőztünk mindenfajta előzetes szelektív szempontot.

2. TÁBLÁZAT

A vizsgált esetek életkor és nem szerinti megoszlása

Életkor	Eset	%	Nem	
			Fiú	Lány
12—14 éves	9	15,0	9	—
14—16 éves	22	36,5	11	11
16—18 éves	29	48,5	20	9

A szomatikus és pszichés anamnézis adatainak értékelésekor, összehasonlító anyagként bemutatjuk 60 12—18 év közötti, nevelési tanácsadó rendelésen kezelt fiatalkorú adatait, akiknél neurotikus reakciók (szorongások, vegetatív zavarok, tanulási nehézségek stb.) okozták a panaszt antiszociális személyiségzavar kialakulásának jelei nélkül. További összehasonlító anyagként közöljük 60 hasonló életkorú, pszichikailag és magatartásiig panaszmentes fiatalkorú anamnesztikus adatait.

3. TÁBLÁZAT

A deliktumok megoszlása

Deliktum	Eset	%	Nem	
			Fiú	Lány
Lopás	23	38,3	15	8
Betörés	10	16,6	10	—
Prostitúció	6	10,0	—	6
Erőszakos bűncselekmények (garázdaság, nemi erőszak, testi sértés, emberölési kísérlet)	13	21,6	9	4
Egyéb (gyújtogatás, kmk. stb.)	8	13,3	6	2

4. TÁBLÁZAT

Visszaesés

Eset	%	Nem	
		Fiú	Lány
21	31	15	6

Vizsgálati módszerek

a) *Szomatikus vizsgálat*

Alapját az intézeti orvos által végzett kötelező belgyógyászati rutinvizsgálat képezte.

A belgyógyászati indikáció alapján ez szükség esetén kiegészült neurológiai, laboratóriumi és egyéb szakorvosi vizsgálattal. EEG-vizsgálat végzésére csak a kifejezetten eszméletvesztéses rohamokat produkáló eseteknél volt lehetőség.

b) *Anamnézis*

Az orvosi anamnézist kiegészítettük a szokásos klinikai-pszichológiai anamnézis felvételével. Vidéki lakosoknál erre nem volt lehetőség, ilyenkor az autoanamnézis adataira támaszkodtunk.

c) *Exploratív beszélgetések*

Valamennyi esetben minimálisan 3 hónapon keresztül hetenként két-három alkalommal exploratív beszélgetést folytattunk.

d) *Projektív tesztek*

Minden esetben végeztünk:

— Rorschach-vizsgálatot,

— minimálisan kétprofilos Szondi-teszt felvételt,

— TAT-vizsgálatot,
— családrajzot,
— farajzot.

e) *Teljesítmény-tesztek*

Ha értelmi fogyatékosság vagy retardáció gyanúja merült fel, intelligencia-vizsgálatot végeztünk a *Binet Simon- féle teszt* ÉLTES által módosított eljárása szerint az 1948-as sztenderd alapján.

f) *Környezettanulmány*

Vidékiek kivételével minden esetben elvégeztük.

g) A fiatalkorú bűnözők személyiségvizsgálata során felmerült olyan egyszerű módszer kidolgozásának az igénye, amely par excellence alkalmas az interperszonális kapcsolatok kialakult sémáinak vizsgálatára. Mivel ilyen módszerrel az ismert pszichodiagnosztikai eljárások között nem találkoztunk, megkíséreltük az „*interperszonális kapcsolatok vizsgálatára szolgáló új módszer*" kidolgozását részint fiatalkorú bűnözőkön, részint magatartási panaszokkal nevelési tanácsadó-rendeléshez fordult esetekben. Vizsgálatainkat felnőtt korú bűnelkövetőkre is kiterjesztettük.

2. A szomatikus fejlődéstörténet és státus

A) Családi anamnézis

(A kriminalitás szempontjából általában relevánsnak tartott adatokat tartalmazza. A családi anamnézis vizsgálatát a szülőkre, testvérekre, nagyszülőkre, a szülők testvéreire és azok gyermekeire terjesztettük ki.)

A negatív családi anamnézis a kriminálisokkal szemben szignifikáns eltérést mutat mind a neurotikus ($x^2 = 0{,}01$), mind a panaszmentes csoport ($x^2 = 0{,}001$!) javára.

5. TÁBLÁZAT

A családi anamnézis adatai

Károsodás	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Negatív anamnézis	7	11,6	19	31,6	28	46,6
Nem ismert	8	13,3	—	—	—	—
Ideg– elmebeteg	4	6,6	5	8,3	4	6,6
Epilepszia	5	8,3	3	5,0	1	1,6
Dadogás	6	10,0	8	13,3	4	6,6
Balkezesség	?	?	9	15,0	11	18,3
Szuicid-kísérlet	11	18,3	4	6,6	2	3,3
Alkoholizmus	18	30,0	9	15,0	8	13,3
Kriminális	14	23,3	2	3,3	3	5,0
Nehezen összeférhető	7	11,6	11	18,3	6	10,0
Oligofrén	12	20,0	5	8,3	1	1,6

A táblázatban feltüntetett adatok alapján a kriminális csoportnál szignifikánsan gyakoribb előfordulású a szuicídium és kísérlete, az alkoholizmus, a kriminalitás és az oligofrénia:

6. TÁBLÁZAT

Szignifikáns eltérések a családi anamnézisben

Kriminális csoport — Neurotikus csoport	
Szuicídium és kísérlete	$\chi^2 = 0{,}01$
Alkoholizmus	$\chi^2 = 0{,}05—0{,}01$
Kriminalitás	$\chi^2 = 0{,}001$!
Oligofrénia	$\chi^2 = 0{,}05$
Kriminális csoport — Panaszmentes csoport	
Szuicídium és kísérlete	$\chi^2 = 0{,}01$
Alkoholizmus	$\chi^2 = 0{,}01$
Kriminalitás	$\chi^2 = 0{,}01$!
Oligofrénia	$\chi^2 = 0{,}001$!

Ez alátámasztja azt a felfogásunkat, hogy az antiszociális személyiségzavar kialakulása szempontjából elsősorban nem az öröklött tényezőknek, hanem a családi környezet ártalmainak van *specifikus* jelentősége.

B) A terhességre vonatkozó adatok

A mindkét szülő által kívánt terhesség panaszmentes eseteknél szignifikánsan gyakoribb: $x^2 = 0{,}01$.

A kívánt terhességek számának alakulása jellemzően illusztrálja azt, hogy a vizsgált serdülőkorú gyermekek az abortusz-tilalom időszakában születtek.

7. TÁBLÁZAT

A terhességhez való viszony

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Nem ismert	8	13,3	—	—	—	—
Mindkét szülő által kívánt	16	26,6	23	38,3	34	56,6
Egyik szülő által nem kívánt	25	41,6	29	48,3	20	33,3
Egyik szülő által sem kívánt	11	18,3	8	13,3	6	10,0

Az a jellemző adat, hogy a mindkét szülő által kívánt terhességek csak a panaszmentes eseteknél dominálnak, statisztikailag is messzemenően bizonyítja a klinikai pszichológia régi gyakorlati tapasztalatát, hogy *a gyermek érzelmi helyzetének alakulása a családban már születése előtt megkezdődik*. Az a tény, hogy a gyermek megszületése érzelmileg mit jelent a szülők életében, döntő tényezője a későbbi nevelési helyzetnek, a család érzelmi légkörének. A miliő-ártalmak szempontjából a szülők érzelmi álláspontja a gyermek születéséhez rendkívül fontos, amit bizonyít az a tény is, hogy e téren az antiszociális és neurotikus panaszok miatt vizsgált gyermekek esetei között nincsen jelentős eltérés. Ez továbbá arra is utal, hogy a

megszülető gyermek érzelmileg kedvezőtlen vagy ambivalens fogadtatása későbbi pszichikus károsodások *aspecifikus* ártalmának értékelhető.

8. TÁBLÁZAT

A terhességi anamnézis

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Zavartalan	12	20,0	19	31,6	27	45,0
Nem ismert	8	13,3	—	—	—	—
Pszichés izgalmak	39	65,0	32	53,3	21	35,0
Vegetatív panaszok, hányás stb.	40	66,6	38	63,3	17	26,6
Vérzés, toxikózis, szív-, veseelégtelenség stb.	18	30,0	11	18,3	10	16,6

A terhesség lefolyása szempontjából jellemző, hogy szignifikáns eltéréseket csak a kriminális és panaszmentes csoport relációjában találtunk, míg a kriminális és neurotikus csoport viszonylatában nem. (Kivéve a terhesség alatti pszichés izgalmakat, ahol a kriminális csoport javára a neurotikus csoporttal szemben x^2 — 0,05. Ezt az adatot magyarázzák a kriminálisok családjában szignifikánsan kiugró nyílt konfliktusok, 1. a 28. táblázatot.

9. TÁBLÁZAT

Szignifikáns eltérések a terhességi anamnézisben

Kriminális csoport — Panaszmentes csoport	
Zavartalan terhesség	$\chi^2 = 0{,}05—0{,}01$
Pszichés izgalmak	$\chi^2 = 0{,}001$!
Vegetatív panaszok, hányás stb.	$\chi^2 = 0{,}001$!
Vérzés, toxikózis, szív-, veseelégtelenség stb.	$\chi^2 = 0{,}05—0{,}01$

Adataink alapján tehát a terhességi ártalmak a kriminalitás szempontjából *aspecifikusnak* tekinthetők, minthogy a kriminális és neurotikus csoport között e tekintetben nincsenek szignifikáns különbségek. Mind a kriminális, mind a neurotikus csoport azonban szignifikáns gyakoriságot mutat a panaszmentesekkel szemben, tehát a személyiségfejlődési zavarok általános diszpozíciós tényezőiként értékelhetők.

C) Szülés

A szülési ártalom előfordulása a kriminális csoportnál mind a neurotikus, mind a panaszmentes csoporttal szemben szignifikáns gyakoriságú. A szignifikancia jelentős. A zavartalan szülés a neurotikus csoportnál x^2 — 0,001, a panaszmentes csoportnál x^2 = 0,001 a kriminális csoporttal szemben.

10. TÁBLÁZAT

A szülési anamnézis

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Normális	19	31,6	42	70,0	51	85,0
Nem ismert	8	13,3	—	—	—	—
Elhúzódó	1	1,6	3	5,0	1	1,6
Rohamos	—	—	1	1,6	—	—
Fogós	4	6,6	—	—	1	1,6
Koraszülés	9	15,0	6	10,0	5	8,3
Asphyxia	16	26,6	7	11,6	2	3,3
Rh-inkomp.	3	5,0	1	1,6	1	1,6

A szülési ártalmak közül az asphyxia mutat szignifikáns eltérést kriminálisok javára mind a neurotikus, mind a panaszmentes csoporttal szemben ($x^2 = 0,05$ és $x^2 = 0,001$!). Az antiszociális személyiségfejlődés szempontjából tehát az *asphyxia specifikus ártalomként értékelhető*, megegyezően más kutatások — É. KOVÁCS ILONA 1966.évi — eredményeivel. Az asphyxia következtében keletkezett hypoxiás állapot könnyen eredményezhet olyan organikus központi idegrendszeri mikrosérülést, ami előzetes jelentős tünetek nélkül iskoláskorban, főként pedig a prepubertásban és pubertásban családi és iskolai közösségekbe való beilleszkedési nehézséghez vezet.

D) Fejlődési adatok

11. TÁBLÁZAT

A csecsemő- és kisgyermekkori fejlődés

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Normális	14	23,3	22	36,6	51	85,0
Nem ismert	8	13,3	—	—	—	—
Csecsemőkori éhezés, táplálási, súlygyar. rendell.	8	13,3	9	15,0	3	5,0
Motoros és beszédfejl. retard.	16	26,6	4	6,6	—	—
Enur. noct.	11*	18,3	13	21,6	4	6,6
Kisgyerekkori hipermot., nyugtalanság, pavor	17	26,6	10	16,6	2	3,3
Kisgyerekkori indítékszegénység	8	13,3	2	3,3	—	—

* A vizsgálat időpontjában is enureticus 8 eset.

12. TÁBLÁZAT

Szignifikáns eltérések a csecsemő- és kisgyermekkori fejlődés adataiban

	Kriminális-neurotikus	Kriminális-panaszmentes
Normális	$\chi^2 = —$	0,05
Csecsemőkori éhezés, táplálási, súlygyar. rendell.	—	0,05
Motoros és beszédfejl. retard.	$\chi^2 = 0{,}05$	0,001 !
Enur. noct.	$\chi^2 = —$	0,05
Kisgyermekkori hipermot., nyugtalanság, pavor	$\chi^2 = 0{,}05$	0,001 !
Kisgyermekkori indítékszegénység	$\chi^2 = 0{,}05$	0,01

Az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a kriminalitásig súlyosbodó személyiségzavar kialakulásának hosszú előtörténete van az ontogenetikus fejlődésben. Specifikus jelentőségűnek tűnik a motoros és beszédfejlődési retardáció, valamint a *kisgyermekkori hipermotilitás, nyugtalanság*. Ennek magyarázatát részben megtalálhatjuk a betegségtörténet elemzésében, másrészt a megszületés ártalmaira vonatkozó adatokban.

E) Betegségtörténet

A táblázat csak az idegrendszeri károsodások lehetősége szempontjából jelentős betegségeket tartalmazza.

13. TÁBLÁZAT

A betegségtörténet

Negatív	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
	22	36,6	43	71,6	48	80,0
Vele szül. idegr. károsodás, ért. fogyatékossággal	5	8,3	—	—	—	—
Extrauterin életben elszenvedett idegr. károsodás (meningitis, encephalitis, commotio stb.) ért. fogyatékossággal	4	6,6	—	—	—	—
Extrauterin idegr. károsodás megtartott értelmi funkc.	7	11,6	1	1,6	—	—
Eclampsia	?	?	3	5,0	1	1,6
Epilepszia, petit mal	5	8,3	1	1,6	—	—
Tisztázatlan okú rosszullétek	12	20,0	7	11,6	—	—
Elhúzódó lázas állapotok, meningeális folyamat gyanújával	?	?	5	8,3	8	13,3
Otitis media (parac.)	8	13,3	6	10,0	8	13,3
Szom. fejl. retard.	8	13,3	9	15,0	2	3,3
Endokrin zavar (obes, hyperthyr. stb.)	2	3,3	1	1,6	—	—

A táblázat a kriminális csoportnál szignifikáns kiugrást mutat mind a neurotikus, mind a panaszmentes kontrollcsoporthoz viszonyítva *az extrauterin életben elszenvedett idegrendszeri károsodás, epilepszia, petit mai, valamint tisztázatlan okú rosszullétek tekintetében*.

Ezeket az adatokat azért tartjuk rendkívül fontosaknak, mert azt bizonyítják, hogy a kriminális személyiségfejlődésben *az organikus idegrendszeri károsodásnak mint diszpozíciónak specifikus jelentősége van.*

Ez megegyezik számos szerző [LIEBERMANN—MIRTSE (1966), É. KOVÁCS] adataival, akik kimutatták, hogy organikus idegrendszeri mikrosérülések gyakori következményei a közösségi adaptációs zavarok.

Az organikus károsodás mint fokozott diszpozíció szerepet játszhat annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy *azonos jellegű környezeti ártalmak esetén a személyiségfejlődés miért fordul egyik esetben neurózis, másik esetben antiszocialitás irányába*.

3 A személyes környezet aspecifikus ártalmai

E helyütt összefoglaljuk azokat a tényezőket, amelyek kazuisztikai anyagunk alapján az antiszociális személyiségzavar kialakulásában szerepet játszó aspecifikus környezeti ártalmakként értékelhetők. Ezek általában a városi gyerekek és a serdülők zöménél jelentkeznek, összefoglalásukat azért tartjuk jelentősnek, mert a kriminalitás szempontjából specifikus miliő-ártalmakkal párosulva csökkentik az egyén ellenállóképességét azokkal szemben.

A) A családi miliő ártalmai

A családi együttlétek periodicitása és az együttes élmény hiánya

Vizsgált eseteinknél szembetűnő a családtagok által együtt töltött idő rövidsége. A 60 eset részletes felmérését hétköznapokra vonatkoztatva mutatjuk be. Ezek közül 17 gyermek hosszabb idő óta állami gondozott volt, ezért a százalékokat természetesen csak a családban élő 43 eset arányában adjuk meg.

14. TÁBLÁZAT

A szülőkkel együtt töltött napi időtartam

Mindkét szülővel együtt töltött idő	Eset	%
Naponta 4 óránál több	2	4,6
Naponta 3—4 óra között	2	4,6
Naponta 2—3 óra között	13	30,2
Naponta 1—2 óra között	21	48,3
Naponta 1 óránál kevesebb	5	11,5
Egyik vagy másik szülővel együtt töltött idő	**Eset**	**%**
Naponta 4 óránál több	3	6,9
Naponta 3—4 óra között	6	13,9
Naponta 2—3 óra között	24	55,8
Naponta 1—2 óra között	8	18,6
Naponta 1 óránál kevesebb	2	4,6

Az együtt töltött idő abszolút mennyisége azonban csak másodlagosan tarthat érdeklődésünkre számot. A gyermek- és a fiatalkorú érzelmi fejlődése szempontjából a *család intim együttlétének* van döntő jelentősége, sőt minél idősebb a fiatalkorú, annál inkább igényli az egy-egy szülővel való négyszemközti együttlétet. A pubertás késői fázisában ez válik az apával vagy az anyával való kapcsolat domináns formájává. A közös családi együttléteket, programokat az adoleszcensek zöme nem szívesen fogadja vagy egyenesen elutasítja, mert ezeket a kortárs csoportokkal való együttlétek — mellérendelt kapcsolatok — helyettesítik.

Ebből a szempontból, ha csak az időfaktort vizsgáljuk, rendkívül aggasztó a helyzet.

Negyvenhárom esetünk közül mindössze négynél fordult elő rendszeresen, hogy hétköznapokon a gyermek számára érdekes családi programokra, intim beszélgetésekre került sor. A szabadnapok sem javítanak lényegesen a helyzeten, ebből a szempontból érdemes ideiktatni FERGE SÁNDORNÉ (1965) felmérését a vasárnapi szabad idő alakulásáról.

FERGÉNÉ arra figyelmeztet, hogy

1. a kereső nőkre — a háztartásvezetőkre — feleslegesen sok házimunka végzése hárul;
2. a háztartásvezető kereső asszonyoknál *a vasárnap távolról sem szabadnap*.

A kereső nőknél 3,3 órára zsugorodik a vasárnapi tényleges, aktívan töltött szabad idő, szemben a férfiakkal, akiknél ez az időtartam 6,3 óra (hasonlóan az egyedül élő nők, illetve a családon belül élő felnőtt lányok helyzetéhez). A pihenőnap pedig a családi közösség, az együttes élmény erősítésének, a társas kapcsolatok megszervezésének egyik alapfeltételét jelenti. A gyermekek számára egyre fontosabb a vasárnapi együttlét a szülőkkel. A szerző kiemeli, hogy a kereső anyáknál is egyre nagyobb az igény arra, hogy szabad idejükben a gyermekeikkel foglalkozzanak. Végkövetkeztetése viszont optimista, mikor leszögezi, hogy a családi együttlét — bár időmennyiségben csökkent — tartalmában, humán feltételeiben kedvezőbbé válhat, s ez a fejlődés tendenciája.

Az idői faktoron túlmenően az időprobléma kihat az egvüttlétek *tartalmára* is.

Sem gyerekekkel, sem serdülővel nem lehet periodikusan „jóban lenni", mert a rövid időtartamú és ritka együttlétek nem elegendők ahhoz, hogy olyan oldott és meghitt kontinuus szituációkat alakítsanak ki, amelyek érzelmi sodrása megteremti az őszinte közlések feltételeit.

Nemcsak arról van tehát szó, hogy a serdülők érzelmi igényeihez hozzátartozik bizonyos időtartamú fizikai közellét a szülőkhöz, hanem arról is, hogy a rövid ideig tartó együttlét tartalmilag torzítja a szülői funkciókat. A szülő szerepét lényegében az ellenőrzésre és a felelősségre vonásra redukálja. Ettől az egyoldalúságtól a szülő szerepe a gyermek életében negatív színezetet kap, mert csak ritkán egészül ki a gyermek számára pozitív élményeket jelentő hatásokkal.

Ha nincsenek közösen átélt emóciók, izgalmak, érdekességek, szülők és gyermekek kapcsolatában ez nemcsak hiányt jelent, hanem a kontaktus szempontjából kifejezetten romboló hatású is. MÉREI kísérletileg kimutatta, hogy a közösséggé formálódás, az érzelmileg megfelelő interperszonális kapcsolatok szempontjából elsőrendű jelentősége van az ún. együttes élménynek. Ennek hiánya ma az egyik legjelentősebb tényezője a serdülők érzelmi elmagányosodásának.

A *kriminalitás szempontjából* e helyzetnek számos szekunder következményével kell számolni.

Először: kialakul a permanens érzelmi kielégítetlenség állapota, amely már ab ovo kedvezőtlenül hat a teljes személyiségfejlődésre, különösen a morális értékrend kialakulása tekintetében.

GEGESI KISS és P. LIEBERMANN LUCY (1965) ezzel kapcsolatosan felhívják a figyelmet a kriminális fiataloknál védekezésképpen kialakuló koravén felnőttes attitűdökre, amik nincsenek

arányban az emocionális élet valódi fejlettségi szintjével. Ha ezt kiegészítjük azzal, hogy ez az attitűd napjainkban a biológiai akcelerációval párosul, nyilvánvalóvá válik, hogy a családtól idő előtt való érzelmi leválás, amely nem adekvát a serdülő fejlődési „pattern"-jével, előkészíti a talajt a későbbi sodródás számára.

Másodszor: a kialakuló érzelmi magányosság növeli a fogékonyságot a pótló jellegű affektív kapcsolatok keresésére. Ennek kínálkozó formája a serdülőkor fejlődéslélektani sajátságaival adekvát kortárs csoportképződés azzal a specifikummal, hogy ezek a serdülők kevésbé rendelkeznek szelektív mértékekkel, és ennek következtében nincs ellenállási lehetőségük a morálisan nemkívánatos csoportosulások csábításaival szemben.

Végül *harmadszor*: előállhat az a helyzet, hogy kritikus szituációkban a fiatalkorú kénytelen együtt sodródni társaival, mert nem áll mögötte a család érzelmi biztonságának, a szülőkkel való őszinte kapcsolatnak az a tartaléka, amelyre alapozhatna, s ahová visszavonulhatna.

E folyamattal kapcsolatban számosan hangsúlyozzák az anyák munkába állásának negatív hatását a családi létforma alakulására. Ez azonban nem teljes képe a valóságnak. A valóságban ugyanis *nem szükségképpen negatív, hanem ellentmondásos* jelenséggel állunk szemben, amennyiben a családi létforma megváltozása általánosan magával hozta a családok kulturális és tájékozottsági színvonalának, általános anyagi jólétének emelkedését.

A szülők között végbemenő pozitív *nivellálódás*, az a tény, hogy az anya is részese a szélesebb körű társadalmi termelő és kulturális egységeknek, pozitív alapját képezheti egyenlő és szuverén partnerek kapcsolatán alapuló, a családtagok kvalitásainak mind teljesebb kibontakozását lehetővé tevő családi létformának.

A folyamat tehát önmagában nem negatív, csak ellentmondásos. Az ellentmondás lényege abban áll, hogy a reális családi létforma átalakulását nem követi azonos ütemben a tradicionális családi szerepek átalakulása. A szülők — elsősorban az anyák túlterheltsége kivált abból a tényezőből fakad, hogy megváltozott társadalmi szerepük mellett tartani igyekeznek a tradicionális háziasszony-anyaszerepet is anélkül, hogy ezt a modern életforma követelményeinek megfelelően alakítanák át. A férfiak helyzete ugyancsak hasonló, a tradicionális apa-családfői szerep nem illeszthető a megváltozott viszonyok közé. Illusztrációképpen ismét FERGÉNÉ statisztikájára hivatkozunk, aki a férfiak részvételét vizsgálta a háztartási munkában.

Felmérése szerint a férfiak házimunkával töltött ideje átlagosan napi egy óra, függetlenül attól, hogy feleségük kereső foglalkozást űz-e vagy sem.

Korunkban már mutatkozik átalakulás ezen a téren, s ez az általános kulturális színvonal emelkedésével is összefügg. A magasabb iskolai végzettségű férfiak az átlagosnál nagyobb mértékben kapcsolódnak be a „nem hagyományos" férfimunkába, főleg a gyermekek ellátása terén.

Bár a különböző társadalmi csoportok között, férfiaknál és nőknél egyaránt, észrevehető a különbség az ellátandó háztartási terhek tekintetében, egy-egy társadalmi csoporton belül *a férfiak és nők közötti aránytalan munkamegosztás megmarad*. Minden foglalkozási csoportban FERGÉNÉ 3-4- szeres különbséget talált a férfiak és nők házimunkával töltött napi átlagos időmennyisége között.

A megkérdezett munkás-alkalmazott keresők hány százaléka végzett különböző házimunkákat a megkérdezés napján:

15. TÁBLÁZAT

A férfiak részvétele a gyermekkel kapcsolatos munkában

	Gyermekkel kapcsolatos munka	A házimunkák közül			
		takarítás	mosás, vasalás	vásárlás	fűtés
Vezető állású, értelmiségi	26	12	1	15	16
Egyéb szellemi dolgozó	22	12	3	13	36
Szak-, betanított munkás	20	10	2	12	34
Egyéb fizikai dolgozó	17	8	1	8	34

16. TÁBLÁZAT

A nők részvétele a gyermekkel kapcsolatos munkában

	Gyermekkel kapcsolatos munka	A házimunkák közül			
		takarítás	mosás, vasalás	vásárlás	fűtés
Vezető állású, értelmiségi	34	56	31	46	20
Egyéb szellemi dolgozó	35	67	39	36	25
Szak-, betanított munkás	34	77	43	43	30
Egyéb fizikai dolgozó	34	78	48	39	34

17. TÁBLÁZAT

Házimunkával töltött idő napi átlagos hossza
(óra, tizedóra)

	Férfiak	Nők
Vezető állású, értelmiségi	0,6	2,2
Egyéb szellemi dolgozó	0,8	2,5
Szak-, betanított munkás	1,0	3,3
Egyéb fizikai dolgozó	1,0	3,8

SZALAI SÁNDOR (1965) a novoszibirszki Ipargazdasági és Iparszervezési Intézet időmérleg-felvételeire hivatkozva rámutat arra, hogy a szovjet városi népességnél 1959-ben a háztartási munkára, gyermekgondozásra és bevásárlásra fordított idő férfiak esetében a termelőmunka összidejének átlag 26%-át, ugyanakkor a nők esetében átlag 58%-át tette ki. Hazai adatok szerint a két- vagy többtagú háztartásban élő városi dolgozó nőnél a házimunka napi időtartama — a közelmúltban is — még mindig átlagosan 4,1 óra, tehát szintén több mint 50%-a a kereső munka napi időtartamának.

SZALAI egy rendkívül kritikus körülményt is kiemel időmérleg-elemzésében. Bár összátlagban az alvásidő rövidül meg legkevésbé az időnyomás hatására a megfigyelt esetekben, a dolgozó nőknél mégis fokozódott az alvásidő kompresszibilitása. Vagyis: az anyák

a fiziológiásan nélkülözhetetlen alvásidő megrövidítésére is hajlandóak — éppen gyermekeik (főleg a kisgyermekek) ellátása érdekében. A gyermekek gondozására fordított időmennyiség és az ezzel kapcsolatos egyéb munkafeleségek (mosás, főzés stb.) nem változtak még akkor sem, ha a munkaviszonyilag kötött idő megnövekedett.

Pszichológiai szempontból tekintve az anyák gondoskodása azonban — enyhén szólva — pirruszi győzelem. Az elfáradás hatása alól természetszerűen nem vonhatja ki magát az anya sem, s ez türelmetlenségben, ingerlékenységben, csökkent pszichés terhelhetőségben is jelentkezik.

A dolgozó anyák általánosan tapasztalható exhaustiós állapota egyik tényezőjévé válhat a család széthullásának, hiszen a kimerülés közvetlenül érezteti hatását például a szexuális életben is.

Az ún. generációs probléma

Az ún. generációs probléma gyakran tapasztalható elutasításával egyetértünk annyiban, amennyiben azokra az elméletekre vonatkoznak, amelyek a valódi társadalmi, osztály- és ideológiai ellentéteket életkori ellentétekként értelmezik; nem beszélve azokról az elméletekről, amelyek a társadalmi fejlődés által produkált ellentétes tendenciákat biológiailag determináltaknak tüntetik fel. Nem helyezkedhetünk azonban a probléma teljes negálásának álláspontjára, tagadva magának a generációs problémának a létezését. Ez az álláspont egyrészt megfosztja a marxista megalapozottságú szociológiát és pszichológiát attól, hogy e kérdések tudományos és elfogulatlan feltárása után megoldási lehetőségeket dolgozzon ki valóságban létező problémákra, másrészt elméletileg is hibás talajra csúszik, mivel a generációs probléma egyszerű tagadásával lényegében a szociológiának és a pszichológiának materialista alapjait támadja meg.

Ha filozófiailag elfogadjuk azt, hogy a tudatot a lét határozza meg, pszichológiailag pedig elfogadjuk, hogy a személyiségfejlődést az ontogenezis során átélt társadalmi és személyes környezeti hatások alakítják, akkor nem lehet tagadni, hogy a megváltozott gazdasági, kulturális, pedagógiai stb. körülmények és hatások a felnövekvő nemzedékben szemléleti, értékrendi, morális, ízlésbeli stb. változásokat hoznak létre.

A generációs különbségek tehát abból a reális tényből adódnak, hogy a mai szülők nemzedéke egyrészt más gazdasági, társadalmi, kulturális, világnézeti és erkölcsi alapokon nőtt fel, másrészt hogy világnézeti és erkölcsi nézeteit a gyors iramban változó történelmi események sokszorosan megingatták. E folyamat eredményeiről természetesen nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni. Döntően a családi és iskolai nevelési tevékenységen múlik az, hogy a szükségszerűen meglevő generációs különbségek ne váljanak ellentétekké.

Azok a konfliktusok felnőttek és fiatalok között, amelyekkel a gyakorló pedagógus és pszichológus szembetalálkozik, látszólag felszínes és *formális* jellegűek. Elsősorban ízlésbeli különbségek mutatkoznak: általánosan tapasztalhatók az összeütközések öltözködés, hajviselet, szórakozási formák, tánczene-hallgatás stb. tekintetében. Ez a helyzet első pillantásra talán még biztatónak is látszik, mert arra enged következtetni, hogy a generációs különbségek csak felszínesek.

Ez ellen szól azonban e konfliktusok erős érzelmi telítettsége és permanenciája. Amennyiben el is fogadjuk, hogy e differenciák lényegében ilyen kisebb jelentőségű problémákra terjednek ki, mégis káros az az általánosan tapasztalható helyzet, hogy a szülők és sokszor a pedagógusok nevelési energiái is e lényegtelen nézeteltérések elsimításában merülnek ki, s nem megfelelően

szelektálják azokat a gyermek karakterfejlődése szempontjából centrális kérdéseket, ahol szükséges és érdemes hadakozni.

Azt a jelenséget, hogy szülők és gyerekek párbeszéde felszínes problémákra korlátozódik, nem magyarázhatjuk kizárólag pedagógiai kulturálatlansággal vagy azzal, hogy a kevés együtt töltött idő következtében nincs módjuk egymás problémáit mélyebben megismerni. A kapcsolatok felszínessége mögött hárítás és védekezés áll azzal a ténnyel szemben, hogy sok családban a lényeges kérdések tekintetében nem tudják a morális mértékeket kialakítani és a közös nyelvet megtalálni. Ennek bizonyítására kiválóan alkalmas a felnőtt társadalom átlagos reakciója és magatartása a serdülők és adoleszcensek *szerelmi és szexuális* problémáival szemben. Ezt a kérdést azért érdemes kiemelni, mert a megoldatlan vagy félresiklott szexuális konfliktusoknak jelentős szerepük van a kriminalitás felé sodródásban. Egyrészt a szexuális problémák körül kirobbant nézeteltérések tapasztalataink szerint fiatalok és felnőttek — elsősorban szülők — között rendkívül magas indulati hőfokon zajlanak le, és majdnem mindig mindkét fél részére érzelmi traumát jelentenek. Másrészt éppen az egyéb tényezők miatt kriminalitás felé sodródó csoportosulások, gengek szexuális normák tekintetében majdnem mindig fellazulnak, és a szexuális feszültségek szabad kiélésére adnak lehetőséget.

A geng-képződésnek ez egyik fontos motívuma.

Anélkül, hogy módunk lenne részletesen elemezni e problémát, összefoglaljuk e gyakori konfliktus különféle vetületeit.

A biológiai komponens szempontjából a szekuláris akceleráció ténye a jelentős. A század eleji hazai gyermekgyógyászati és nőgyógyászati tankönyvek adataihoz viszonyítva megállapíthatjuk, hogy fél évszázad alatt a nemi érés kb. két évvel előbbre tolódott. Ugyanakkor hivatkoznánk arra, hogy svéd adatok szerint — EWALDSON professzor 1961-ben végzett felmérései alapján — a nemi érés az ottani viszonyok között a múlt század közepétől, tehát 100 éves ciklust tekintve, három, három és fél évvel előbb következik be. Ezt megerősíti KUJATH (1964), aki 80—100 éves periódust tekintve ugyancsak három évben állapítja meg a nemi érés előbbre tolódását, s ezt már nem korlátozza csak a skandináv népességre, hanem jellemző európai adatnak tekinti. Ugyanakkor az érzelmi élet és az intellektuális funkciók terén ez az akcelerációs folyamat ilyen mértékben nem tapasztalható. Ennek következtében a mai kamaszok nagy részénél jelentős diszkrepancia alakult ki a *fizikai-biológiai, valamint az ösztönélet aktuális fejlettségi színvonala és az érzelmi-intellektuális élet szintje között*. Ez a helyzet veszélyeket rejt magában a fokozott mértékben jelentkező szexuális problémák megoldásával kapcsolatban.

E tekintetben a kamaszok fejlődése szempontjából döntő jelentőségű, hogy a személyes és társadalmi környezet részéről milyen állásfoglalást, segítséget kap — vagy nem kap a serdülő. Tömören összefoglalva a konfliktus abban csúcsosodik ki, hogy a fiatalok jelentős része a mai felnőtt generáció mértékeihez viszonyítva rendkívül korán kezdi meg tényleges szexuális életét. Az osztrák nőorvosok társaságának becslése szerint

a 14 éven aluli lányok	12,5%-a,	a 16 évesek	34,0%-a,
a 15 évesek	27,2%-a,	a 17 évesek	57,4%-a

él nemi életet.

A személyiségfejlődésben mutatkozó diszkrepancia magyarázza, hogy a szexuális élet érzelmi bázisai legtöbbször hiányoznak. Az érzelmek nélkül folytatott szexuális kapcsolatok szükségszerűen permanens kielégítetlenséghez vezetnek, amelyek arra késztetik a fiatalokat, hogy sűrűn váltásk partnereiket.

A kamaszok és adoleszcensek szexuális kapcsolataira gyakran jellemző érzelmi sivárság nem magyarázható kizárólag az egyoldalú akcelerációval, hanem egyik következménye azoknak a miliő-ártalmaknak, amelyeket éppen tárgyalunk, s amelyeknek ártó hatása elsősorban az érzelmi életet érinti. A szerelmi partnerrel szembeni egészséges érzelmi kapcsolatok csak olyan egyénnél alakulhatnak ki, akinek életében megfelelő élményanyaga, tradíciója van a stabil érzelmi kapcsolatoknak általában, elsősorban a szülőkkel, testvérekkel és a személyes környezet más tagjaival szemben. Ha a stabil érzelmi kapcsolatok igénye és kielégítése kora gyerekkortól kezdve nem permanensen átélt, akkor ez a követelmény a szerelmi élet terén sem jelentkezhet önmagával és partnerével szemben. Mindaz az érzelmi kielégítetlenség, az ezzel kapcsolatos reaktív agresszivitás, amely a miliő- ártalmat szenvedett gyermekeknél tapasztalható, későbbi életkori fázisokban szerelmi térre is áttevődik mint begyakorolt reakciómód, mechanizmus. Az érzelemtelen szexualitás és a szexuális erőszak gyakoriságában ez is szerepet játszik.

Mindezt súlyosbítja a felnőttek és fiatalok morális értékítéletei terén tapasztalható differencia. A szexuális élet relatíve korai megkezdésére vonatkozóan természetesen nem lehet általános érvényű statisztikákat produkálni, de a klinikai pszichológiai munka gyakorlatából, valamint a fiatalkorúaknál végzett művi vetélések számának emelkedéséből levonható az a következtetés, hogy 15 és 17 év között nem lebecsülendő számú fiatal él már rendszeresen szexuális életet. Ez világszerte tapasztalt jelenség.

Hazai vonatkozásban ehhez csak egy támpontot nyújtó adat a gyermek - és fiatalkorúaknái elvégzett, engedélyezett művi vetélések számának alakulása:

18. TÁBLÁZAT

Művi vetélések gyermek- és fiatalkorúaknál

Év	Művi vetélések száma	
	14 éven alul	15—19 év között
1957	41	5 405
1965	139	12 340

Nálunk az a helyzet, hogy a felnőtt társadalom részéről a korai szexuális élettel szemben széles körű morális ellenvetés tapasztalható, sajtóviták folynak a nemi élet kezdésének optimális időpontjáról. A fiatalokat a felnőtt társadalom általában eltiltja ettől, elítéli őket. Az a kísérlet, hogy a felnőtt társadalom megakadályozza a korai nemi életet, teljesen meddő és számos tragédia forrása. A korai szexuális aktivitás ténykérdés, és ezzel szemben a negatív álláspont legfeljebb csak azt eredményezi, hogy a fiatalok magukra maradnak szexuális problémáikkal, ami tág teret nyit félresiklások és katasztrófák számára. A megoldás egyedül a felnőtt társadalom részéről megnyilvánuló segítség és útmutatás lehetne, ennek azonban jelentős akadálya a számos morális előítélet és a mai felnőtt társadalom zömének szexuális kulturálatlansága, saját megoldatlan szexuális problematikája.

B) Az állami gondozott és intézetben nevelt gyermekek érzelmi fejlődését károsító tényezők

Az állami gondozásban — intézetben vagy nevelőszülőknél — élő gyermekek száma jelentős, és növekedő tendenciát mutat.

Az állami gondozottak száma 1960-ban 23 408, 1965-ben 33 420 volt.

Az állami gondozásban levő gyermekek száma tehát öt év alatt több mint 10 000-rel növekedett.

1965-ös adatok szerint a 33 420 állami gondozott gyermek közül gyermekotthonban él 22 181, nevelőszülőknél él 11 239.

A gyakori környezetváltás

Az állami gondozás rendszerének jelenlegi szervezeti felépítése következtében a csecsemőkortól a nagykorúságig terjedő időszak alatt egy gyermek életében optimálisan is 3 — 4 esetben bekövetkezik a stabil miliő radikális megváltozása. Nevelése csecsemőotthonban kezdődik (3 éves korig), ekkor új intézetbe kerül (iskoláskorig), majd általános iskolai kollégiumba, azután pedig ipari tanuló vagy középiskolás kollégiumban él tovább. Optimális esetet írtunk, mert általában egy-egy életkori fázison belül is gyakoriak az intézet-, illetve gyermekotthon-változások, nem beszélve a nevelőszülőkhöz való kihelyezés többszöri lehetőségéről.

Szúrópróbaképpen autoanamnézisszerűen kikérdeztünk 20, 1965-ben nagykorúvá vált állami gondozottat, akik újszülöttkor és 4 éves kor között kerültek állami gondozásba:

19. TÁBLÁZAT

Radikális környezetváltozások 20 állami gondozásban felnőtt esetünknél

Eset	Állami gondozási idő években	Hány intézetben volt	Hány nevelőszülőnél volt
1.	18	5	1
2.	18	4	—
3.	18	5	2
4.	18	7	—
5.	18	7	2
6.	18	7	—
7.	18	5	—
8.	18	5	1
9.	17	5	—
10.	17	6	—
11.	17	7	—
12.	17	6	3
13.	16	8	—
14.	16	4	—
15.	16	5	2
16.	16	4	—
17.	15	6	1
18.	14	6	—
19.	14	4	2
20.	14	4	—

20. TÁBLÁZAT

A radikális környezetváltozások száma a 20 eset %-ában

Környezetváltozások száma	Eset	%
Kilencszer	2	10
Nyolcszor	1	5
Hétszer	6	30
Hatszor	5	25
Ötször	2	10
Négyszer	4	20

Természetesen 20, szelekció nélkül összeválogatott eset semmiféle reprezentatív értéket nem képvisel. Mindenesetre azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a sűrűn előforduló radikális környezetváltozás semmiképpen sem ritka jelenség az állami gondozott gyermekek életében. Az érzelmi fejlődés szempontjából ennek szükségszerűen súlyos ártó következményei vannak. Ha el is tekintünk attól a közismert problémától, hogy a nevelőszülőknél vagy intézetekben élő gyermekek érzelmi helyzete távolról sem megnyugtató, és feltételezzük azt, hogy a gyermekeknek a nevelőkkel és a nevelőszülőkkel a lehető legjobb kapcsolatai alakulnak ki, a sűrű környezetváltozás azt jelenti, hogy a gyermek életében rendszeresen ismétlődik az a trauma, hogy *kialakult érzelmi kapcsolatai brutálisan megszakadnak*.

Az átmenet nélküli kapcsolat-megszakítás — amely a legtöbb esetben nemcsak a nevelő személyére, hanem a barátságokra is vonatkozik — végső soron azt eredményezi, hogy a gyermek számára stabil élménnyé és generalizált tapasztalattá válik *mindenfajta érzelmi kapcsolatnak az időlegessége*. Az elválásos traumákkal szemben egyre inkább fokozódó érzelmi redukcióval védekezik.

Megjegyezzük, hogy az utóbbi években a klinikai-pszichológiai munkában gyakran találkoztunk olyan volt állami gondozott szülőkkel, akik gyermekükkel kapcsolatos problémákkal fordulnak hozzánk. Számos megfigyelés alapján állíthatjuk, hogy az állami gondozásban felnőttek interperszonális kapcsolataiban — különösen, ami a partnerválasztást és a házasságot illeti — gyakran két szélsőséges formában jelentkezik az állami gondozás során elszenvedett érzelmi károsodás hatása. Egy részüknél megmarad a védekező reakcióképpen kialakult érzelmi redukáltság, lényegében csökkenten kötődésképesek, érzelmi kapcsolataik teherbírása meglehetősen csekély. Mindez konfliktuózus kapcsolatokban, gyakori és viszonylag enyhe konfliktusok hatására bekövetkező partnerváltásban nyilvánul meg. Másik részüknél az elszenvedett érzelmi sérülés nagy intenzitású kompenzációs igénye lép fel, a mindenáron való családszerzés stabil érzelmi kapcsolatok iránti igény formájában, ami sokszor azt eredményezi, hogy partnereikkel szemben kiszolgáltatottak, követelménynélküliek — különösen a nők szinte alázatosan tűrők. Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy partnerválasztásaik sokszor elhamarkodottak, elsietettek.

A gyermekotthoni és intézeti csoportok létszáma

Gyermekotthonainkban és intézeteinkben jelenleg egy pedagógus felügyelete alatt élő gyermekcsoport létszáma átlagosan 25 — 30 fő. Ehhez az adathoz lényegében alig szükséges reflexiót fűzni. Huszonöt gyermekkel lehetetlen személyes intimitású érzelmi kapcsolatot kialakítani. Ez a helyzet az állami gondozottak életében tragikus, hiszen számukra az intézeti miliő a család pótlására hivatott. Ilyen körülmények között az intézeti pedagógus munkája felügyeletté sivárosodik. Megdöbbentő, hogy a pedagógiai szempontból rendkívül problematikus kriminális fiatalkorúaknál a csoportlétszám ugyanennyi, s mivel ott állandó a szökési lehetőség, a pedagógus valamilyen őrző, terelő funkciót tölt csak be a túlméretezett csoport mellett.

Részint ennek tudható be az, hogy az intézeti nevelők tényleges pedagógiai hatáslehetőségei rendkívül korlátozottak, a gyermekek életében érzelmi jelentőségük szinte kizárólag az egymás közötti kapcsolatoknak van, s ennek megfelelően végső soron egymást nevelik.

Az intézeti nevelők metodikai felkészületlensége

Az állami gondozásban levő gyermekek zöme traumatikus, súlyosan ártalmas hatású miliőből kerül ki. Már ez az egy tény is meggyőz bennünket arról, hogy különösen nehéz nevelési feladattal áll szemben a pedagógus, nem szólva arról, hogy a természetes családi

környezet helyett a mesterséges intézeti viszonyok között kellene érzelmileg is megfelelő légkört kialakítania, és neveltjeinek minden tekintetben egészséges személyiségfejlődését biztosítania. Ugyancsak nem szükséges bizonyítani, hogy e feladat számos speciális pedagógiai, neveléslélektani, sokszor a klinikai pszichológia határát érintő személyiséglélektani követelményeket támaszt a nevelővel szemben mind elméleti felkészültség, mind metodika tekintetében.

Ezzel szemben áll az a tény, hogy Magyarországon jelenleg *semmilyen formában sem folyik intézeti nevelői speciális képzés*[1], pedagógiai főiskoláink és egyetemeink kizárólag szaktárgyi oktatókat képeznek. Ennek kettős negatív következménye tapasztalható. Egyrészt mivel a nevelői feladatokat általában szaktanárok látják el, ezek metodikailag speciális feladatuk szempontjából teljesen felkészületlenek. Másrészt a nevelők szubjektív helyzete szempontjából gyakran tapasztalható, hogy pályájukban félresiklottaknak érzik magukat.

E röviden összefoglalt három tényező következményeként alakul ki az a közismert jelenség, hogy az állami gondozásban felnövő gyermekeknél általánosan tapasztalható a hospitalizáltság, különösen az érzelmi élet fejlődésének területén.

Különösen aggasztó a helyzet a javító-nevelő intézetekben és a fiatalkorúak börtönében, ahol a rendkívül nehéz problematikájú, jórészt személyiségzavarban szenvedő fiatalkorúakkal kell a metodikailag felkészületlen nevelőknek foglalkozniuk. Felmerül az a kérdés is, hogy ebben a helyzetben milyen motívumok késztetik a nevelői pálya választására a pedagógusokat, de még inkább az, hogy milyen szempontok vezetik őket a rendkívül nehéz kriminális területre? A kérdés azért jogos, mert az elméleti és módszertani felkészültségi hiányosságok következtében a pedagógusok sokszor maguk is kínlódnak feladataikkal; javító-nevelő intézetekben és fiatalkorúak börtönében mind a nevelő személyzet, mind a pedagógiailag és pszichológiailag végképp felkészületlen szakmai oktatók körében gyakran találkozhatunk éreztetett morális előítéletekkel, sokszor a módszertani tanácstalanságból fakadó brutalitással stb.

VARGA Z. (1966) részletesen elemezte a fiatalkorúak börtönében végzett vizsgálatok alapján az ott kialakult nevelési helyzetet.

Egyet kell értenünk azzal a megállapításával, hogy mind a fiatalkorúak börtönében, mind a javító-nevelő intézetek többségében a fiatalkorúakkal szemben támasztott legfőbb követelmény a konformizmus. Az a fiatalkorú, aki eleget tesz a rendtartás formai követelményeinek — különös tekintettel a nevelőkkel és oktatókkal való érintkezés tiszteletteljes formáira —, az intézetekben gyakorlatilag problémamentesnek számít, és éveket tölthet el úgy, hogy karakter-defektjeinek, személyiségtorzulásainak, érzelmi konfliktusainak megoldása és rendezése érdekében semmi sem történik.

Ellenkezőleg, a konformizmus követelménye és az ezzel kapcsolatos permanens szerepjátszás — amely sokszor eltakarja nevelők és fiatalkorúak kifejezetten ellenséges érzelmi viszonyát — további torzulásokat eredményez a karakter fejlődése szempontjából. Ezt támasztja alá az a közismert tény is, hogy nem ritka esetben éppen a büntetés végrehajtás körülményei között súlyosbodnak a kriminális személyiségtorzulások, „képződik ki" az elítélt veszélyes bűnözővé.

Visszatérve a nem javító jellegű intézetek problémáira, meg kell állapítanunk, hogy az ismertetett okok következtében, ha nem is annyira kiélezett formában, mint a javítóintézetekben, de számos analóg negatívum található. Itt is a konformista gyerek helyzete a legkedvezőbb, míg az ún. problematikus, „nehezen nevelhető" gyerekek útja intézettől

[1] A kézirat elkészülése óta 1969-ben e téren úttörő kezdeményezést tett a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.

intézetig ismétlődő konfliktusokon át vezet, amelyek ritka esetben oldódnak meg a nevelők közreműködésével. Általában szabadulni akarnak tőlük, s ennek következtében helyzetük egyre tarthatatlanabbá, kriminalitás szempontjából egyre veszélyeztetettebbé válik.

Példaképpen hivatkozunk azokra a tapasztalatokra, amelyeket a meglehetősen gyakori intézeti szökésekkel kapcsolatban szereztünk. A kriminalitás felé vezető út egyik fontos fázisát jelenti a *rendszeres csavargás*, ami lényegében legtöbbször már prekriminális állapotnak tekinthető. A rendszeresen csavargó gyermekek jelentős része intézetből szökött. Több alkalommal működtünk közre abban a rendkívül jelentős munkában, amelyet a Budapesti Rendőrfőkapitányság speciális csoportja folytat a fővárosban csavargó, búvóhelyeken veszélyeztetett helyzetben levő fiúk és lányok összeszedésére. Mégis a munka eredményességét tekintve hiábavaló erőfeszítésként kell értékelnünk, mert gyermeket és fiatalkorút automatikusan visszaszállítják abba az intézetbe, ahonnan — nyilván valamilyen konfliktus miatt — megszökött. A szökések rendszeres ismétlődése azt bizonyítja, hogy a visszaszállított gyerek problémája távolról sem oldódik meg, sőt súlyosbodik, megbélyegzetté válik, büntetéseket kap, sőt, miatta büntetéssel sújtják az egész csoportot, amelybe tartozott. Ezek után nyilvánvaló, hogy az intézeti keretek közé való harmonikus beilleszkedést a szökés ténye súlyosan megnehezíti, és ez egyre nehezebbé válik. A szökés körülményeinek tisztázása és humánus, szakszerű megoldása érdekében alig történik valami. A kriminalitás felé sodródás szempontjából azonban nemcsak a csavargás tényét tartjuk veszélyesnek, hanem azt az élményt is, amit a rendőrség által való üldözöttség, elfogás, URH-kocsikon való szállítás, kihallgatás jelent. Jelenleg tehát deliktumot el nem követett csavargó gyerekekről beszélünk. A rendőrség általi üldözöttség, a kvázi törvényen kívüli állapot átélése és főként megszokása feltétlenül jelentősen lazítja a fiatalkorú morális, érzelmi és félelmi gátjait, amelyek egyébként visszatartják bűncselekmények elkövetésétől.

C) Az iskolai környezet ártalmai

A napköziben és otthoni felügyelet mellett élő gyermekek fejlődését károsító tényezők

Az egészséges fejlődés veszélyeztetettsége szempontjából legkritikusabb helyzetben két gyerekcsoport, a napköziben levők és a teljesen felügyelet nélküliek vannak.

1965-ös adatok szerint az általános iskolai tanulóknak kb. 14%-a veszi igénybe a napközit.

Az általunk vizsgált 60 kriminális fiatalkorú felügyeleti megoszlása az első deliktum elkövetése előtt a következőképpen alakult.

21. TÁBLÁZAT

A felügyelet megoszlása

Felügyeleti forma	Eset	%
Napközi, tanulószoba	13	21,6
Nagymama vagy idős idegen személy	9	15,0
Váltott műszakban dolgozó szülők	6	10,0
Anya nem dolgozik	4	6,6
Minden felügyelet nélkül, saját lakáskulccsal rendelkezik	28	46,6

A napközibe járó gyermekek helyzetének tájékoztató felmérésére a 13 kriminális eset nem elegendő, ezért ebből a szempontból felmértük 50, nem kriminális jellegű panaszokkal nevelési tanácsadó rendelésen jelentkezett, napközis gyerek helyzetét.

22. TÁBLÁZAT

A tanulók helyzete a napközi otthonokban

	Eset	%
Szívesen jár napközibe	11	22,0
Nem szereti a napközit	39	78,0
A napköziből ismételten szökik, igazolatlanul mulaszt, csavarog	6	12,0
A napköziben iskolai feladataival teljesen elkészül	17	34,0
Csak az írásos feladataival készül el	24	48,0
Írásos feladataival sem készül el	9	18,0

A gyermekek jelentős részénél tehát az iskolai munka, a napköziben töltött órák ellenére igénybe veszi az otthoni szabad idő nagy részét is.

Ennek a gyerekanyagnak a hétköznapi élete túlnyomórészt az iskolai miliőben telik el. Ez az időmennyiség óraszámban is jelentős: maga a tanítás és a napköziben töltött órák. De iskolai környezetet jelent tárgyi és személyi szempontból is az úttörő- és KISZ-foglalkozás, általában az iskolai szervezések keretében, tanári vezetéssel járnak színházba, hangversenyre, ugyanezzel a személyes környezettel nyaralnak és táboroznak stb. Minden pozitív felügyeleti és nevelési segítség mellett, amit ez az intézményesen szervezett foglalkoztatás ad, lehetetlen nem meglátni ennek az életformának az *egyhangúságát és ingerszegénységét*. A személyek és a tárgyi környezet állandó azonossága, a létformának a túlszervezettsége és állandó maximális fegyelmi követelményei egyrészt kielégítetlenül hagyják a kamaszok élmény- és színesség-igényét, másrészt nyilvánvalóan felfokozzák a kamaszok amúgy is meglevő oppozíciós készségét a felnőtt társadalommal szemben, amely ezt a számos tekintetben sivár keretet teremti meg számukra. Arra, hogy a napközik tárgyi felszereltsége is rendkívül hiányos, most nem is térünk ki.

A másik gyerekcsoport, amely ezt az intézményes felügyeleti rendszert nem veszi igénybe, a már statisztikailag is illusztrált, nagymértékben kötetlen létformában élőkből tevődik össze. Ezt a csoportot a másik véglet károsítja, nélkülözik azt a megfelelően kialakított életritmust, gyerekkorban nem lebecsülhető *szoktatási mechanizmust*, amely a megfelelően összefogott, rendezett és fegyelmezett személyiség kialakításához nélkülözhetetlen. E két csoport számos vonatkozásban korrelál LEWIN (1926) kísérleti csoportjaival: az autoritás-elv, a „laissez faire" elve alapján és egy demokratikus módon vezetett gyermekközösségben vizsgálta a nevelés hatékonyságát a gyermekek saját tevékenységük eredményéhez való viszonyán keresztül (munkavégzés, tárgykészítés). A kísérlet egyértelműen bizonyította, hogy csak a demokratikusan szervezett csoport kezelte értékként munkája eredményét. Az autoritás-elv alapján vezetett csoport az általuk készített tárgyakkal szemben kifejezetten ellenséges, míg a „laissez faire" csoport lényegében közömbös és felelőtlen volt.

Az autoritás-csoporttal sok tekintetben analógnak tűnik a túl fegyelmezett, kötött életet élő napközis gyerekanyag, akiknek oppozícióját ez a létforma ugyancsak kihívja maga ellen.

A „laissez faire” csoporthoz nyilván a felügyelet nélküli gyerekek köre áll közel, saját tevékenységük, magatartásuk tekintetében hasonló konzekvenciák vonhatók le. Tényként meg kell állapítani, hogy igazi demokratizmussal szervezett közösség, ahol a gyermeket vagy kamaszt a felnőtt partner egyenrangúként kezeli, mind a családokban, mind az iskolákban rendkívül ritka. Minthogy a kamaszok számára elsősorban a fölérendelt interperszonális kapcsolatok tolerálása jelent problémát, a valódi demokratikus közösségeknek ez a hiánya a pedagógiai ráhatást megnehezíti.

Más szempontból — visszatérve a napközis-tanulószobás gyerekanyag életének a monotonságára — ez a kamasz számára úgy realizálódik, hogy mivel a felnőtt társadalom által biztosított életkeretek rendkívül egyhangúak és unalmasak, könnyen telítődik ezekkel, fokozódik oppozíciója a felnőtt társadalommal szemben, és kilépve a legális keretek közül, élményszerző kalandokra indul.

A „kudarc-beállítottság”

A pedagógusok „kudarc-beállítottságán” azt értjük, hogy tapasztalataink szerint a nevelés-oktatás folyamán felmerülő konfliktusok megoldásakor a nevelői ráhatás eszközei között *a tanulóknak kudarcélményekben való részesítése aránytalanul nagyobb helyet foglal el, mint a sikerélmények biztosítása*. Egyszerűbben úgy is kifejezhetnénk, hogy jutalmazás és büntetés, aránya sokszor billen a büntetés javára.

Mivel témánk szempontjából elsősorban az ún. „nehezen nevelhető”, de legalábbis azok a gyerekek jönnek számításba, akiknél magatartási problémák jelentkeznek, tehát rosszul adaptálódnak az iskolai közösséghez, róluk különösképpen elmondhatjuk, hogy *iskolai pályafutásuk általában egyre súlyosbodó konfliktusok és kudarchelyzetek sorozata*. Ellenőrző könyvükben tízesével sorakoznak a beírások, intők, figyelmeztetések; bukások, rossz osztályzatok tömege jelzi az iskolai közösséghez való alkalmazkodás zavarát.

További tapasztalat, hogyha egy viszonylag jól funkcionáló iskolai, illetve osztályközösségben néhány ún. problematikus gyerek is akad, az említett kudarc-retorziókon túlmenően a pedagógusok gyakran arra törekednek, hogy ezektől a gyerekektől szabaduljanak azzal az indokolással, hogy fékezik, zavarják vagy éppen tönkreteszik az osztályközösségek harmonikus munkáját.

Nyilvánvaló az e mögött meghúzódó *pedagógiai pesszimizmus*. Élesen tehető fel az a kérdés, hogy ugyanakkor, amikor nevelési elméleteinkben mindig a közösség személyiség- és jellemformáló erejét hangsúlyozzuk, a valóságban e problematikus gyerekeket ritkán neveli meg az osztályközösség, ellenkezőleg, a pedagógusok — s talán nem is alaptalanul — a közösséget féltik e néhány rosszul alkalmazkodó gyerek bomlasztó hatásától.

E problémakört érdemes kibontani és tüzetesebben megvizsgálni mind a problematikus gyerekek, mind a pedagógusok szempontjából.

Az iskolai, ún. problematikus gyermekanyag

Az iskolai közösségbe nehezen illeszkedő, állandó magatartási és tanulási problémákkal küzdő gyerekanyag heterogén összetételű, és lényegében *három csoportjuk* különböztethető meg:

a) Egy részük *otthoni környezeti ártalmak* hatására károsult, sőt traumatizált, s egyfelől már úgy kerül az iskolába, hogy magatartási normái, adaptációs lehetőségei hiányosak, csökkentek vagy torzultak, másfelől a családi miliő ártalmainak hatására nap mint nap telítődik és újra

telítődik sérelmekkel, agresszivitással, oppozícióval, amit többek között, de elsősorban az iskolai közösségben is manifesztál, illetve lereagál.

b) A másik csoport — bár szekunder módon náluk is fennállhatnak hasonló érzelmi problémák — a valódi nehezen nevelhető gyermekekből áll.

Anamnézisükben legtöbbször kimutathatók *organikus mikroártalmak*, fejlődésüket tekintve pedig mentálisan is lassúbb érési ütem, esetleg kisebb fokú vagy részleges retardáció mutatható ki, tényleges értelmi fogyatékosság nélkül.

E csoport létszáma semmiképp sem lebecsülhető. P. LIEBERMANN—MIRTSE felmérésére hivatkozunk, akik megvizsgálták egy peremkerületi iskola ún. problematikus gyermekanyagát, s annak 72%-át szomatikus tekintetben sérültnek találták. Ennek alapján megállapították, hogy „a súlyos magatartási nehézségekkel küszködő gyerekek túlnyomó többsége organikusan sérült idegrendszerű". Természetesen az általuk vizsgált esetek többségében is az organikus sérülésekhez környezeti ártalmak is társultak.

c) E két csoporthoz társul a jóval kisebb lélekszámú harmadik, amelyik *súlyos organikus sérülésen átesett* (status post meningitidem, encephalitidem, commotionem, epilepsziás stb.) gyermekekből tevődik össze. Mind az agyvelő-, mind az agyhártyagyulladásnak közismertek azok a szekunder következményei, amelyek (sokszor még látszólag teljesen gyógyult esetekben is) évek múlva jelentkeznek, elsősorban nem a mentális élet, hanem az affektivitás, az adaptációs képesség, az erkölcsi magatartás területén.

Ugyancsak közismert, hogy a gyógyszeresen tartósan rohammentes állapotban tartott epilepsziásoknál gyakran gyorsabb ütemben alakul ki az ún. epilepsziás karakter és személyiség, gyakoribb az ún. pszichotikus epizód. Nem ismeretlen jelenség postcommotiósok késői időszakos agresszivitása sem. Ezt a gyerekanyagot egészítik ki az ún. határesetek, ahol differenciáldiagnosztikai bizonytalanság áll fenn az értelmi és érzelmi fejlődés fogyatékossága tekintetében.

Az iskolai magatartási zavarokat és beilleszkedési nehézségeket meghatározó tényezők közül É. KOVÁCS ILONA széles körű vizsgálatokra támaszkodva emeli ki az elszenvedett terhességi, szülési és postnatalis organikus ártalmakat. Kétezer gyermeket vizsgált az értelmi, illetve az érzelmi élet fejlődésének zavara miatt, akik közül terhességi, perinatalis és postnatalis ártalmak következtében volt sérült 1070 gyermek (53,5%).

Az 500 esetből álló panaszmentes kontrollcsoportból 127 gyermek (25,4%) bizonyult sérültnek.

23. TÁBLÁZAT

Terhességi, perinatalis és postnatalis sérülések

Ártalom	Vizsgálati csoport 1070 eset		Kontrollcsoport 127 eset	
	Eset	%	Eset	%
Terhességi	377	35,2	37	29,0
Szülési	641	59,9	56	44,0
Csecsemőkori	544	50,8	46	37,0

A megadott esetszámon felüli eredmények a károsodások halmozott előfordulásából adódnak. Ez a tény szintén felhívja a figyelmet a magatartási zavarok hátterében álló organikus ártalmak jelentőségére.

É. KOVÁCS ILONA különösen kiemeli az asphyxia jelentőségét a későbbi magatartási és tanulási panaszok kialakulásában.

További adatokkal támasztja alá, hogy az elszenvedett asphyxia gyakrabban jár együtt postnatalis, mint antenatalis sérüléssel. A postnatalis sérülések javára kimutatható szignifikáns eltérés bizonyítja, hogy az elszenvedett asphyxia az extrauterin élet további ártalmaival szemben csökkent ellenállóképességet, konstitucionális gyengeséget, valamint *magatartási rendellenességekre való hajlamot* eredményez. Az asphyxiások jelentős részénél a fejlődés ütemének retardációja is tapasztalható. A későbbi fejlődési szakaszokban az értelmi és az érzelmi élet általános zavara bontakozhat ki. A 196 eset — ahol egyedüli károsító tényezőként szerepelt az asphyxia - 57%-ában alakult ki az értelmi fejlődés, 28%-ban az érzelmi fejlődés és 15%-ban mindkét személyiségszféra zavara.

24. TÁBLÁZAT

Asphyxia és egyéb károsító tényezők együttes adatai

	Vizsgálati csoport 1070 eset		Kontrollcsoport 127 eset	
	Eset	%	Eset	%
Asphyxia	196	18	13	10
Asphyxia + egyéb	367	34	19	14

Az asphyxián kívül hangsúlyozott jelentőséget tulajdonít a koraszülésnek, amely a vizsgálati csoport 12%-ánál volt kimutatható, szemben a kontrollcsoport 5,5%-os előfordulási arányával.

É. KOVÁCS ILONA vizsgálatai alapján a koraszülöttek *50%-a mentális fejlődésében retardált volt.*

Az iskolai közösségbe való beilleszkedés tekintetében különösen nehéz helyzetben voltak azok a gyerekek, akiknél a koraszülés egyéb antenatalis és postnatahs károsodásokkal kombinálódott. A koraszülöttekre jellemzőnek találta az impulzivitást, erőszakosságot, érzelmi-hangulati labilitást, csavargást, hazudozást, alkalomadtán lopást.

A magatartási panaszok és beilleszkedési nehézségek lényegében a pszichés fejlődésnek a felsorolt zavaraiból fakadnak.

Ami az organikus sérültek csoportjait illeti, az általános iskolai pedagógusok objektíve nehéz, sokszor tarthatatlan helyzetben vannak, amelyet nevelési intézményeinknek az az alapvető szervezeti hiányossága eredményez, hogy nálunk lényegében csak két iskolatípus létezik, a normálisan fejlődött gyermekek számára az általános iskola, a fogyatékosok (debilisek) számára a kisegítő, súlyosabb esetek számára a gyógypedagógiai iskola és intézet. Nincs azonban megfelelő *speciális oktatási intézmény* az említett két csoport tagjai számára, akik nem tekinthetők fogyatékosoknak, de olyan fejlődési specifikummal rendelkeznek mind mentálisan, mind affektíve —, amely speciális metodikájú, adekvát és egyéniesített módszerű oktatásukat és nevelésüket tenné szükségessé.

Hiányoljuk egyfelől azt az ún. *kis létszámú osztályt*[2] amelyben mindezt meg lehetne valósítani, másfelől olyan speciálisan képzett nevelőtestülettel ellátott „*napos kollégiumot*", ahol e gyerekanyag oktatása, korrepetálása és foglalkoztatása megoldható lenne, és emellett családjuktól sem kellene elszakadniuk. E gyerekanyag számára ma nincs megoldási lehetőség;

[2] Azóta e téren az OKI részéről Dr. Szabó Pál vezetésével jelentős kezdeményezések születtek.

ha kisegítő iskolába kerülnek, a fogyatékos miliő fejlődésükre kifejezetten káros, ha pedig megmaradnak az általános iskolában, olyan kudarcsorozat éri őket, amely az egészséges fejlődés szempontjából, ha más jelleggel is, de legalább ugyanannyira károsító. Hangsúlyozni kell, hogy ennek a gyerekanyagnak az oktatása és nevelése nem az általános iskola feladata, és az említett kudarcsorozatban a velük szemben megnyilvánuló szükségszerű pedagógiai tehetetlenség tükröződik.

Ami az első gyerekcsoportot, az otthoni miliő-ártalmak hatására sérülteket illeti, iskolai nevelésük reális fogyatékosságai, iskola és család kooperációjának hiányosságai tükröződnek problémájukban. Már az előbb szóltunk azokról a reális tényezőkről, amelyek a családok nevelési potenciálját csökkentik. Természetesen azok a családok, amelyekből a környezeti ártalomban szenvedő gyermekek kikerülnek, még a rendelkezésükre álló nevelési lehetőségeket sem használják ki. De ezen túlmenően napjainkban egyre jobban tért hódít az az attitűd, amely a *nevelési feladatokat egyértelműen az iskolára és a napközire hárítja*. E követelményeknek az iskola objektíve sem tud megfelelni, mivel generalizáltan oktató intézmény, de számos, később még tárgyalásra kerülő objektív és szubjektív tényező következtében sokszor az iskola sem felel meg annak a minimális nevelési követelménynek, amely mindenfajta pedagógiai munkából természetszerűleg adódik, és legtöbbször megelégszik azzal, hogy a gyerek magatartási, tanulási és beilleszkedési nehézségeit konstatálja, illetve a szülők figyelmét erre felhívja. Ha a rengeteg ellenőrző-beírásnak, a magatartási és tanulási rendellenességek regisztrálásaképpen született figyelmeztetésnek és intőnek a tulajdonképpeni értelmét keressük, kiderül, hogy segítségükkel az iskola a szülőkhöz fordul, figyelmezteti és kéri őket, hogy tegyenek valamit az anomáliák megszüntetése érdekében. Akár tanulásról, akár fegyelmi problémáról vagy öltözködésről legyen szó, az ellenőrző könyvek és szülői értekezletek tapasztalata szerint a nevelési problémák megoldásában család és iskola egymásra apellálnak, és igen sokszor *a felelősséget egymásra hárítják át*. Eközben a gyerek problémája megoldatlan marad.

E megoldatlanság természetesen nem jelent stagnálást, mert az iskolának ez a reakciója végső soron azt eredményezi, hogy az otthoni miliő ártalmai által károsult gyermek fejlődéséhez szekunder következményként *iskolai ártalmak* is járulnak. Híres kísérletében többek között LEWIN is kimutatta a kudarc és siker, valamint az önértékelés korrelációját, s ezek a kísérletek azt igazolják, hogy *a sorozatos kudarcélmények önértékelési redukciót eredményeznek*. A folyamat személyiséglélektanilag teljesen indokolt, hiszen a kudarchelyzet olyan szorongásos feszültséget eredményez, amitől az egyén szabadulni igyekszik. Mivel pedig valamilyen szinten generalizált kudarcok érték, nem az önmagával szemben támasztott követelményeket emeli, hanem azokat redukálja, pontosabban kitér a követelmények elől, hogy a kudarchelyzetektől szabaduljon.

A kudarcmódszer tehát mind lélektanilag, mind pedagógiailag hibás és káros. Hatástalan voltára már az a tény is felhívja a figyelmet, hogy a problematikus gyerekek iskolai történetében, ellenőrző könyvében tucatszám sorakoznak a kudarcok jelképei. Ha az intők, az „egyesek", a figyelmeztetések hatásosak volnának, nem kerülne sor a tizedikre. Pedagógiai és pszichológiai kísérletek és a nevelési gyakorlat sokszorosan bebizonyította, hogy az előlegezett bizalom, a megfelelő pillanatban akár kevésbé megérdemelten alkalmazott dicséret, az a törekvés, hogy a pedagógus a legproblematikusabb gyerek számára megkeresse és aktívan megteremtse a siker lehetőségét, egyedül alkalmas arra, hogy a gyermeket negativisztikus helyzetéből kimozdítsa. E tekintetben akár MAKARENKO (1948), akár AICHHORN pedagógiája számos gyakorlati és elméleti bizonyítékkal szolgált.

Pedagógiai gyakorlatunk sajnos legtöbbször nem alkalmazza ezt a módszert. A tanulmányaiban kudarcot szenvedett gyereket például mechanikusan további kudarcok érik,

retorziókban részesül iskolai életének egyéb területén, például eltiltják a sportolástól, nem vehet részt szakkörben, táborozáson stb.

Ilyen módon alakul ki *a családi és iskolai miliő komplex környezeti ártalma* a problematikus gyerekeknél, az a *circulus vitiosus*, amely a családi környezet ártalmaival indul legtöbbször, és azt eredményezi, hogy a gyermek számára elromlik az iskolai környezet is. Mindez súlyosan hat vissza a gyerek családi helyzetére, hiszen emiatt is szidják, büntetik; ennek következtében fokozódik nyugtalansága, agresszivitása, amit többek között az iskolában is manifesztál stb.

Teljesen világos: ha egy gyerek két alapvető közösségében — családban és iskolában — rosszul érzi magát, sérül, akkor olyan pótló jellegű érzelmi kapcsolatokat és közösségeket keres magának, ahol befogadják, viszonylag könnyen sikerélményekhez juthat, és egyben teret kap nyugtalanságának, agresszivitásának, elkeseredettségének kiélésére, lereagálására is.

Így jutunk el a szökéseknek, csavargásoknak, iskolakerüléseknek, galeriba való sodródásoknak egyik fontos oki tényezőjéhez. Ez a családtól és iskolától elszakadóban levő, oppozíciós és agresszív, feszültségekkel telített, elkeseredett gyerekanyag, akiknél megjelennek az első aszociális magatartásformák iskolakerülések, szökések és csavargások formájában, és a galeriba való sodródás — ez a gyerekanyag lényegében fokozottan veszélyeztetett, illetve csökkenten ellenálló a kriminális csábításokkal szemben, alapjában véve prekriminálisnak, kriminalitás felé sodródónak tekinthető.

Mind a magányosan elkövetett antiszociális cselekedetek, mind a galeriban véghezvitt deliktumok, sőt maga a galeri életformája éppen azért vonzó a sodródó gyermekek számára, mert más mértékek szerint valódi erőfeszítést, intellektuális és érzelmi befektetést nem igényelve juttat könnyű sikerhez és interperszonális kapcsolatokhoz, s emellett teret nyújt a felnőtt legális társadalommal szembeni oppozíciójának és agresszivitásának a kiéléséhez. Emellett, sőt ennek következtében saját szerepének fontossága e szubkultúrának számító közösségekben emelkedik, tekintélyt és megbecsülést szerez.

Vizsgálataink adatszerűén is azt bizonyítják, hogy a fiatalkorú *kriminálisok között a családi és iskolai ártalmak halmozottan fordulnak elő.*

A tanulók teljesítményeinek formális értékelése

Visszatérve az iskolai miliő szubjektív problémáira, meg kell említenünk az osztályzatokkal kapcsolatos elfogadhatatlan helyzetet. Nem szükséges bizonyítani azt, hogy az osztályzat a gyermek számára rendkívül jelentős értékmérő, amelyben elsősorban fejeződik ki teljesítményeinek, sőt a legtöbb gyerek számára képességeinek értékelése, vagyis az osztályzat: siker és kudarc legfőbb mutatója az osztályközösségben.

Sem pszichológiailag, sem pedagógiailag nem lehet egyetérteni azzal a formális szemlélettel — amelyet sajnos a Rendtartás is kötelezően ír elő —, hogy egy tanuló egész évi munkájának értékelését feleleteinek számtani középarányosa jelentse. Nem szólunk részletesen arról, hogy magas létszámú osztályokban a felelések száma elég ritka, hogy a felelés olyan szituáció, amelyet a tudáson kívül számos affektív tényező és pillanatnyi komponens befolyásol, hanem csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy mind a pedagógus önérzete, mind a gyerekek reális önértékelésének formálása szempontjából rendkívül káros ez a kalkulációs szemlélet. Végső soron azt eredményezi, hogy az érték a gyerek szemében nem a tudás, nem a befektetett munka és erőfeszítés, hanem azok a „tizedek", amelyek bizonyítványában általános munkáját értékelik. Véleményünk szerint meg kell adni minden nevelőnek azt a szabadságot és bizalmat, hogy a gyerekek teljesítményeit saját belátása és meggyőződése alapján értékelje, mégpedig egész évi munkájuk alapján. A felelet ugyanis pillanatnyi tényezők által befolyásolt teljesítmény, a tudás

egyik megnyilvánulása. S ha a teljesítményt ki is lehet fejezni mennyiségi mutatókkal, azt a minőségi és egyedi komplexumot, amely a tanuló iskolai munkáját jelenti, csak a feleletek alapján nem lehet értékelni. Az egész évi minősítésekben még csak nem is a tudásról van szó kizárólag, hanem a végzett munkáról, tehát olyan minőségről, amelyet az egyéni képességek, az egyéni munkabefektetés és a tudás együttesen határoz meg. A mai pedagógus óhatatlanul az igazságtalanság vádjával kerül szembe, ha a gyengébb képességű gyerek szorgalmas munkájával szerzett kisebb tudását osztályzatban azonosnak értékeli a tehetséges gyerek jóval kisebb energiaráfordítással szerzett ismeretével.

Mindezzel azért foglalkozunk ilyen részletesen, mert e neveléslélektani problémáknak jelentős szerepük van a gyerekek erkölcsi normái, ítéletei kialakításában. Ügy véljük, hogy a vázolt helyzet az emberi munkával, a munka értékelésével, az önmagával szemben támasztott teljesítményigényekkel szemben bizonyos zavarokat, helytelen értékítéleteket alakít ki. Olyan szemléletet honosít meg, amely nem az erőfeszítést, nem a tudást értékeli igazán, hanem annak az elismerését. Az értékek csúcsán a siker áll, hovatovább a siker egyenlő a haszonnal, és csaknem másodlagossá válik, vajon ezt a sikert, hasznot individuálisan milyen erőfeszítéssel, munkával szerezte meg az egyén.

Nem véletlenül beszéltünk haszonról. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy általános és középiskolásaink jelentős része — a szülőket is beleértve — továbbtanulási pánikban él. Harc folyik a középiskolába jutásért, majd az egyetemi felvételért. E harc eredményessége elsősorban ezeken a bizonyos osztályzati „tizedeken" múlik. Mindez nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy szülők és gyerekek egyaránt e „tizedekért" izgulnak és küzdenek, és figyelmük a valódi értékekről erre terelődik át. Lassanként háttérbe szorul az iskolai oktatás és nevelés valódi feladata, hogy dolgozni, tanulni és gondolkodni tanítson, képessé tegye a gyerekeket a folyamatos intellektuális feszültségbírásra, s azon túlmenően, hogy az általános műveltség alapjait megadja, „intellektuális tréninggel" készítse fel őket későbbi feladataikra, és kialakítsa bennük azt a társadalmilag helyes értékítéleti rendszert, amely az egyéni képességeknek megfelelő optimális erőbefektetést értékeli legmagasabbra.

Vázoltuk tehát azokat a környezeti ártalmakat, amelyek általában megtalálhatók a gyermek- és fiatalkori személyiségzavarok etológiájában. Ezeknek az ártalmaknak közös jellemzője, hogy elsősorban az emocionális életben fejtik ki közvetlen hatásukat. Ezt az áttekintést éppen azért tartjuk lényegesnek, mert klinikai-pszichológiai tapasztalataink szerint egyre gyakrabban találkozunk olyan serdülőkkel és adoleszcensekkel, akiknek pszichés mechanizmusai bizonyos eltérő sajátosságokat mutatnak a megelőző generációk azonos életkori személyiségével szemben.

Még néhány évtizeddel ezelőtt a serdülők (és felnőttek) megbetegedésének, neurotizálódásának legfőbb pszichés okaként az ösztönelfojtást értékelték. Pszichés homeosztázisukat emocionális regulációk segítségével próbálták fenntartani. Így alakult ki a „romantikus kamasz" típusa.

A mai „teenager" ezzel szemben egyre inkább szabadon éli ki ösztöneit (szexualitás, agresszivitás stb.), s az elfojtás főként az emocionális szférára irányul. Az érzelmeket gyengeségnek, restellni valónak élik át. Az *érzelmi redukció* fokozott hideg racionalitással jár együtt, amely a gátlástalan ösztönkiélésekkel párosulva sajátos személyiségstruktúrát eredményez. Az érzelmi igények redukálása feltételezhetően *védekezés* jellegű, mert a gyerek és serdülő — mint ezt bizonyítottuk — úgy nő fel, hogy már csecsemőkortól lényegesen kevesebb szeretetet, intim törődést és foglalkozást, családi együttlétet kap az igényeltnél.

Továbbá pszichoterápiás metodikáink az „ösztönelfojtásos" személyiségtípusra s az ebből fakadó konfliktusokra kidolgozottak, s ez dominánsan „érzelmi elfojtásos" eseteknél csökkenti

a terápiás hatékonyságot. A közeljövő feladata a megváltozó személyiségstruktúrával és problematikával adekvát terápiás módszerek kidolgozása.

E problémák a kriminális prevenció szempontjából távolról sem lebecsülhet ők. Mint majd a későbbiekben vázolni fogjuk, a kriminális veszélyeztetettség kialakulása — folyamat, és nem mindegy, hogy e folyamatra melyik fázisában figyelünk fel és tesszük meg a kellő intézkedéseket, meggátolva a progrediálást. Az eddig elmondottak alapján is e tekintetben az iskola távolról sem áll és nem is állhat a helyzet magaslatán még akkor sem, ha speciális megbízottak útján igyekszik az üggyel foglalkozni. A gyermekvédelmi megbízottak már csak a kriminális sodródás elég előrehaladott stádiumában figyelnek fel a gyerekekre.

Végül fel kell vetnünk a pedagógusok *személyes alkalmasságának* a kérdését. Érdemes lenne felmérni a pedagógus-hivatás választásának motívumait, és mindenképpen szükséges kidolgozni a pedagógiai pályára való alkalmasság személyiséglélektani kritériumait, s ennek alapján módszeres *felvételi szelekciót* végezni a tanító- és tanárképző intézményekbe jelentkezők között.

4. A személyes környezet specifikus ártalmai

Mielőtt a személyes környezetnek — elsősorban a családi miliőnek — a kriminális személyiségtorzulás kialakulása szempontjából specifikus ártalmaira rátérnénk, tekintsük át az általunk vizsgált fiatalkorúak *anyagi helyzetét*.

25. TÁBLÁZAT

Fiatalkorú bűnözők családjának jövedelem-megoszlása

Egy családtagra jutó havi átlagjövedelem	Eset	%
500 Ft-on alul	6	10,0
500—1000 Ft között	38	63,3
1000 Ft-on felül	16	26,7

A táblázatból annyi mindenesetre megállapítható, hogy vizsgált eseteinkben a kedvezőtlen anyagi helyzet vagy különösen a nyomor nem tekinthető a kriminalitást közvetlen előidéző okok egyikének.

A) A családi miliő specifikus ártalmai

A családi miliőnek személyiségfejlődés szempontjából legfontosabb ártalmait a következőkben foglaljuk össze.

A családi miliő ártalmai

26. TÁBLÁZAT

A családi struktúra

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
1. Ép	26	43,3	39	65,0	46	76,6
2. Csonka	15	25,0	10	16,6	6	10,0
3. Mostohaszülő	19	31,6	11	18,3	8	13,3

27. TÁBLÁZAT

Szülők szociális adaptációja*

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
1. Rendezett	14	13,3	70	63,6	81	71,0
2. Munkahelyet sűrűn váltó	24	22,8	16	14,5	10	8.7
3. Aszociális	18	16,1	8	7,2	6	5,2
4. Alkoholista	37	35,2	12	10,9	13	11,4
5. Antiszociális	17	16,1	5	4,5	4	3,5

* Mindkét szülő viszonylatában számítva (kriminális = 105, neurotikus = 110, panaszmentes = 114).

A szignifikancia-számítások módot nyújtanak arra, hogy megkíséreljük differenciálni a családi miliőnek azokat az ártalmait, amelyek a kriminális reakciók kialakulása szempontjából specifikusaknak tekinthetők.

28. TÁBLÁZAT

Szülők érzelmi kapcsolata

	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
1. Harmonikus	10	16,6	21	35,0	39	65,0
2. Elfojtott feszültségek	11	18,3	17	28,3	6	10,0
3. Nyílt konfliktusok	39	65,0	22	36,6	15	25,0

I. A *családi struktúra* tekintetében megállapíthatjuk, hogy az ép családok száma a kriminális eseteknél szignifikánsan ritkább. A neurotikus csoporttal összehasonlítva $x^2 = 0{,}05$, míg a panaszmentes csoport viszonylatában $x^2 = 0{,}01$ — $0{,}001$!

29. TÁBLÁZAT

A gyermekkel való bánásmód

Vizsgálati személlyel való bánásmód	Kriminális		Neurotikus		Panaszmentes	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
1. Szeretetteljes, reális követelményekkel	8	13,3	18	30,0	35	58,3
2. Szeretetteljes, reális követelmények nélkül vagy irreális követelményekkel	6	10,0	20	33,3	14	23,3
3. Közömbös, elhanyagoló	15	25,0	10	16,6	6	10,0
4. Rideg, türelmetlen	13	21,6	7	11,6	3	5,0
5. Brutális	18	30,0	5	8,3	2	3,3

Rendkívül érdekes, hogy *kriminális reakciók gyakrabban fordulnak elő olyan gyermekeknél, akiknél egyik vagy másik szülő mostoha*, mint a csonka családokban élőknél.

A nevelő- vagy mostohaszülő belépése a családba gyakrabban válik érzelmi traumák forrásává, és fokozottabb adaptációs követelményeket támaszt a gyermekkel szemben.

A kriminális és panaszmentes csoport viszonylatában a mostohaszülő előfordulásának gyakorisága $x^2 = 0{,}01$ szignifikanciát mutat, míg a csonka család vonatkozásában szignifikáns eltérést nem kaptunk. Ez az adat megegyezik FARKAS LAJOS 1969-ben tartott előadásának eredményeivel, amelyek deliktumot el nem követett csavargó gyermekek családi helyzetére vonatkoznak.

II. *A szülők szociális adaptációjának zavarai* — mint a sűrű munkahelyváltás, aszocialitás, alkoholizmus és kriminalitás — a kriminális csoportnál szignifikáns gyakoriságot mutatnak mind a neurotikus, mind a panaszmentes csoporttal összehasonlítva, tehát *specifikus ártalmaknak tekinthetők*.

Ezen belül is kiugró az alkoholizmus és az antiszocialitás gyakorisága.

	Kriminális—neur.	*Kriminális—panaszmentes*
Alkoholista	$x^2 = 0{,}0$ Ø1 !	0,001 !
Antiszociális	$x^2 = 0{,}01$	0,01

A rendezett szociális adaptáció a neurotikus csoportnál és a panaszmentes csoportnál egyaránt $x^2 = 0{,}001$(!) gyakoriságot mutat a kriminális csoporttal szemben.

III. *A szülők érzelmi kapcsolata* szempontjából a nyílt konfliktusok mutatnak egyaránt $x^2 = 0{,}001$(!) arányú szignifikáns gyakoriságot mindkét kontrollcsoporttal szemben a kriminális eseteknél.

IV. *Bánásmód* tekintetében a brutalitás jelentkezik specifikus ártalomként a neurotikus csoporttal összehasonlítva $x^2 = 0{,}01$, a panaszmentes csoporttal összehasonlítva $x^2 = 0{,}001$(!) gyakorisággal.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy *a családi miliő specifikus kriminogén ártalmának tekinthetjük a szülők társadalmi adaptációinak zavarait, különösen az alkoholizmust és kriminalitást, a nyíltan agresszív családi konfliktusokat és a brutális bánásmódot*. A neurotikus csoportnál inkább a családon belüli elfojtott feszültségek, bánásmód tekintetében pedig a gyermekkel szemben támasztott irreális követelmények jönnek számításba.

Végül megállapíthatjuk, hogy a kriminális esetek eltérnek a kontrollcsoportoktól abban a vonatkozásban is, hogy náluk a miliő-ártalmak *halmozottan* fordulnak elő, tehát generálisan sértik a személyiség harmonikus fejlődését.

E miliő-ártalmak primer módon az *affektív élet területén okoznak traumát*. Nyilvánvaló továbbá, hogy a kriminálisoknál tapasztalható miliő-ártalmak hatásukban olyan jellegűek, amelyek egyértelműen *frusztrációt* eredményeznek, és alkalmasak nagy intenzitású *reaktív agresszivitás* kiváltására. Ezt az utóbbi tényezőt döntőnek tartjuk a kriminális személyiségzavar létrejöttében.

Kazuisztikai anyagunk alapján megállapíthatjuk, hogy a kriminális személyiségzavar kialakulása kezdeti stádiumában *először neurotikus reakciókkal találkozunk, ezek azonban már a prepubertást követően rohamosan antiszociális magatartásformákkal váltódnak fel*. Szemléletünk szerint minden neurotikus reakció, magatartási zavar lényegében *rosszul sikerült kompenzációs kísérlet*, másképpen: patológiás mechanizmusokkal történő alkalmazkodási kísérlet a környezethez. A neurotikus csoportban kimutatható, döntő többségükben részleges miliő-ártalmak, amelyek minőségüknél fogva elsősorban a gyermek biztonságérzetét ássák alá, olyan élethelyzetet teremtenek, amelyben neurotikus reakciók segítségével ugyan, de a gyermek végül is egyensúlyban tudja magát tartani. Reakciói mögött a tolerancia-határait meghaladó affektív feszültségek elleni védekezés áll, amely kialakítja ugyan a jellegzetes interperszonális kapcsolatzavart, anélkül azonban, hogy ez az interperszonális kapcsolatok tényleges megszakadásához, elsivárulásához, a környezettel szemben való generalizált oppozícióhoz vezetne.

Kriminális eseteknél azért történik átváltás a neurotikus reakciókról az antiszociális magatartásformára, mert az *érzelmi traumatizáltság generális jellegű és olyan nagy intenzitású agresszivitást szül, amely meghaladja a neurotikus mechanizmusokkal váló kompenzáció lehetőségeit.* Az interperszonális kapcsolatok zavara itt súlyos konfliktussá mélyül. Míg a neurotikusok környezetében az interperszonális kapcsolatok érzelmi motiváltságára az ambivalencia a jellemző, s a neurotikus mechanizmusok az ambivalens feszültségek elleni védekezésképpen keletkeznek, addig a kriminálisoknál a családi miliő tagjaival való kapcsolat egyértelműbben ellenséges, agresszív feszültségekkel telített.

Kissé leegyszerűsítve a problémát úgy fogalmazhatnánk meg, hogy míg a *neurotikus reakciójú gyermek* — éppen neurotikus reakciói segítségével — *alkalmazkodni igyekszik környezetéhez, amelynek számára pozitív érzelmi hatásait igényli, addig a kriminális környezetével olyan mértékű generális konfliktusba kerül, hogy nem alkalmazkodik, hanem támad*. A teljes érzelmi magára maradottság a kriminálisnál már nem kompenzálható neurotikus mechanizmusokkal, hanem magának a miliőnek és általában a családi személyes kapcsolatoknak a tagadásához és szétrombolásához vezet.

Mindkét típusnál közös motívum az érzelmi kielégítetlenség, a kriminálisnál azonban olyan súlyos és általános ennek a mértéke, hogy kudarcra ítélt a kompenzációs kísérlet, mégpedig elsősorban a nagyfokú agresszív telítettség miatt. Ha tesztanyagukban az affektív életre vonatkozó adatokat vizsgáljuk, neurotikus reakciójú gyerekeknél az elfojtásos mechanizmusok, kriminálisoknál az érzelmi kapcsolatok *elsivárosodása* mutatkozik.

A személyiségzavar kialakulásának kezdeti fázisában tehát mindkét csoport neurotikus reakciókat produkál. Amennyiben a neurotikus reakciók — vegetatív tünetek, hisztériás, szorongásos vagy fóbiás reakciók stb. — segítségével, ha torz formában is, de biztosítható a környezettel való homeosztázis, akkor a személyiségzavar a neurózis irányába hat.

Kazuisztikai anyagunkon az anamnézisek és explorációk adatainak részletes feldolgozása alapján különös figyelmet szenteltünk annak a kérdésnek, hogy a bűncselekményt elkövetett fiatalkorúaknál a pubertás időszakáig milyen neurotikus tünetek, illetve reakciók voltak tapasztalhatók. A következő összesítés adatai — a neurotikus reakciók halmozott előfordulásai

meggyőzően igazolják, hogy a fiatalkorú kriminálisok többségénél az antiszociális személyiségzavart neurotikus fázis előzte meg.

30. TÁBLÁZAT

Neurotikus reakciók előfordulása a kriminális eseteknél*
0—12 éves korig

Neurotikus reakciók	Eset	%
Vegetatív tünetek	12	30,7
A mozgás- és beszédfunkció neurotikus zavarai	5	12,8
Enuresis, enkopresis	7	17,4
Hy-reakciók. Impulzivitás	10	25,6
Fóbia	1	2,5
Kényszer	2	5,1
Szorongás, pavor	6	15,3
Gátoltság, negativizmus, kontakt-zavar	4	10,2
Neurotikus teljesítménygátlás (értelmi funkciók zavara)	8	20,5
Szökés, iskolakerülés, csavargás	19	48,7

* 39 eset %-ában; miután a 60 eset közül: értelmi fogyatékos 9; org. centr. sérült 7; saceres: 5.

B) A családon kívüli környezet specifikus ártalmai

A családon kívüli környezet közvetlen kriminogén hatáslehetőségei közül a *kriminális csábítást* emeljük ki. Pszichológiai szempontból nem annyira az egyedi kriminális csábítás, mint inkább ennek csoportos formája, a galeri, illetve a geng kriminogén szerepe a problematikus. Előrebocsátjuk, hogy nem minden galeriszerű csoportosulás eleve kriminális, bár tagadhatatlan, hogy a stabil galerik fokozottan veszélyeztetettek a kriminalitás felé sodródás szempontjából. Galerik esetében gyakran nem is annyira tudatos kriminális csábításról, mint inkább a már említett kriminalitás felé való sodródásról van szó.

A galerik kriminális veszélyeztetettségének okait és tényezőit a galerik struktúrájának és a galeri-alkotó fiatalok érzelmi problematikájának a vizsgálata tárhatja fel.

Az általunk vizsgált 60 fiatalkorú bűnöző között 14 olyan fiatallal találkoztunk, akik bűncselekményüket galeriban, illetve galerival követték el. Mindezen nem egyszerűen csoportos bűnelkövetést értünk, hanem azt, hogy az aktuális deliktumot megelőzően e fiatalkorúak viszonylag hosszabb időn keresztül, legalábbis a törzstagokat illetően, állandó jellegű galeri tagjai voltak. Az explorációk alapján három galeri sorából kerültek ki az említett fiatalkorúak.

Nehezítette a vizsgálatot, hogy a galeriknak csak néhány tagja került javító-nevelő intézetbe, illetve a fiatalkorúak börtönébe, a galeri számos részvevőjét próbára bocsátották.

Bár megkíséreltünk a szabadlábon levő tagokkal is kontaktust teremteni, ez mégsem sikerült teljesen, tehát végül is egyik galeri esetében sem volt módunk arra, hogy annak valamennyi tagját klinikai-pszichológiai módszerrel megvizsgáljuk. Mégis a rendelkezésünkre álló vizsgálati adatok alkalmasak arra — ha nem is szociometriai pontossággal —, hogy az elvégzett klinikai-pszichológiai vizsgálatokra, ezeken belül főként az explorációk adataira támaszkodva megkíséreljük rekonstruálni az interperszonális kapcsolatoknak azt a struktúráját, amely mindhárom galeri esetében közösnek tűnt, illetve azokat az ugyancsak közösen fellelhető érzelmi és indulati tényezőket, amelyek a galerikat a kriminalitás felé sodorták.

Az első galeri az ún. „ezüstcipősök” csoportja volt. Ezt az elnevezést — önmagukat is így hívták — azért kapták, mert együttléteik alkalmával a csoport tagjai cipőjüket ezüst kályhatisztító szerrel kenték be. A galeri kb. 12—16 állandó tagból állt, akik köré alkalmilag és a törzstagok szervezettségéhez képest jóval lazább struktúrában még 6 — 8 fiatalkorú csatlakozott. Életkor tekintetében 14 és 19 év közötti fiatalkorúakból tevődött össze, zömmel fiúkból, kivételképpen fogadtak be maguk közé három 16—17 éves leányt. A galeri egyik peremkerületi téren működött, érdekes módon télen — hideg időjárás esetén — is ragaszkodtak a szabadban való együttléthez. A galeri élettartama relatíve rövid volt, zárt szervezeti formában kb. 3/4 évig működött. Ez idő alatt nem beszélhetünk kriminalitás felé sodródásról, mert működésüket azonnal erőszakos bűncselekmények elkövetésével kezdték, és folytatták egészen letartóztatásukig. Áldozataikat véletlenszerűen válogatták ki azok közül a magányos járókelők közül, akik a késő esti órákban a téren áthaladtak. Az áldozatok kiválasztásánál még ezen belül is a véletlen működött közre, amennyiben előre elhatározták, hogy például a harmadik járókelőt fogják inzultálni vagy azt, akinél aktatáska van, vagy abba kötnek bele, aki egy megadott időpontban halad át a téren. Rövid bevezető verbális inzultus után általában megverték az áldozatot. Anyagi értékeket sohasem vettek el. A galeri működésének utolsó hónapjaiban átváltott a meglepetésszerű inzultusokra; a gyanútlan járókelők mögé lopództak, megpróbálták egy ütéssel leteríteni, erre fogadásokat is kötöttek, később borotvakéssel az áldozatok fülét megpróbálták egy metszéssel hátulról levágni.

A lányok az akcióban soha nem vettek részt, a galeriban védett helyzetet élveztek, udvarolni tilos volt nekik. A lányok galerin kívüli kapcsolatait tolerálták. Vezetőjük egy 16 éves, rendkívül jó intellektuális nívójú és kitűnő szervező képességű, egymás között Lordnak hívott nagy kamasz, aki ügyességénél, testi erejénél fogva is csorbítatlan tekintélynek örvendett a galeri idősebb tagjainál is. A galeri valamennyi tagja dolgozott, ipari tanuló volt vagy gimnáziumba járt. Az egyes tagok anamnesztikus adatait nincs módunkban ismertetni a vázolt okok miatt, az explorációk alapján azonban rekonstruálható, hogy a már előző fejezetekben ismertetett szokásos kriminális anamnézisekkel állunk szemben, a galeri-tagok túlnyomó többségénél rekonstruálható volt a súlyos fokú családi rendezetlenség.

A második galeri, az ún. „kopaszok” (néhány centiméter rövidségűre nyírt hajuk miatt), ugyancsak zárt struktúrájú csoport, 22—24 tagból állt. Ezek közül kb. 10—12 személy volt stabil törzsgárdának tekinthető. Két és fél éves működésük alatt időszakos garázda cselekedeteket követtek el, keresték a verekedési alkalmakat más galerikkal, éttermi és mulatóhelyi botrányokat rendeztek, villamosokon az utasokat inzultálták. Az életkor szerinti megoszlás 16 — 22 évig terjedt; vezetőjük 22 esztendős, többszörösen büntetett, fiatalkorában javító-nevelő intézetet is megjárt személy. A galeri szorosan vett struktúrájába csak fiúk tartozhattak, lánypartnereket alkalmilag szereztek. A galeriban erős volt a szeszfogyasztás, gyakori „házibulikon” alkalmi szexuális együttlétek, sűrűn váltogatott partnerekkel. Stabil intim kapcsolatokat a galeri nem tűrt. Szerveződésének kezdetén e csoport először csak közös szórakozásra szövetkezett, és fokozatosan sodródott a garázdaság irányába, ami végül társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekménybe is torkollott; a galeri két gépkocsivezető tagja vasárnap ellopott munkahelyéről egy teherautót, közös balatoni kirándulás során baleseteztek. A galeriba számos kriminális, közveszélyes munkakerülő is tartozott, alkalmi lánypartnereik közül több kifejezetten prostituált életmódot folytatott.

A harmadik galeri relatíve laza szervezetű, életkor szempontjából hasonló megoszlású, vegyes, fiú-lány csoportosulás, törzsgárda jellege alig alakult ki, jellemzője volt a tagok gyors fluktuálása. Nyilvános szórakozóhelyeken verődtek össze, majd két-három eszpresszót felváltva látogattak. Közös ismertetőjegyük nem volt. A galeriban időnként zártabb csoportosulások képződtek, amelyek azonban nem voltak hosszú életűek, de kb. néhány hónapi élettartamuk alatt rendkívül stabil szerveződést alkottak. A galeri kizárólag szexuális bűncselekményeket követett el, amelyekben mindig ezek az időszakos kisebb zárt csoportosulások voltak érdekelve. Rendszeres promiszkuitás folyt. Az időszakos csoportosulások átszerveződését általában a partnerek cseréje indokolta. Kizárólag lakáson találkoztak, bűncselekményük, amelyet ugyancsak ilyen zártabb csoportosulás követett el, erőszakos nemi közösülés volt. A vezéregyéniségek egy-egy alkalmi csoportosulásnak megfelelően váltakoztak.

A részletes explorációk adatai alapján a következőkben néhány, számunkra *lényeges szempont szerint csoportosítjuk* a három galeri közös pszichikus jellemzőit.

a) A galerik állandó tagjai *érzelmi-indulati problematikájuk* szempontjából meglehetősen homogén képet mutattak.

E vonatkozásban az alábbiakat emeljük ki:

A *családi miliővel szemben* legtöbbször *ellenséges attitűd*, amely néha a cinikus közömbösség formáját öltötte fel, legtöbbször azonban nyíltan agresszív volt.

A galeri tagjai *érzelmileg magányosak* voltak. A zárt szervezeti forma nem jelentett valódi érzelmi kontaktust a csoport tagjai között. Egymás problematikájáról például — néhány szembetűnő adattól eltekintve — meglepően keveset tudtak, egymás galerin kívüli életében alig vettek részt. E téren érdektelenség volt tapasztalható.

Magatartásukat koravén attitűd, felnőttes, kiábrándult, minden értéket lekicsinylő, könnyed ítélkezés jellemezte.

A vizsgált eseteknél *erős agresszív telítettség* s ennek gáttalan, sokszor inadekvát kiélési módja volt tapasztalható mind az explorációk, mind a tesztanyag alapján. Magatartásukat szélsőséges impulzivitás jellemezte.

Érdeklődésük középpontjában *főként a szexuális problémák* állottak, valamint meghatározott formájú anyagiasság, amely azonban csak eszköz volt a szórakozási lehetőség biztosítására, a pénz önmagában nemigen képviselt értéket számukra. E vonatkozásban volt egyedül megfigyelhető közösségre jellemző magatartás: akinek pénze volt, természetszerűleg vendégül látta a többit. Egyéb tekintetben egyik galerit sem jellemzett permanens, célra irányuló aktivitás.

Az explorációk során mindegyik vizsgált esetben rendkívül erős originalitás-igényt tapasztaltunk, ami még megfogalmazásban sem jutott el célra irányított ambícióig. Hosszú, klinikai módszerű kikérdezés után sem lehetett továbbjutni annál, hogy „valami mást akarok a megszokottnál", „unalmas a mindennapi élet".

b) Klinikai kikérdezés módszerével vizsgáltuk a *vezérképződés motívumait*, pontosabban azt, hogy milyen tulajdonságok alapján válik valaki respektábilissá a galeri tagjainak a szemében. E tulajdonságok — fontossági rangsorban a következők:

1. testi erő;
2. magabiztos fellépés, jó verbális készség, ötletesség, humor;
3. életkor;
4. szexuális tapasztaltság;
5. kriminális múlt.

c) A továbbiakban azokat a *követelményeket* vizsgáltuk, amelyeket a galeri támaszt tagjaival szemben. Látszólag ellentmond a galerik végső soron erős belső kohéziójának — amellyel még foglalkozunk majd —, hogy a tagokkal szemben támasztott követelmények igen szegényesek, és tulajdonképpen csak a következőkre redukálódnak:

— Diszkréció a galeri akcióival és a galeri-tagokkal kapcsolatban.

— Részvétel a közös akciókban, ha azoknál a tag jelen van. Magát a jelenlétet nem követelik meg, távollét miatt a tagot nem marasztalják el, még csak felelősségre sem vonják.

— Tiltásokat két területen tapasztalunk: egyik galeri sem tűrte tagjai között a permanens szexuális intimitást, szerelmet, rosszul tolerálták az intim barátságokat is. A páros helyzetekkel szemben általában erős gúnnyal, szerelmi kettősökkel szemben néha agresszívan léptek fel. A harmadik laza szervezettségű galeriből a kiválás problémamentes volt. A másik két galeri nem

tűrte a tagok indokolatlan kiválását, a kiválni igyekvőket többször felkeresték, megfélemlítéssel igyekeztek visszatérítésre bírni. Ennek motívuma az elárulástól való félelem volt, amely azonban rövidesen átcsapott üldözéses agresszió-kiélésbe, a kiválni akarót ellenségként kezelték, fizikailag inzultálták. (Az „ezüstcipősöknél" a három lánytag közül az egyik megpróbált kiválni, a galeri a szülők lakására is elment, sőt, miután vidéki kollégiumban helyezkedett el, oda is követték, és a kollégium lépcsőházában „ülősztrájkot" rendeztek, hogy visszatérésre kényszerítsék.)

d) Elgondolkodtató tapasztalatokra vezetett a volt galeri-tagok viselkedésének és magatartásának megfigyelése a gengből való kiszakítás után letartóztatási helyzetben, illetve a büntetésvégrehajtás során. E téren a volt galeri-tag viselkedése lényegesen eltért a szokásos bűnözőkétől, lopások, betörések stb. elkövetőiétől, függetlenül attól, hogy az utóbbiak cselekményüket egyedileg vagy csoportosan követték-e el. A szokásos bűncselekmények elkövetői vagy nehezen konformizálódtak a büntetésvégrehajtás körülményei között, vagy ha látszólag konformista magatartást tanúsítottak is, ez rendkívül felszínes volt, és szinte naponta kibukkant mögüle az eleve oppozíciós beállítottság.

Spontán konformista megnyilvánulások, hízelgés vagy alázatosság náluk rendkívül ritkán volt tapasztalható. Nevelőkkel vagy társakkal kirobbant konfliktusok esetén — sokszor jelentős hátrányos következményeket is vállalva — nyílt agresszivitással reagáltak.

Ezzel szemben a huligán-galeri volt tagjai azzal egyidejűleg, hogy a csoporthelyzetből kiszakadtak, maximálisan konformista magatartást tanúsítottak, ami legtöbbször messze túlment az intézet által felállított követelményeken; nyilvánvaló hízelgés, alázatosság gyakran volt tapasztalható részükről. A konfliktus-helyzetek elől általában kitértek, legalábbis ami a szemtől szembe való agresszív reakciót illeti, de gyakran észleltünk részükről indirekt támadást, például társak uszítását stb. Magatartásukat bizonyos tartásnélküliség, mély disszimuláció, határozott belső bizonytalanság jellemezte.

e) Érdemes külön foglalkozni a csoportosan alkalmazott megkülönböztető jegyek és tetoválások problémájával is. A három galeri közül kettő külső megkülönböztető jegyekkel látta el magát. Közismert továbbá, hogy kriminális fiatalkorúaknál igen elterjedt a különböző módszerekkel végzett tetoválás. Tapasztalataink szerint csak akkor tetoválja magát a szabadlábon levő fiatalkorú bűnöző, ha zárt csoportban él, ha cselekményeit bűnszövetségben követi el. Deliktumait magányosan elkövető fiatalkorúnál szabadlábon végzett tetoválást szinte sohasem tapasztaltunk. Ugyanezek a fiatalkorúak azonban intézeti körülmények között — tilalmak ellenére, amelyeknek áthágása jelentős következményekkel járt — tetoválták magukat.

Végül megfigyeltük, hogy azokat a fiatalkorúakat, akiknél az átnevelés vagy a pszichoterápiás munka sikerrel járt, tetoválásaik meglehetősen irritálni kezdték, plasztikai műtétet kértek, s két esetben is előfordult, hogy tetoválásaikat megpróbálták borotvapenge segítségével, önmagukon komoly sebeket okozva, eltávolítani.

Munkánk keretein belül nincs lehetőségünk arra, hogy részletesen foglalkozzunk a tetoválás problémájával, kitérve többek között a tetovált formák és szövegek pszichológiai jelentésének az elemzésére, mégis a megfigyelt jelenségek alapján néhány konklúziót levonhatunk.

A tetoválásokkal foglalkozó irodalomból közismert, hogy leginkább akkor találkozunk a tetoválás jelenségével, ha egy embercsoport kisebb zárt közösségbe különül el a nagy társadalmi kollektívától — divatos kifejezéssel élve: zárt és belső törvényeiben, értékítéleteiben specifikus s az uralkodó társadalmi kultúrától jelentősen divergáló szubkultúrát alkot. A tetoválás lényegében a külsőleges megkülönböztetés legmélyebb és legmaradandóbb formája, amelynek enyhébb és időlegesebb fokozatait felismerhetjük a közös öltözködésben, még

enyhébb formában jelvények viselésében stb. Az utóbbiak jellemzőek sportklubokra, politikai csoportosulásokra.

Az öltözködésbeli elkülönültség már ennél zártabb közösségek jellemzője, fegyveres testületeké, szerzetesrendeké stb.

Végül a tetoválás mint az elkülönítettség külső megjelenítettsége, korrelál az elkülönült közösségek zártsági fokával, saját struktúrájának szorosságával és normarendszerének a nagy társadalomtól eltérő specifikumaival. Ennek megfelelően tetoválják magukat a zárt törzsi közösségekben élő primitív népek, a mélytengeri matrózok és a bűnözők.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a bűnözők tetoválása bizonyítja, hogy a kriminalitás nemcsak kiszakadást és szembefordulást jelent a társadalomból, hanem ugyanakkor közeledést egy másik szubkulturális közösség — egyes esetekben kriminális közösség — felé, sőt határozott érzelmi igényt arra, hogy az odavaló tartozás stabil legyen, aminek külső kifejezési formája a lemoshatatlan és eltávolíthatatlan tetoválás.

E problematika az antiszociális személyiség érzelmi helyzetének olyan szociálpszichológiai aspektusú megközelítésének szükségességét veti fel, amire a végkövetkeztetéseknél még visszatérünk. E helyütt szempontunk szerint a *galerik belső kohéziójára* vonatkozó következtetések tarthatnak számot érdeklődésre. Ezek a következők:

A galeri az esetek többségében nem tekinthető közösségnek a szó pszichológiai értelmében, hanem csak csoportnak, mert nélkülözi a permanens célra irányított közös aktivitást, és tagjai között általában nem alakulnak ki stabil érzelmi kapcsolatok.

A galeri pótló jelleggel elégíti ki az érzelmileg jól megalapozott társaskapcsolati igényeket. A galeriba való sodródást mindig megelőzi az addigi személyes környezetből, elsősorban a családi miliőből történő kilazulás, az elmagányosodás fázisa — a rendezetlen konfliktusok, illetve az így előállott ambivalens feszültségek következtében.

A galeri belső kohéziójának első tényezője, hogy olyan sikerélményeket biztosít a tagok számára, amely nem jár együtt a permanens jellegű affektív és intellektuális feszültségek tolerálásának követelményével.

A kohézió második, illetve harmadik tényezője az agresszív és szexuális feszültségek gáttalan és viszonylag kockázatmentes kiélésének a lehetősége. (A galerikra jellemzők a vandál bűncselekmények és a gyakori szexuális erőszak.)

E biztonságnak legfontosabb motívuma az *együttes elkövetés*, a csoporthelyzet biztonsága, így elmosódik az individuális felelősség. Az ilyen jellegű csoport helyzet egyben elősegíti a kriminalitás felé sodródást éppen azáltal, hogy szabad utat nyit az indulati impulzusok számára, amelyek egymást indukálják, és a tagok személytelenebb életformája miatt csökkentik az etikai és intellektuális fékező mechanizmusok hatását. (Ez egyébként közismerten a tömegpánikok, tömeges indulati cselekmények kialakulásának mechanizmusa is.)

Az a tény, hogy a csoportbiztonságból kiszakítva a volt galeri-tagok tartásnélküliekké válnak, felveti a kérdést, vajon *ezeknél az egyéneknél nem struktúrájukban laza, kevéssé megszilárdult személyiségekkel állunk-e szemben*, akik éppen ezért igénylik a csoporthelyzet biztonságát.

5. Egyes tesztvizsgálatok fontosabb eredményei

A) *A Rorschach-vizsgálatok* — *Statisztikai adatok*

	Kriminális	Neurotikus
***F* + %**		
70% alatt	13,0%	20,0%
70—80%	27,0%	32,5%
81—90%	36,0%	27,5%
91—100%	24,0%	20,0%
***T*%**		
30% alatt	20,0%	20,0%
31—50%	24,5%	50,0%
51—60%	18,5%	7,5%
60% felett	37,0%	22,5%
M* : *Md		
0 : 0	14,5%	7,5%
M <Md	18,5%	30,0%
M = Md (0 : 0) nélkül	36,5%	12,5%
M >Md	30,5%	50,0%
***Vulg.*%**		
10% alatt	2,0%	17,5%
11—20%	18,5%	35,0%
21—30%	35,0%	27,5%
31—50%	36,5%	20,0%
50% felett	8,0%	0,0%
***Obj.*%**		
0%	47,0%	30,0%
10% alatt	23,0%	27,5%
11—20%	21,0%	32,5%
20% felett	9,0%	10,0%
Élménytípus		
Koartált	50,0%	30,0%
Koartatív	34,0%	40,0%
Dilatatív introverzív	0,0%	5,0%
Dilatatív extratenzív	6,0%	25,0%
Dilatatív ambiekvális	11,0%	0,0%
Dilatált	0,0%	0,0%

Indulati típus

Koartált	69,0%	37,5%
Koartatív	24,5%	30,0%
Dilatatív Zw-túlsúly	0,0%	2,5%
Dilatatív Hd-túlsúly	6,5%	
Dilatatív ambiekvális	0,0%	2,5%
Dilatált Zw-túlsúly	0,0%	5,0%
Dilatált Hd-túlsúly	0,0%	2,5%
Dilatált ambiekvális	0,0%	5,0%

Versager

I. tábla	13,0%	2,5%
II. tábla	13,0%	7,5%
III. tábla	2,5%	2,5%
IV. tábla	16,0%	5,0%
V. tábla	5,0%	0,0%
VI. tábla	21,0%	7,5%
VII. tábla	26,0%	2,5%
VIII. tábla	5,0% Vers. tend. 39,0%)	0,0%
IX. tábla	39,0%	5,0%
X. tábla	19,0%	2,5%

a) Szembeötlő a kriminálisok jegyzőkönyveiben az F + % *viszonylag magas volta*. A jegyzőkönyvek egészét tekintve és összehasonlítva a párhuzamos intelligencia-vizsgálatokkal, amelyeknek eredménye jóval kedvezőtlenebb képet mutat, a magas F + %-ot *depressziós jegynek* tekinthetjük. Az összehasonlító anyagnál, ha csökkentebb mértékben is, de ugyanezt az eltolódást találjuk a normális szinttől, s jelentőségét is hasonlóképpen ítéljük meg azzal kiegészítve, hogy a magas F + % itt részben kényszeres tünet.

Rendkívül fontos adat, hogy — a fogyatékosokat leszámítva — a jegyzőkönyveknek az értelmi funkciókra vonatkozó adatai nem mutatnak az átlagosnál rosszabb nívót. Korrelálva ezzel az intelligencia-vizsgálatokban megmutatkozó teljesítmények rosszabb színvonalát, lényegében a környezeti ártalmak hatására szekunder módon kialakuló intellektuális károsodások tipikus képét kapjuk. Ebben döntő szerepe van a hiányos iskolázottságnak, illetve a huzamosabb időn át folytatott olyan életmódnak, amely nem edzette hozzá a fiatalkorúakat a permanens intellektuális feszültségbíráshoz.

b) A T% alakulásában a normálistól felfelé való eltérés tapasztalható mindkét csoportnál, a neurotikusoknál azonban itt már lényegesen kisebb mértékben.

A kriminálisoknál található igen magas T% a gyakori intellektuális retardáció, merev gondolkodási sémák következménye, de hozzájárulhat ehhez a letartóztatási szituáció is, a drillszerű fegyelmezés, az intézeti életet jellemző konformizmus és az ezzel kapcsolatos sztereotip viselkedési sémák kialakulása. A magas T% megegyezik ZULLIGER (1961) adataival, aki ugyanezt találta fiatalkorú tolvajokon végzett Rorschach-vizsgálatai alkalmával.

c) Az M : Md válaszok arányából néhány érdekes következtetés vonható le. A neurotikus gyermekanyagot az emberi kapcsolatok iránti igény s ugyanakkor annak realizálási képtelensége jellemzi. A kriminálisoknál egyrészt az érzelmi sivárság, közöny figyelhető meg, másrészt a kötődési igények ellentmondásos, nem egyértelmű realizálása. Ezt igazolja az a tapasztalat is, hogy a bűnözők társas kapcsolatai kedvezőbben alakulnak a neurotikusokénál, de éppen e társas kapcsolatok jellege, illetve motivációja problematikus (galerik, bandák stb.).

d) A Vulg. % alakulása ugyancsak ezt támasztja alá. Mind a normális alkalmazkodási képesség, mind a túlalkalmazkodás tekintetében a kriminálisok javára billen a mérleg.

Neurotikusoknál 50%-ban mutatkozott csökkent alkalmazkodási képesség, vagyis a kriminálisoknál nem az alkalmazkodási képtelenség a probléma, hanem az, hogy kihez alkalmazkodnak, illetve sodródásuk iránya ideiglenesen nagymértékben befolyásolható. Ez a galerik és alkalmi társulásaik eseteiben is kimutatható.

e) A tárgyra irányított ambíció csökkenése közös jellemzője mindkét csoportnak, de kvantitatíve itt is a kriminálisok vezetnek.

f) Ugyanez mondható el az *élménytípus koartálódásával* kapcsolatban, ami a kriminálisoknál az érzelmi trauma súlyosabb voltára, illetve annak következményeire utal. A neurotikusoknál ugyanakkor viszonylag magas százalékban találkozhatunk dilatatív extratenzióval — a hiszteroid képet mutató jegyzőkönyvek eredményeképpen.

g) Az *indulati típusnál* részben más a helyzet. Bár mindkét csoportnál határozott a koartálódás, a neurotikusoknál nem hagyható figyelmen kívül a Hd túlsúlyú dilatatív arány, amelyben a manifeszt szorongások tükröződnek. Kriminálisoknál ez nem tapasztalható.

h) A Versagerek alakulása mutatja a legnagyobb eltérést. Szembetűnő a Versagerek sokkal nagyobb száma a kriminálisok jegyzőkönyvében. Ezt részben a sokkal mélyebbre ható sérüléseknek, részben a vizsgálati szituációval szembeni fokozottabb ellenállásnak tulajdonítjuk. Neurotikusoknál a Versager leginkább a II. és VI. táblákra koncentrálódik, jeléül a pubertásos problémák előtérbe kerülésének. A kriminálisoknál is tapasztalható ugyanez, azonban emellett és ezen túlmenően érintett a IV., VII., VIII., IX. és X. tábla. Vagyis a személyiség az ő esetükben nemcsak mélyebben, hanem sokoldalúbban sérült, illetve fejlődésében megzavart. A IV. tábla Versager-aránya (összevetve a VIII. táblával), az F-válaszok, tartalmi szorongásos jegyek és a csekély számú Hd-válaszok ide koncentrálódása a családi miliő, a kisgyermekkor, illetve az apa személye traumatikus voltának s az érzelmi sérülésnek félreérthetetlen bizonyítéka. Ez annál is inkább indokolt, mivel a náluk elsősorban szereplő csonka család, szülői alkoholizmus, brutalitás különösen az apa személyét érinti.

A VII. tábla magas Versager százaléka, összevetve az indulati típus koartációjával, valamint az agresszív tartalmú válaszok gyakoriságával az inadekvátan kiélt agresszivitásra hívja fel a figyelmet. A fenti statisztika alapján tehát a fiatalkorú kriminálisok jegyzőkönyvi táblázatát általában a következők jellemzik: magas F + és T%, koartált vagy koartatív élmény- és indulati típus, csökkent obj.%, az M : Md aránya az Md javára tolódik el, Versager különösen a IV., VI., VII. és IX. táblákon, Versager tendencia a VIII. táblán, konfabuláció az I., VIII., IX. táblán, valamint szorongásos és agresszív tartalmú válaszok nagyszámú előfordulása.

A Rorschach-jegyzőkönyvek Zw válaszainak alacsony száma — túlnyomóan erős agresszív telítettségű egyéneknél, mint amilyenek a bűnözők — ellentmond az előzetes várakozásnak. Az agresszió elfojtására utaló jegyek, véleményünk szerint, a letartóztatási helyzet konformizmust követelő pressziója következtében jelennek meg. A probléma azonban ennél mélyebb, és felhívja a figyelmet a kriminálisok személyiségvizsgálatának általános módszertani nehézségére. Ez elsősorban abból adódik, hogy a diagnosztikai munka során meglehetősen nehéz a szétválasztás abból a szempontból, vajon a kapott értékek közül melyek azok, amelyeket a letartóztatás, a börtönhelyzet által kiváltott pszichés reakció hoz létre. E letartóztatási és börtönhelyzet állandó stressorként hat, az egyén természetes élet megnyilvánulásai erősen korlátozottak, helyzete kiszolgáltatott, tehát személyiséget torzító, ún. prizonizáló hatás jelentkezik. Ez a hatás megjelenik a diagnosztikai anyagban. Módszertanilag ezért tartottuk szükségesnek a diagnosztikai munka hangsúlyát az életút elemzésére és az explorációkra tenni. A környezettanulmányok, explorációk, anamnézisek és autoanamnézisek adatainak összevetése a projektív tesztekével bizonyos mértékig lehetővé teszi a kriminális személyiségre valóban jellemző jegyek és a börtönreakciók szétválasztását.

Ez a helyzet arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire nem megbízhatóak a letartóztatási vagy börtönhelyzetben levő személyekkel csak tesztmódszerekkel, különösen pedig kérdőíves eljárásokkal végzett vizsgálatok. A kérdés megnyugtató eldöntéséhez igen nagy apparátussal, hosszú időn át folytatott részletes kutatásokra volna szükség, amelyek során összehasonlító vizsgálatot kellene végezni szabadlábon levő bűnözőkkel — ez önmagában is számos nehézségbe ütközik —, börtönben levő, klasszikus vagy etikai bűncselekmények elkövetőivel s ugyancsak börtönben levő olyan elítéltekkel, akiknél ab ovo nem feltételezhető a kriminális személyiségtorzulás, például gondatlan elkövetők, közlekedési bűncselekmények elkövetői stb.

B) A kétprofilos Szondi-teszt

A kétprofilos technikában elsősorban a konfliktusok helyzeti összetevőit, az elhárítást és elaborációs mechanizmusokat igyekszünk kirajzolni az ismétlődésben jelentkező közös és különböző reakciók összehasonlításával.

A 19 fiatalkorú — átmeneti intézetben élő — fiú és 11 leány Szondi-felvételeinek alakulását a következő táblázatok mutatják be:

A 19 fiatalkorú fiúnál 2 esetben nincs egyetlenegy ismétlődő reakció sem, 17 esetben pedig átlagban 4 ismétlődő van, 2 — 6 szélső érték között váltakozva.

Az ismétlődő faktorok száma átlagosan 4,6 — 3 — 7 szélső érték között mozog, míg a fiúknál az ismétlődő faktorok száma átlagosan 4,0 — 0 — 6 szélső érték között helyezkedik el.

31. TÁBLÁZAT

A Szondi-felvételek alakulása a 19 fiú esetében

	I. felvétel								*II. felvétel*							
	S		*P*		*Sch*		*C*		*S*		*P*		*Sch*		*C*	
	h	*s*	*e*	*hy*	*k*	*p*	*d*	*m*	*h*	*s*	*e*	*hy*	*k*	*p*	*d*	*m*
1.	+	−	−	o	o	−	+	+	+	−	−	o	−	+!	−	±
2.	o	+	+	o	−!	+	−	±	+	o	+	−	−	±	−	+
3.	+	o	±	+!	−	o	+	−!	+!!	−	−	−	−	o	+	o
4.	+	o	±	−	−	+	o	+	+	o	+	−	−	±	±	0
5.	±!	−	+	−	−!	o	o	+	±	+	o	±	±	±	0	0
6.	o	+	±	±	o	+	o	−	o	±	±	±	o	+!	−	o
7.	+	o	±	+!	−	o	+	−!	+!!	−!	−	−	−	o	+	0
8.	+	o	±	−	−	+	o	+	+	o	+	−	−	±	0	±
9.	+!	+	−	±	−	o	o	−	+	+	−	±	−	−	0	±
10.	+!	+	+	−	−	−	o	±	+!!!	−	+	−	−	o	o	±
11.	+!	+	±	−!!	o	+	−	o	+	+!	+	−	±	o	−	o
12.	±	−	+	±	−	+	o	+	+	o	o	−	o	±	−	±
13.	−!!	−	−	+	o	−	+	+	+!!	+	±	−	−	o	o	±
14.	+!!	±	o	−!	−!	+	o	o	+!	+!	−	−	−	o	o	−
15.	+	−	+	−	+	±	−	+	+	±	+	−	+	±	−	±
16.	+!!	+	+	o	−	o	o	−	+	+!	−	−	−	−	o	−
17.	o	o	±	−!	±	+	−	+	o	o	+	+	−	+	−	±
18.	+!	+!	±	−	o	−	−	−	+!	+!	−	−	−	−	−	±
19.	+	−	±	−	−	!	o	o	±	−!	o	−	+	+	−	+

32. TÁBLÁZAT

A Szondi-felvételek alakulása a 11 lány esetében

	I. felvétel								II. felvétel							
	S		P		Sch		C		S		P		Sch		C	
	h	s	e	hy	k	p	d	m	h	s	e	hy	k	p	d	m
1.	−	+	±	−	−	+	o	+	±!	−	−	o	o	+	o	+
2.	+!!	o	o	±	+	−	−	−	±	o	−	±	±	o	−	+
3.	+	+	±	±	o	−	±	o	+	+	o	−	o	−	±	−
4.	o	o	−	±	+	+	−	+	o	−	−	−	+!	o	−	+
5.	+	−	+	o	−	o	±	±	+!	−	±	o	−	o	±	o
6.	+	−!	+	−	o	o	o	+	+!	o	−!	−	−	o	+	+
7.	+!!	+	o	o	±	y−	o	−!	+!!	+!!	o	−	o	o	o	−!
8.	+!!	o	−	±	±	o	+	−	+!	+	+	+	o	−!	o	−
9.	±	o	+	o	−	o	o	±!	+	o	+	−	−	o	o	±
10.	−	o	+	−!	+	±	o	+	−	−	+	−	±	+	o	+
11.	+	o	+	−	−	o	±	+	+	o	+!	−	−	o	−!	+

A lányok eseteiben a faktorok változása a kétprofilos technikánál valamivel kevésbé kifejezett, mint a fiúk anyagában.

A teszt értelmezésénél néhány jellemző sajátosságra hívjuk fel a figyelmet:

a) Sch (— +) énképet a 19 fiú esetében 6 alkalommal figyelhetünk meg az első felvételnél (a második felvételnél ismétlődés nincs). Az Sch (— +) reakció a 12 — 16, illetve a 20 — 30 év között éri el előfordulása csúcspontját, leggyakoribb adoleszcenseknél. E választás a gátolt én képének felel meg, ahol a kiegészítő énképpel együtt tekintve adatot kapunk a gátlásos lét (— +) és a szinkron autisztikus fantáziavilág (— +) feszültségeire vonatkozóan. Ez magyarázza a gátlásos emberek kényelmetlen autizmusát és fegyelmezetlen magatartásuk hirtelen betöréseit.

Kriminalitás szempontjából kiemeljük, hogy ezt a reakciót elsősorban a letartóztatási helyzetben, a vizsgálati időszakban adják. Megtaláljuk náluk a szexuális abnormitásokat — főleg a homoszexualitást.

Megjegyezzük, hogy a második felvételnél a —k faktorreakció 4 esetben változatlan, egyszer o; egyszer + reakcióba átfordulást észleltünk.

A —k reakció stabilabbnak tűnik, mint a +p, ami az elfojtás, gátlás tendenciájának intenzívebb megtartottságára utal.

SZONDI szerint az elfojtás a neurotikusok minden válfajára jellemző, megtalálta fóbiánál éppúgy, mint félelmi hisztériánál, konverziós hisztériánál és a legtöbb szexuális zavarnál — elsősorban a szexualitás fejlődésének vonatkozásában.

Különösen az Sch- és S-, valamint az Sch-, S- és P-vektorok egymással való együttes elemzése mutat alátámasztó jeleket a homoszexuális tendenciák jelentkezésével ez irányú veszélyeztetettséggel kapcsolatosan.

b) Sch (— o)-énképet az első felvételnél 19 fiú közül 5 esetben kaptunk. A megismétléskor 2 esetben maradt változatlan az Sch-vektorkép.

Ez a választás a neurotikus énre jellemző, elfojtás és gátlás jellemzi, gyakran zárlatos tudatállapot jele (MÉREI 1968), a serdülőkorban gyakori.

Kriminálpszichológiai szempontból kiemelnénk, hogy a reakció gyakorisága tolvajok és betörők eseteiben a legnagyobb — a klinikumban a gátlás hangsúlyú tünetképződésre utal (WELDER, cit. SZONDI 1947, MÉREI 1968). Lényegesnek tartjuk azt a körülményt, hogy a

vizsgálat intézeti keretek közt élő fiatalkorúaknál történt, akiknek — akár a vizsgálati fogság során is — el kellett fojtaniuk megnőtt birtoklási vágyukat (+k-tendenciát). Szondi szerint a +k-reakció aktivizálódó tolvajoknál jellegzetes. A 19 esetnél ezt a reakciót mindössze egyszer találjuk (megismételt felvételnél változatlanul), amikor is a bűncselekmény *18 rendbeli társadalmi tulajdon terhére elkövetett betörés és lopás volt!*

A lányok anyagában Sch (— o)-választást az első felvételnél 3 esetben találtunk, megismétlésnél változatlanul. Ezt tekinthetjük itt a leggyakoribb énképnek, ami az elfojtás relatíve karakterisztikus megjelenésére mutat. Ez a reakció — mint már említettük — elsősorban a pubertásban gyakori, vagyis a szexuális krízis időszakában. Ezeknek az eseteknek az S-vektorral való egybevetése — hasonlóan a fiúk anyagához — szexuális éretlenséggel együtt előforduló szadisztikus irányulásokra enged következtetni. Lényegében külön analízist igényelne a kriminálisok szexuális problematikája megnyilvánulásának értelmezése, amit azonban a teszten túlmenően más helyen már tárgyaltunk.

Az intézetben élő fiatalkorúak anyagában összegezve a fiúknál a *gátolt, autisztikus, elfojtásos reakciók* jelentkezését, a *homoszexuális veszélyeztetettséget* emelnénk ki, míg a lányoknál szintén az *elfojtásos mechanizmusokét* — itt külön említést érdemel, hogy a p-faktor kiürülését eseteinkben az I. felvételnél 5 alkalommal, a II. felvételnél 7 alkalommal találtuk meg. Az Op-reakciót úgy ítélhetjük meg, mint a csökkent tudatosítás, esetleg időszakos tudatzárlat jelét. SZONDI hangsúlyozza, hogy a p-faktornak megfelelő tendenciának minden pszichopátiában szerepe van — természetesen a partner k-faktorral való viszonyában.

C) Thematic Apperception Test (TAT)

A TAT-vizsgálatok rendkívül nagy anyagából csak egyetlen nézőpontot emelünk ki, amit a kriminalitás szemszögéből döntő jelentőségűnek tartunk. Ezek az adatok a jegyzőkönyv egy speciális, az I. sz. Gyermekklinikán kidolgozott értékelési módszerére támaszkodnak (P. LIEBERMANN LUCY). A módszer szerint megállapítjuk az egyes táblákra adott válaszok *absztrakt tartalmát*. Az absztrakt tartalmak százalékos megoszlását, variabilitását, illetve strukturálódását a vizsgálat folyamán vesszük az értékelés alapjául. Természetesen ez nem jelenti a jegyzőkönyv teljes értékelését, hanem kiegészítő módszerként járul a klasszikus értékelési eljáráshoz.

Ennek alapján a százalékos megoszlásnak megfelelő rangsorolásban közöljük a 10 leggyakrabban előforduló absztrakt tartalom megoszlását kriminális és neurotikus panaszokkal jelentkező csoportoknál.

33. TÁBLÁZAT

A TAT-vizsgálat tartalmi elemeinek megoszlása a kriminális csoportnál

Absztrakt tartalom	%
1. Támadó agresszivitás	18
2. Üldöztetés-menekülés	11
3. Családi konfliktus	8
4. Deszkripció	8
5. Kriminalitás	8
6. Elszenvedett agresszió	7
7. Szexualitás	5
8. Infantilis anya—gyerek kapcsolat	5
9. Félelem, szorongás	4
10. Betegség, baleset	4

34. TÁBLÁZAT

A TAT-vizsgálat tartalmi elemeinek megoszlása a neurotikus csoportnál

Absztrakt tartalom	%
1. Félelem, szorongás	16
2. Betegség, baleset	15
3. Infantilis anya—gyerek kapcsolat	10
4. Családi konfliktus	9
5. Kriminalitás	9
6. Deszkripció	8
7. Kudarc	7
8. Magány, elhagyatottság	5
9. Szexualitás	5
10. Elszenvedett agresszió	4

Mindkét csoportnál a 10 leggyakoribb tartalom traumatikus élményanyagra, affektív sérülésre utal. Ezeknek megoszlása jellemző módon eltér. Mindkét csoportnál azonos gyakoriságú lényegében a családi konfliktus, a deszkripció, tehát a kitérés, az infantilis anya—gyerek kapcsolat, a szexualitás és érdekes módon a kriminalitás. Neurotikusoknál nyilván kriminális fantáziáról mint az agresszió-kiélés egyik lehetőségéről van szó. A kriminális csoportnál ez a százalék valószínű azért nem magasabb, mert a natív, direkt kiélés megtörtént. Hozzájárul esetleg ehhez a letartóztatási szituációból fakadó gátoltság, disszimuláció, illetve elfojtás.

A kriminális csoportnál szignifikánsan kiugrik a támadó agresszivitás és az üldöztetés-menekülés motívuma. Ebben egyrészt az alapvető reakciómód, másrészt az átélt élményanyag tükröződik. Jellemző módon a neurotikus csoportnál a támadó agresszivitás nem került be a 10 leggyakoribb tartalom közé. Ugyanakkor a letartóztatási helyzet ellenére a kriminális csoportnál utolsó helyre szorultak az önmaguk ellen forduló agresszív feszültség-kiélési mechanizmusok, a szorongás, a betegség és a baleset.

A neurotikus csoportnál éppen az említett reakciómódok és az infantilis anya—gyerek kapcsolat dominálnak. Megjelennek náluk olyan tartalmak is, amelyek a kriminálisoknál nem kerültek be a 10 leggyakoribb közé: a kudarc, az elhagyatottság és a magány; ezeknek nyilván jelentős szerepük van a neurotikus reakció kialakulásában.

A TAT-vizsgálatoknak ez az értékelési metódusa az affektív sérülésen túlmenően felhívja a figyelmet a kriminális és neurotikus reakcióképződés mögötti eltérő pszichés mechanizmusokra, amelyekkel más szempontból már a megelőző fejezetrészben foglalkoztunk. A TAT eredményei az ott kifejtetteket alátámasztják.

E) Intelligencia-vizsgálatok

Mint már a módszereink ismertetéséről szóló fejezetrészben közöltük, intelligencia-vizsgálatot csak abban az esetben végeztünk, ha az exploráció és projektív tesztek alapján mentális retardáció vagy oligofrénia gyanúja merült fel. Az explorációk és tesztanyagok egyértelműen bizonyítják, hogy a kriminális fiatalkorúaknái az értelmi színvonal tekintetében — a normálishoz viszonyítva — eltérés nem található. Ez rendkívül fontos adat a tekintetben, hogy a kriminális személyiségtorzulás a személyiség affektív elemének zavara nyomán keletkezik elsődlegesen és nem az intellektuális működések, a belátás hiányaiból.

E) Az erkölcsi ítéletek és fogalmak vizsgálata

Az eddig közölt vizsgálati eredmények egyértelműen arra mutatnak, hogy a kriminális személyiségzavar mögött mindig az *érzelmi* fejlődés zavara található.

Az igazságügyi elmekórtan és a kriminálpszichológia elhatárolásánál hangsúlyoztuk azt a felfogásunkat, hogy pszichológiai szempontból azok a bűnelkövetők állnak a kutatás középpontjában, akik mentálisan épek, beszámítási képességgel rendelkeznek, tehát ismerik az erkölcsi-magatartási normákat, képesek cselekedetük társadalmi veszélyességének a belátására, és *ennek ellenére* bűncselekményt követnek el.

Beszámítási képességgel nem rendelkezők nem tekinthetők primer kriminális személyiségzavarban szenvedőknek, hanem patologikus, pszichiátriai eseteknek, akiknek betegsége bűncselekmény elkövetésében is megnyilvánult.

A kriminális személyiségtorzulás determinánsait tehát *affektív* téren kell keresnünk.

E koncepció további bizonyítására végeztünk vizsgálatokat a bűnözők erkölcsi ítéleteinek és fogalmainak alakulására vonatkozóan.[3]

Az erkölcsi ítéletek és fogalmak vizsgálatakor elméletileg és metodikailag PIAGET kutatására támaszkodtunk. Az anyaggyűjtés első fázisában *kérdőíves módszert* alkalmaztunk, majd a kapott válaszokat *klinikai kikérdezéssel* ellenőriztük, illetve kutattuk a válaszok keletkezésének motívumait.

Ilyen módon 50 14—16 év közötti fiatalkorú bűnöző és 50 azonos életkorú ipari tanuló válaszait dolgoztuk fel. A nem szerinti megoszlás mindkét csoportban 25 — 25 volt. Az eredmények feldolgozását pontrendszer szerint végeztük.

KÉRDŐÍV

Fiú — lány Életkor: ..... éves Iskolai végzettség: ……..……..

I. Az osztály vizsgára készül. Az egyik fiú a folyosón talál egy papírlapot, amelyet a tanár veszített el. A lapon a másnapi vizsgakérdések és a helyes válaszok vannak kidolgozva.
Mi a helyes magatartás a fiú részéről? Húzd alá a szerinted megfelelőt! *Te mit csinálnál?* Karikázd be a megfelelő számot!
1. Megtartja a lapot magának és nem szól senkinek.
2. Figyelmezteti a tanárt, és visszaadja neki a lapot.
3. Odaadja a lapot társainak is.

II. írd le az általad ismert bűncselekményeket a legsúlyosabbtól a legenyhébbig rangsorolva! Számozd is meg őket!

III. Egy ipari tanuló elkésett a munkahelyéről, mert elaludt. Félt a büntetéstől, ezért azt mondta, hogy azért késett, mert otthon csőrepedés volt, és az egész lakást elöntötte a víz. Igen ám, de amíg a munkahelyén dolgozott, otthon valóban csőrepedés keletkezett, és elöntötte a víz az egész lakást.
Hazudott-e a fiú? NEM — IGEN
Húzd alá a szerinted megfelelő választ!

[3] E helyen is köszönetét kell mondanunk *Dr. Sebes Ágnesnek*, akivel együtt dolgoztuk ki a vizsgálat módszerét; aki az anyaggyűjtésben és értékelésben jelentős munkát végzett, és az anyag egy részét kitűnő önálló tanulmányban dolgozta fel. Köszönet illeti továbbá *Neidenbach Irént* az anyaggyűjtésben való közreműködéséért.

IV. Írd le röviden, hogy szerinted miért lesz valaki bűnöző?

V. Az egyik intézeti csoport azt a munkát kapta, hogy tíz mázsa tűzifát vágjon fel kisebb darabokra. A nevelő a csoport tagjai között egyformán osztotta fel a munkát, de az egyik fiúnak, aki jóval erősebb volt társainál, nagyobb halom fát jelölt ki fel vágásra.

1. ítéld meg a nevelő eljárását, igazságtalan volt-e vagy igazságos és miért?

2. *Mi a helyes magatartás a fiú részéről?* Húzd alá a szerinted megfelelőt! *Te mit csinálnál?* Karikázd be a megfelelő betűjelzést!

a) Megtagadja a többletmunkát.
b) Elvégzi a többletmunkát, mert a nevelő utasította.
c) Szívességből elvégzi a többletmunkát, mert ő erősebb és többet bír, mint a társai.
d) Ha más megoldást tartasz legjobbnak, írd ide!

VI. Szerinted mi egy ember életében a legfontosabb a felsoroltak közül? A fontossági sorrendet számozással jelöld.

..... Sokat utazzon.
..... Nyugodt otthona legyen.
..... Sok pénze legyen.
..... Sikerei legyenek a szerelemben.
..... Művelt és képzett legyen.
..... Izgalmas kalandokban legyen része.
..... Megfelelő hivatása, munkaköre legyen.
..... Jó barátai legyenek.

És a magad számára milyen sorrendet választanál? Más kívánságokat is beleírhatsz

1.....
2.....
3.....
4.....
5.....
6.....

VII. A szám bekarikázásával jelöld meg, hogy a következő két történetben melyik fiú magatartását tartod erkölcsileg elítélendőbbnek?

1. A munkacsoport normában dolgozott, és nagyon elmaradtak a terv teljesítésével. Az egyik fiú szabad idejében is bement a műhelybe dolgozni, de munka közben rövidzárlatot csinált, és kiégett egy 300 Ft értékű elektromos berendezés.
2. Egy másik munkacsoportban tudták, hogy műszaki hiba esetén, amíg a javítás tart, szabadságot kapnak. Az egyik fiú futballista volt, és fontos mérkőzésre készülődtek. Részt akart venni a délelőtti edzésen, ezért kiégetett egy 15 Ft értékű csatlakozást. Így csak másnap lehetett folytatni a munkát, és ő részt vehetett a csapat számára fontos edzésen.

VIII. Gábor és Klári hosszú idő óta jártak együtt, és el is jegyezték egymást. Egyszer azonban egy rendezvényen Gábor megismerkedett Zsuzsával és beleszeretett.

1 .*Mi a helyes magatartás Gábor részéről?* Húzd alá a szerinted megfelelőt, vagy ha a felsoroltakon kívül tudsz jobb megoldást, írd le!

a) Nem szól Klárinak, hogy ne okozzon neki fájdalmat, de nem találkozik többet Zsuzsával, Klárival marad, mert már elkötelezte magát.
b) Mindent őszintén elmond Klárinak, szakít vele és Zsuzsával jár.
c) Nem szól Klárinak, hogy ne okozzon neki fájdalmat, de titokban találkozik Zsuzsával.
d) Mindent őszintén elmond Klárinak és rábízza a döntést.
e) Egyéb, jobb megoldás, mint a fentiek:

2. *Mi a helyes magatartás Zsuzsa részéről?*
a) Titokban találkozik Gáborral.
b) Miután megtudta, hogy Gábornak menyasszonya van, nem hajlandó vele többet találkozni.
c) Arra kéri Gábort, hogy mondjon el mindent őszintén Klárinak és szakítson vele, ők pedig járjanak együtt, hiszen szerelmesek egymásba.
d) Egyéb, jobb megoldás, mint a fentiek.

A kérdések egy részénél a szokásos alternatív választási lehetőségeken túlmenően módot adtunk az „elvileg" helyesnek tartott megoldás és a saját valószínű viselkedés differenciálására. Ezzel némi támpontot kaptunk a fiatalkorú *önismeretének, az erkölcsi ítélkezés és az erkölcsi magatartás között reálisan meglevő differenciák tudatossági színvonalának* értékeléséhez, különösen pedig az *őszinteség* fokának megítéléséhez.

Az egyes kérdéscsoportok értékelésének szempontjai:

I. Az exponált szituációt U. BRONFENBRENNERnek 1966-ban, a XVIII. moszkvai Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson tartott előadása anyagából vettük át, mert alkalmasnak tűnt a *mellérendelt és fölérendelt interperszonális kapcsolatokkal való szolidaritás* vizsgálatára. A személyiségfejlődés — ezen belül az erkölcsi fejlődés — aktuális szintjének megítélésében ez a szempont közismerten döntő jelentőségű.

Az 1. válaszlehetőség az aszociális megoldás. A 2. a felnőtt szolidaritást, a 3. a társszolidaritást mutatja.

35. TÁBLÁZAT

A szolidaritás-próba adatai esetben és%-ban

	Kriminálisok						Ipari tanulók					
	Fiú		Lány		Összesen		Fiú		Lány		Összesen	
Társadalmilag helyesnek tartott magatartás												
Aszociális válasz	2	8	1	4	3	6	3	12	0	0	3	6
Felnőtt szolidaritás	18	72	22	88	40	80	18	72	20	80	38	76
Társszolidaritás	5	20	2	8	7	14	4	16	5	20	9	18
Saját magatartás												
Aszociális válasz	5	20	6	24	11	22	2	8	1	4	3	6
Felnőtt szolidaritás	14	56	9	36	23	46	18	72	22	88	40	80
Társszolidaritás	6	24	10	40	16	32	5	20	2	8	7	14

A kapott eredményt áttettük pontrendszerbe, hogy a tendencia világosan kimutatható legyen. Az 1. válasz —1, a 2. válasz +1, a 3. válasz O pontot jelent.

36. TÁBLÁZAT

A szolidaritás-próba adatai pontértékben

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Társadalmilag elfogadott ítélet	16	21	37	15	20	35
Saját ítélet	9	3	12	16	21	37

A pontok vizsgálata a következőkre mutat rá:

A társadalmilag elfogadott magatartás megítélésében nincs különbség, a saját várható magatartás megítélésében viszont lényeges az eltérés. A kriminális csoport 12 pontot ért el, szemben a kontrollcsoport 37 pontjával. Ez a lényeges eltérés a lányok rendkívül alacsony pontszámából adódik. Ez azt mutatja, hogy a bűnözők vállalják a társadalmilag elfogadott és szubjektív erkölcsi ítélkezés közötti különbséget.

II. A konvencionális erkölcsi ítélkezéssel való egyezés, illetve az eltérések arányát néztük. A feldolgozás további érdekes szempontja volt, hogy kriminálisoknál a *saját deliktum jellege* mennyiben befolyásolja az ítélkezést.

A saját deliktum befolyásoló hatása abban jelentkezett, hogy azt általában a *legsúlyosabb* bűncselekmények közé sorolták. A kikérdezés során azonban azt tapasztaltuk, hogy ennek motívuma inkább a konformizmus, a megbánás szimulációja, mint valódi bűntudat. (A válaszok értékelésére a VI. kérdéscsoporttal kapcsolatosan visszatérünk.)

III. A kérdés azt vizsgálta, hogy az ítélkezésben releváns-e a hazugságfogalom leglényegesebb ismertetőjegye: a *megtévesztési szándék*.

PIAGET az egyes fejlődéslélektani fázisoknak megfelelően elemezte a hazugságfogalom fejlődését. Ezért a kérdés megválaszolásának módja jelentős annak a megítélésében, hogy az erkölcsi fogalmak fejlettségének terén feltételezhető-e retardáció.

37. TÁBLÁZAT

A hazugságfogalom fejlettsége esetben és %-ban

	Kriminálisok						Ipari tanulók					
	Fiú		Lány		Összesen		Fiú		Lány		Összesen	
Megfelelő válaszok	21	84	19	76	40	80	18	72	20	80	38	76
Bizonytalan válaszok	2	8	—	—	2	4	5	20	4	16	9	18
Retardált válaszok	2	8	6	24	8	16	2	8	1	4	3	6

Pontszámban az igen válasz +1, a bizonytalan válasz O, a nem válasz — 1 pontot jelent:

fiú	lány	összesen	fiú	lány	összesen
19	13	32	16	19	35

A megfelelő válaszok aránya mindkét csoportnál nagyjából azonos. A kontrollcsoport azonban lényegesen több bizonytalan választ adott, mint a kriminális csoport. Az „is—is”, illetve a kitérő válaszok az erkölcsi ítélkezés bizonytalanságát mutatják.

IV. A válaszok értékelésénél legfőbb szempont az *önvádolásnak és a környezet vádolásának a mértéke*. MÉREI kimutatta, hogy neurotikusoknál az önvádolás, pszichopatáknál pedig a környezet vádolása dominál az életút értékelésében. A kriminális csoportban *kizárólagos a környezet vádolása*, a kontrollcsoport dominánsan ugyancsak a környezetet vádolja.

Minthogy fiatalkorúakról van szó, akiknek introspektív készsége gyengébb, mint a felnőtteké, és akik eddigi életükben megszokták, hogy környezetüknek kiszolgáltatottak — ez a környezet-vádolás nem értékelhető pszichopátiás tendenciaként. Bizonyítja ezt, hogy a kontrollcsoport, ahol nem volt szüksége „önigazolásra”, mint kívülálló, hasonlóan ítélkezett. Annyi észrevétel azonban megkockáztatható, hogy feltűnő a neurotikusokra jellemző önvádolási tendencia gyengesége. Ez legalábbis annyit jelent, hogy kialakulóban levő

kriminális személyiségzavar inkább analóg a pszichopátiás, mint a neurotikus személyiségfejlődéssel, bár — mint ezt az előzőekben kifejtettük — egyikkel sem azonosítható.

Az önvádolásra és a környezet vádolására utaló elemek megoszlását az alábbiakban tüntetjük fel.

38. TÁBLÁZAT

Felelősségvállalás és a felelősség áthárítása

Kriminálisok				Ipari tanulók			
Fiú		Lány		Fiú		Lány	
Önvád	Környezet vádolása	Önvád	Környezet vádolása	Önvád	Környezet vádolása	Önvád	Környezet vádolása
19	40	2	37	8	29	—	29

V. A kérdéscsoport az *igazságosság* fogalmát vizsgálja abból a szempontból, hogy a serdülők túljutottak-e már az *egyformaság* követelményének az igazságossággal való azonosításán? Megjelent-e az egyéni kvalitások, lehetőségek, motívumok figyelembevétele a feladatok és teljesítmények értékelésénél. A kérdéscsoport tehát a „hazugság-kérdés" kontrollja, s ugyancsak az erkölcsi fogalmak esetleges retardációját kutatja.

39. TÁBLÁZAT

Az igazságosság fogalmának fejlettsége

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Igazságos	15	13	28	13	13	26
Bizonytalan	—	—	—	5	4	9
Igazságtalan	10	12	22	7	8	15

Pontszámban (igazságos +1, bizonytalan 0, igazságtalan —1):

fiú	lány	összesen	fiú	lány	összesen
5	1	6	6	5	11

A táblázat értékelése ugyanarra az eredményre vezet, mint a hazugságfogalomnál. Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a kriminális és a kontrollcsoportban a megfelelő válaszok aránya nem mutat lényeges eltérést, más szóval ez azt jelenti, hogy a kriminálisok között az erkölcsi fogalmak alakulása tekintetében nem találtunk nagyobb számú retardáltat, mint a nem kriminálisoknál.

A kérdéscsoport második része a cselekvés egyéni motívumainak értékelésére vonatkozik.

Ugyancsak lehetőséget adtunk a társadalmilag helyesnek tartott, valamint a saját magatartás differenciálására. A felsorolt lehetőségek közül a kérdőívben (1. 127.o.) a harmadik, c) magatartást értékeljük megfelelőként, míg az ítélkezés retardáltságára utal az első, a) agresszív-oppozíciós, a második, b) konformista színezettel.

40. TÁBLÁZAT

A társadalmilag helyesnek tartott magatartás

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Agresszív-oppozíciós válasz	1	—	1	—	—	—
Konformista válasz	7	7	14	2	2	4
Megfelelő válasz	15	16	31	7	15	22
Bizonytalan válasz	2	2	4	16	8	24

41. TÁBLÁZAT

Saját várható magatartás

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Agresszív-oppozíciós válasz	2	1	3	—	—	—
Konformista válasz	7	4	11	2	5	7
Megfelelő válasz	16	20	36	18	20	38
Bizonytalan válasz	—	—	—	5	—	5

A társadalmilag elfogadott magatartás megítélése a két csoportnál rendkívül érdekesen alakul. A kriminális esetek 62 %-ának választása megfelelő, 28%-a pedig a konformista megoldást választja. A kontrollcsoportnál a megfelelő válaszok százaléka 44, 48% pedig bizonytalan választ ad. Úgy tűnik tehát, hogy a fölérendelt interperszonális kapcsolatokhoz való viszony szempontjából a kriminálisok ítéletei kiforrottabbak és biztosabbak, míg az ipari tanulókat ezen a téren bizonytalanság jellemzi. Ennek magyarázatát valószínűleg abban kereshetjük, hogy a kriminálisoknak a felnőttekkel való konfliktusaik, illetve később a deliktumok elkövetése következtében a felnőttekkel való kontaktusuk sokkal szélesebb körű, árnyaltabb, realitásérzékük fejlettebb, tehát nagyobb a gyakorlati készségük és biztonságuk a felnőttekkel való konfliktus-helyzetek akár megfelelő, akár konformista rendezésére. Azt vártuk, hogy az agresszív-oppozíciós válaszok száma a kriminálisoknál jelentős. Ezt azonban nem tapasztaltuk. Szerepet játszott ebben egyrészt, hogy a vizsgálatok a javító-nevelő intézetben folytak le, ahol a fiatalkorúak erős konformizmusra vannak kényszerítve, másrészt agresszív-oppozíciós tendenciáik sokkal mélyebbek és felnőttebbek, semhogy az engedetlenség mint infantilis agresszió kiélési lehetőség vonzó legyen számukra.

A saját várható magatartásra vonatkozó táblázat újabb figyelemreméltó adattal szolgál. A kriminálisok válaszai nem térnek el az általuk elvben helyesnek ítélttől, míg a kontrollcsoport bizonytalan válaszainak száma 48-ról 5%-ra esik le; a megfelelő' választások száma 44-ről 76%-ra, tehát jelentősen, a konformista válaszok száma pedig kismértékben emelkedik. Ez a változás ugyancsak az erkölcsi ítélkezésnek a kriminálisokéhoz képest kiforratlanabb jellegére utal, a helyes, praktikus magatartás mögött nem mindig található megfelelően biztos erkölcsi ítélkezés.

VI. A kérdéscsoport az egyéni és a konvencionális értékrend azonosságait és különbségeit vizsgálja, és ezenkívül adatokat szolgáltat az eszmény és a magatartásban megnyilvánuló realitás közötti diszkrepancia felméréséhez.

A II és VI. kérdéscsoportban egyrészt a bűncselekmények morális súlyosságának megítélését, másrészt az egyéni élet tartalmi értékeinek megítélését vizsgáltuk. Más megfogalmazásban a bűncselekmények rangsorolásakor *negatív értékrend*, míg a vizsgált

személy számára kívántak értékelésekor *pozitív értékrend* felállítását adtuk feladatként. A rendkívül nagy szóródások miatt csak az első 3 leggyakoribb választást dolgoztuk fel arányos pontrendszer segítségével. Az első 3 legsúlyosabbnak ítélt bűncselekmény lényegében az *emberölés, hazaárulás és betörés, illetve lopás*. A kriminális és nem kriminális csoportok között itt sem volt eltérés, az értékrend nagyjából megfelel a társadalmi konvencióknak.

A pozitív értékrend első 3 helyére — a társadalmilag elfogadott értékre vonatkozó kérdésnél — a *megfelelő otthon*, a *műveltség, képzettség* és a *megfelelő hivatás* került különböző variációkban, egyedül az ipari tanuló fiúk jelölték meg az izgalmas kalandokat 3. fontossági helyen. Ebben bizonyos élményéhség nyilvánul meg, ami a kriminális fiúknál — akiknek ebben bőven van részük — nem tapasztalható.

A saját maga számára kívánatosnak tartott értékrendben a kriminális lányok hűek maradtak a társadalmilag elfogadott értékrendhez, míg a kriminális fiúknál első helyre a *sok pénz* került, az ipari tanuló fiúknál és lányoknál pedig a hivatás helyébe a *megfelelő baráti kör* igénye lépett.

Bár az értékrendi választások nyilvánvalóan konvencionálisak voltak, nem tekinthető véletlennek a nyugodt otthon fontosságának általános hangsúlyozása. Ez az egy momentum feltétlenül korrelál a bűnözővé válás okaira vonatkozó válaszokkal, és felhívja a figyelmet a családi miliő ártalmainak releváns szerepére az antiszociális személyiségzavarok kialakulásában.

VII. A két szituáció a szándék és a következmény értékelésének mértékét vizsgálja az erkölcsi ítélkezésben. Mivel mind a társadalmi, mind az egyéni erkölcsi fejlődésben a szándékértékelés viszonylag késői fázisban jelenik meg, ez a kérdéscsoport is alkalmas az erkölcsi ítélkezés fejlettségi szintjének vizsgálatára.

Az eredmény korrelál a fogalom vizsgálatéval. A megfelelő válaszok aránya azonos mindkét csoportnál.

VIII. Az utolsó kérdéscsoport a szexuális magatartás normáira vonatkozik. A felsorolt alternatív lehetőségek lényegében a következő megoldásokat reprezentálják:

1. Konvencionális, formális, emocionálisan hazug megoldás.

42. TÁBLÁZAT

A szándék és a következmény mérlegelése az erkölcsi ítélkezésben

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Megfelelő válasz	18	11	29	15	17	32
Bizonytalan válasz	—	—	—	5	1	6
Nem megfelelő válasz	7	14	21	5	7	12

2. Ez a megoldás morális szempontból a legelfogadhatóbb, mert érzelmileg őszinte, s az érzelmileg releváns kapcsolat realizálásáért vállalja a tisztességes szakítással járó pszichés feszültségeket.
3. Inkorrekt megoldás, amelyet az őszinteséggel járó feszültség elhárítása motivál. Ugyanakkor kerülő úton megpróbálja realizálni az érzelmileg releváns kapcsolatot. E megoldást tehát az érzelmi és magatartásbeli ambivalencia jellemzi.

4. A döntés felelősségének áthárítása a partnerre.

43. TÁBLÁZAT

A szexuális magatartás megítélése a próba férfi szereplőjének a szempontjából

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Konformista válasz	4	2	6	1	—	1
Megfelelő válasz	9	5	14	7	7	14
Inkorrekt megoldás	2	1	3	1	—	1
Felelősség áthárítása	10	15	25	11	15	26
Bizonytalan válasz	—	2	2	5	3	8

44. TÁBLÁZAT

A szexuális magatartás megítélése a próba női szereplőjének a szempontjából

	Kriminálisok			Ipari tanulók		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Inkorrekt megoldás	1	—	1	1	—	1
Konformista válasz	11	12	23	8	9	17
Megfelelő válasz	9	10	19	12	10	22
Bizonytalan válasz	4	3	7	4	6	9

A két csoport ítéletei között lényeges eltérést itt sem találtunk. Feltűnő azonban, hogy mindkét csoportnál dominál a felelősség áthárítása, 50, illetve 52%, míg a morálisan elfogadható megoldás egyaránt 28%-os. Ez az egyetlen olyan kérdéscsoport, ahol a megfelelő válaszok arányszáma alacsony, ami csak részben magyarázható az életkori sajátosságból fakadó bizonytalansággal, zömmel a nemi erkölcs tekintetében uralkodó általános bizonytalanságra utal. Különösen jellemző hogy ez a bizonytalanság elsősorban a fiúk megfelelő szexuálerkölcsi magatartására vonatkozik.

A lány helyes magatartásának megítélésénél (1. inkorrekt megoldás, 2. konformista megoldás, 3. morálisan megfelelő megoldás) a konformista megoldások kerültek előtérbe, amelyek a fiúra vonatkozóan csak jelentéktelen százalékot adtak. A lányoktól elvárt konformista-formális erkölcsi magatartás felhívja a figyelmet arra, hogy a fiatalkorúak körében még igen erősen élnek az álszent társadalmi konvenciók — nyilván a felnőttek elvárása miatt —, amelyek a lányok szexuális magatartását a fiúkétól eltérő mértékek szerint ítélik meg.

Összefoglalás. Anélkül, hogy a sok szempontból értékelhető adatok és a gazdag vizsgálati anyag részletes elemzését itt elvégeznénk, kiemeljük a kérdésfeltevésünk szempontjából releváns adatot: *a kriminális és nem kriminális csoportok erkölcsi fogalmainak fejlettségében és az erkölcsi ítélkezés színvonalában szignifikáns eltérés nem mutatható ki*. A kisebb jelentőségű szóródások még inkább abba az irányba mutatnak, hogy a nem kriminális csoport erkölcsi ítélkezésében valamivel több a bizonytalanság.

Ennek magyarázata főként abban található, hogy a kriminális csoport tagjai a rendőrségi kihallgatáson, a bírósági tárgyaláson, intézeti nevelői ráhatások következtében kitűnően *megtanulták* a magatartási, sőt a jogi normákat is. Ez azonban csak racionális szinten megtartott

ismeret, amelyhez — mint ezt a kriminális magatartás bizonyítja — nem társul az érzelmi átélés, a normák interiorizálása, az azokkal való emocionális azonosulás.

Mindez újabb bizonyítéka az általunk is képviselt szemlélet helyességének:

A kriminális személyiségzavar kialakulásának primer okait nem az értelmi, hanem az érzelmi élet fejlődésének zavarában kell keresnünk.

6. A kriminalitáshoz vezető pszichés mechanizmusok

Az eddigiek során fény derült a *családi miliő traumatizáló* jellegére, a megejtett személyiségvizsgálatokból pedig ennek következményeire a személyiség alakulásában, tehát egy fejlődési szakasz kiinduló- és végpontjára. A következőkben megkíséreljük — elsősorban az exploratív beszélgetések alapján — rekonstruálni azt a pszichés mechanizmust, amely e szakasz folyamán végbement és kriminalitáshoz vezetett. Ennek a folyamatnak — tapasztalataink alapján — *két szakaszát* különböztethetjük meg, amelyek között választóvonalként az első deliktum elkövetése található.

1. *Az első fázis*. A felsorolt környezeti ártalmak következtében létrejövő kedvezőtlen szituáció leggyakoribb jellemzőit így foglalhatjuk össze:

a) Az egészséges lelki fejlődés szempontjából nélkülözhetetlen érzelmi kapcsolatok felbomlása, illetve hiányos vagy torzult kifejlődése.

b) A fiatalkorú számára adaptálhatatlan ambivalens érzelmi szituáció kialakulása.

c) Súlyos félelmi, illetve szorongásos állapot állandósulása. Ennek a helyzetnek a másod- és harmadlagos következményei elzárják az utat a keletkezett agressziók „legális" levezetése elől. E másod- és harmadlagos következmények:

— Érzelmi elsivárulás, kötődésképtelenség, redukálódó emberi kapcsolatok. A kudarcélmények következtében félelem új érzelmi kontaktusok kialakulásától.
— Motoros nyugtalanság, dekoncentráltság, hangulati labilitás, fokozott ingerlékenység, enervált periódusok váltakozása paroxizmális dühkitörésekkel.
— Ambíciónélküliség, perspektivátlanság, fokozódó közöny, cinizmus, amelynek külső jeleként megjelenik a modorbeli hányavetiség, „huligánosodás".
— A realitásérzék csökkenése, kalandvágy, feszült, izgalmas helyzetek keresése — az érzelmi hiányok kompenzációjaképpen.

A személyiség fejlődésében bekövetkező — említett — változások elsősorban a *közösségi hovatartozás terén* fejtik ki ártalmas hatásukat. A fiatalkorú helyzete először a számára legfontosabb közösségben, a családban inog meg. A család tehát elindítója a folyamatnak, és egyben első színhelye a folyamat következményeinek. A legális levezetési lehetőségek hiánya következtében a létrejött erős agresszivitás kiélése szükségszerűen inadekvát módon történik. Fokozódnak a családi konfliktusok, a fiatalkorú kihívja a családtagok agresszivitását maga ellen, egyre újabb traumák érik, amelyek az eredeti érzelmi sérülés következményeit még súlyosbítják. Circulus vitiosus áll tehát elő, amelyet megszakítani környezetváltozás, esetleg nevelési tanácsadás és pszichoterápia nélkül már nemigen lehet.

A fiatalkorú részéről megjelennek a *családdal szembeni antiszociális* cselekmények:

a) Nyílt agresszív kitörések;

b) közvetett agresszív megnyilvánulások, önkárpótlásos törekvésekkel párosulva (a családtagok meglopása, esetleg prostitúciós tendencia stb.);

c) menekülés a családból; csavargás.

A családból való menekülés során rendszerint lehetőség nyílik új, pótló jellegű kötődések kialakulására, ártalmas környezeti hatások közepette (galerik stb.).

A fiatalkorú helyzete a családjával szemben tehát szükségszerűen ambivalenssé válik, s ez újabb pszichés feszültség és fokozódó bűntudat forrásává lesz. *E feszültségtől való szabadulás igénye a fiatalkorú agresszivitásának kiélését a családon kívülre tereli*. Megjelennek a család keretein túlnövő antiszociális cselekmények. Ezzel egyidejűleg — amennyiben a fiatalkorú még a családon belül él — ritkulnak a család ellen elkövetett egyenes akciók (inkább csak válaszképpen jelentkeznek, pl. büntetésekre). Ha pedig a fiatalkorú már elhagyta a családot, az előbb említett feszültség feloldódik, s a család emléke — legalábbis látszólag — szentimentalizálódik. Az eredeti trauma és közvetlen következményei lassan homályba vesznek. A fiatalkorú így jut el első tényleges deliktumának elkövetéséig.

2. *A második fázis*. Az első komoly deliktum elkövetése után a folyamatba újabb motívum kapcsolódik be: a törvény által való üldözöttség. Ez kezdetét jelenti az újabb, de már tágabb határok között mozgó circulus vitiosusnak: újra termelődik a bűntudatos, szorongásos, majd reaktív agresszivitással telített lelkiállapot, összes következményeivel együtt. A szituáció tehát lényegileg azonos marad. Új jellemvonás benne csupán az, hogy a család közösségéből való kiszakadás után a fiatalkorú most már a legális társadalom közösségéből szakad ki. A pszichés feszültség ebben a periódusban a legnagyobb. A kitaszítottság helyzetéből következően elemi erejű lelki szükségletként jelentkezik a társas kapcsolatok keresése ott, ahol ez lehetséges. A kínálkozó, leginkább problémamentes kötődési lehetőség a sorstársak, a bűnözők felé nyílik. A bűntudat, a szabadulni igyekvés a felelősség nyomásától hajlamossá teszi, hogy cinikus életszemléletet alakítson ki magának, sorsával szemben a „most már úgyis mindegy" látszólagos közönyébe süllyedjen, s az új létforma varázsa, az erőfeszítés nélküli életmód, a feszült izgalmi állapotok, a szexuális szabadosság, az agressziók nyílt kiélésének a lehetősége stb. egyre jobban megnyeri magának a pubertás nehézségeivel küszködő, érzelmileg súlyosan sérült fiatalkorút. A kör bezárult, a folyamat állandóan újratermeli önmagát (újabb deliktumok újabb következményekkel stb.). Ezért tartjuk elsődlegesen fontosnak azt a szituációt, amibe a fiatalkorú letartóztatása után kerül. Amennyiben ugyanis a társadalom reakciójában kidomborodik a represszív jelleg, ez a fiatalkorú részéről újabb agresszivitást szül, és a reszocializálódási folyamat lényegében nem valósulhat meg.

GEGESI KISS és P. LIEBERMANN LUCY (1965) kimutatták, hogy a bírósági tárgyalásnak katartikus hatása van a fiatalkorúak személyiségére. Ennek egyik okát a bírósági tárgyalás dramatizált formájában látják, amelynek során tulajdonképpen olyan belső történésnek a drámai kivetítéséről van szó, amelynek a vádlottban kellett volna végbe mennie motívumok harca, erkölcsi tiltás, lelkiismereti gátlás, erkölcsi ítélkezés formájában. Kimutatták, hogy a letartóztatási helyzet, a nyomozati eljárás, a bírói tárgyalás stresszeinek következtében a fiatalkorú regresszív állapotba kerül, begyakorolt reakciómódjai fellazulnak. Mindennek következtében a tárgyalást követő időszakban igen könnyen hozzáférhető bármilyen pszichikus, főként pedig emocionális hatás számára.

Ebből az következnék, hogy az átnevelés szempontjából különös jelentősége van az ítéletet követő büntetésvégrehajtási periódusnak.

Sajnos mindaz, ami a fiatalkorúval a bűnüldözés, az elítélés és a büntetésvégrehajtás során történik, élménysíkon legtöbbször azt reprezentálja számára, hogy ő már valóban nem tartozik a legális társadalmi közösséghez, hanem a kriminális körhöz. Érzelmi kontaktusait is elsősorban itt keresi. Különösen akkor következik ez be, ha a nevelőszemélyzet nem képes kivédeni az „őr—fogoly" helyzet kialakulását. Ennek fontosságára a makarenkói pedagógia első helyen hívja fel a figyelmet. A kriminális sorstársakkal való identifikáció a legfőbb oka annak a gyakorlati tapasztalatnak, hogy az első bűntényes fiatalkorú sokszor éppen a javítóintézetben vagy a fiatalkorúak börtönében „képződik ki" valódi bűnözővé.

Az elmondottakból minimálisan azt a büntetőeljárási konzekvenciát vonhatnánk le, hogy a letartóztatás után helyes volna előzetes pedagógiaipszichológiai vizsgálat és jogi konzultáció alapján eldönteni azt, hogy a fiatalkorú személyiségzavarának súlyossága és jellege az átnevelés szempontjából mit tesz kívánatosabbá: a bírói és büntetés végrehajtási folyamat végigvitelét vagy pedig kizárólag pedagógiai, pszichológiai és szociális intézkedésekkel történő megoldását.

A vázolt folyamat illusztrálásaképpen rövidített formában ismertetünk két esetet a kazuisztikai anyagból.

1. D. L. 1959 őszén visszaesőként került letartóztatásba. 16 éves. Öt általános iskola1 osztályt végzett. Értelmi színvonala korának megfelelő. Neurológiai vizsgálata negatív. Esetleges kedvezőtlen családi talajra vonatkozóan nem sikerült adatokat szerezni. A testvérsorban ő a középső, 21 éves bátyja és 13 éves öccse van. Tizenkét éves koráig fejlődése zavartalan. Akkor észreveszi, hogy apja idegen nőkkel tart viszonyt, többször meg is lesi őt találkáin. Ezt követően szüleinek házassága gyorsan romlik, sűrűsödnek a veszekedések, jelenetek. Rövidesen válásra kerül a sor, majd az apa összeházasodik egy régebbi barátnőjével, akitől gyermeke is van. Elhagyott családjával nem törődik. Néhány hónap múlva az anya összeköltözik egy különváltan élő nős emberrel, akit mint új apát mutat be a családnak azzal, hogy ha törvényesen is elvált, férjhez megy hozzá. Az együttélés első időszaka zavartalan.

A családi élet felbomlásával párhuzamosan a fiúnál hipermotilitás, nyugtalanság tapasztalható. Iskolai magatartására sok a panasz, tanáraival szemtelen. Nehezen koncentrál, tanulmányi eredménye hirtelen romlik, a VI. osztályt kétszer eredménytelenül ismétli. (Azelőtt közepes tanuló volt.) Hangulatilag labilis, apró incidensek dührohamokat váltanak ki nála, ami sírásban oldódik. Nagyon ingerlékeny, ideges, beszédmódja hadaró lesz, időszakos dadogás lép fel.

Fél év eltelte után a mostohaapa egyre erősebben inni kezd. Kiderül, hogy azelőtt is alkoholista volt. Egyébként sokat betegeskedik. Állandó állását feladja, kisebb alkalmi munkákat vállal.

A család anyagi helyzete erősen romlik. A mostohaapa és az anya között egyre gyakoribbak a nézeteltérések. A mostohaapa részegen gyakran bántalmazza feleségét és anyósát. Probandus ilyen esetekben anyja védelmére kel. Anyja ezért kezdetben hálás, a mostohaapa agresszivitása azonban a fiú ellen fordul, több esetben kijelenti, hogy nem hajlandó vele együtt élni, az anyja válasszon közte és fia között. Az asszony fél, hogy a férfi elhagyja, és egyedül marad a nagy családdal. Egyre gyakrabban utasítja vissza a fia „védelmét", egy ízben el is kergeti hazulról. Ebben a helyzetben a fiú egyre erősebben kötődik bátyjához, bizalmasa lesz, szerelmi levelezésében postása stb. Megállapodnak, hogy probandus is dolgozni fog, keresetüket összeadják, így javítanak a család anyagi helyzetén, s talán szórakozásra is marad némi pénzük. A gyerek igen fellelkesül. Egy héttel ezután egy fiatal nő jelenik meg a lakásban, s közli vele, hogy bátyja megnősült, ő a felesége és a holmijáért jött, mert nem tér többé haza. Két hónap múlva probandus elköveti első deliktumát.

Részt vesz több betörésben, először mint „figyelő", később mint aktív közreműködő. Élelmiszerüzletekbe törnek be. Rajtakapják őket, s a bíróság a fiút próbára bocsátja. A családi szituáció változatlan, a kriminális cselekmények folytatódnak, de más formában. Szakít társaival, mert megismerkedett egy bátyja korabeli züllött fiatalemberrel, és most már az ő számára lop. Strandokról órát, ruhaneműt lop, az értékeket átadja megbízójának, akitől csekély pénzbeli ellenszolgáltatást kap. Az előzetes letartóztatás során depressziós, visszahúzódó, magányos.

Társai közeledését nem tűri, gyorsan üt. Egy ízben megszökik, de nem rejtőzködik el, szinte hagyja magát elfogni. Nehezen megközelíthető. Bátyjáról vad indulattal beszél, bosszúterveket forral, majd azon töpreng, hogyan kerülhetné el a vele való találkozást, őt okolja, hogy bűncselekményt követett el. Fogadkozik, hogy ha kiszabadul, leszúrja mostoha-apját, ha tanúja lesz, hogy anyját és nagyanyját bántalmazza. Elégtétellel hangsúlyozza, hogy belőle bűnöző lett. Dadogás csak akkor lép fel, ha családjáról vagy az őt ért intézeti igazságtalanságokról beszél. Időszakonként hatalmas intenzitású önvád keríti hatalmába, magát okolja az otthoni anyagi nehézségekért, hiszen most nem tud keresni. Ilyenkor búskomor, sokat sír.

Témánk szempontjából elsősorban azt a folyamatot emeljük ki, amelynek során a fiatalkorú minden kötődési lehetősége és próbálkozása csődbe jutott. A család felbomlása, a mostohaapa megjelenése kezdetben neurotizáló tényezőként jelentkezik, ennek következtében a gyermek helyzete mind az iskolában, mind a családban romlik. Mostoha apjára féltékeny, nem fogadja el, hangsúlyozottan anyja mellé áll. A mostohaapa brutalitása nyílt agresszív kitörésekre készteti, ennek következtében teljesen megszakad anyjával kapcsolata. Újabb kötődési próbálkozás bátyjához, s annak „árulása" manifesztálja lényegében a kriminalitást. Az egész folyamaton végigvonul spontán kompenzációs próbálkozásaképpen új, pótló jellegű kötődések keresése, illetve ennek kudarca. Ez az utolsó esetben olyan körülmények között történik, ami egyben saját életét is tönkreteszi. Figyelemre méltó, hogy kriminális korszakában is megőrzi a neurotikus tüneteket, sőt egy újat is produkál: az irreális önvádat.

2. G. P. 1959 nyarán kerül letartóztatásba. 15 éves, I. gimnazista. Neurológiai vizsgálata kóros eltérést nem mutat. Egy férjezett nővére van.

Az apa mérnök, hivatását azonban nem gyakorolja, foglalkozásait sűrűn váltogatja. Az anya pedagógus, 10 éve különváltan élnek.

Az apa a családot anyagilag támogatja. Hetenként egyszer, szombat délután velük van. Ennek mindig velejárója a gyermek brutális és megalázó megverése. Neki kell a vasalózsinórt, amivel verik, odavinni apjához. Anyja nem védi. Az apánál jóval idősebb, tönkrement idegzetű asszony, aki mérhetetlenül irritálja a gyermeket, képtelen vele kontaktust találni. A hétvégi verésekben bízik, mert „már nem tud mást tenni, nem bír a gyerekkel". Probandus, mióta nővére férjhez ment, „galeriba" jár, de bűncselekményeket nem követnek el, csupán „történeteket" mesélnek egymásnak. A galeriban lányok is vannak, a fiú rendes szexuális életet él, amíg egyik partnernője gravid nem lesz. Ebből nagy botrány keletkezik, ennek során összevesz nővérével is, és azóta úgyszólván semmi kapcsolatot nem tartanak egymással. Ezt követően nem mer rendszeres szexuális életet élni. Ekkor veti rá magát a motorokra, állandóan szerel, alkatrészeket vesz, cserél, ha módja van, motorozik. Tanulmányi eredménye romlik, de még mindig közepes szinten mozog. Ebben az időszakban kihallgat egy apja és anyja közötti veszekedést, amelynek során az apa kijelenti, hogy „ennek a gyereknek kár volt megszületnie". Az anya erre helyesel. A következő napokban két társával sorozatos betöréseket követ el, kizárólag motoralkatrészeket, illetve motorkerékpárt visznek el. Majd együtt elutaznak G.-ék balatoni víkendházába. A három fiú ott él, nőket hívnak meg, éjszakánként pedig sorozatosan törnek be elhagyott villákba. Használati cikkeket, ruhaneműt, élelmiszert zsákmányolnak. Ezeket részben saját „háztartásukban" használják fel, részben értékesítik.

Az eset témája hasonló az előbbihez. A csonka család, a brutális apa, kapcsolatteremtésre képtelen anya határozza meg kezdetben a neurotizáló családi miliőt. A gyermek nővére tartja egyensúlyban abnormális erősségű kötődés árán. Ennek megbomlására (férjhez menés) probandus jellemzően galeriba lépéssel és a szexuális élet megkezdésével reagál. Az ebből származó konfliktusok tönkreteszik a nővérével való laza kapcsolatot is. Az utolsó trauma időpontjában a gyermek súlyosan sérülten érzelmileg már légüres térben él. A bekövetkezett megrázkódtatás azután viharos gyorsasággal váltja ki az ismertetett bűncselekmények sorozatát.

Ezzel áttekintettük az antiszociális személyiség kialakulásához vezető pszichés mechanizmusokat, azokat az aspecifikus és specifikus, szomatikus, környezeti és pszichikus determinánsokat, amelyeknek *komplex együtthatása* hozza létre a kriminális személyiségtorzulást.

Vizsgálataink alapján megkíséreltük elhatárolni azokat a determinánsokat és mechanizmusokat, amelyek dominánsan neurotikus reakciókhoz, és azokat, amelyek inkább antiszociális magatartáshoz vezetnek.

Végül vázoltuk azokat a fokozatokat — elsősorban a közösségi hovatartozás szempontjából —, amelyeken keresztül az induló személyiségzavar deliktum elkövetéséig súlyosbodik.

E kérdések vizsgálatánál fiatalkorú elkövetők anyagára támaszkodtunk abból indulva ki, hogy ebben az életkorban klasszikusabban következik be a személyiségzavar *kialakulásának* menete.

Végezetül megjegyezzük, hogy e vizsgálataink is megerősítik azt a klinikai gyakorlatból merített tapasztalatunkat, amely szerint a társadalmi, családi és neveltetési körülmények megváltozása — a jelenlegi idősebb generáció serdülőkorának pszichés sajátosságaihoz képest — *alapvető változást hoz létre a mai serdülők* és adoleszcensek *személyiségstruktúrájában*. Ennék megfelelően az esetleges személyiségzavarok patomechanizmusa is másképp alakul. *E változás lényegét* az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A mai felnőtt generáció serdülőkori és későbbi személyiségzavarai (neurotikus reakciói, adaptációs nehézségei stb.) mögött az ösztönelfojtás állt mint elsőrendű oki tényező. A morális, érzelmi és intellektuális mechanizmusok segítségével elfojtott ösztöntörekvések energiája kerülő úton jelentkezett — mint megbetegítő faktor. Ennek megfelelően minden oki pszichoterápia — elsősorban a pszichoanalízis — az ösztönelfojtás oldására, tudatosítására törekedett. Az ösztönelfojtás okait és mechanizmusát a pszichoanalitikus irányzatok részletesen feltárták és elemezték.

2. A mai serdülők és adoleszcensek között egyre gyakoribb az olyan személyiségzavar, amelyet a gáttalan ösztönkiélés jellemez, erős racionális beállítottsággal párosulva, míg az *elfojtásos mechanizmusok elsősorban az érzelmi életre irányulnak*. Mindeddig azonban még nem vontuk le e megváltozott patomechanizmus pszichoterápiás konzekvenciáit, és ezért növekszik látszólag a klasszikus terápiás módszerek számára „hozzáférhetetlen" esetek száma.

3. *Az érzelmi elfojtás védekező reakcióként jelentkezik*. A modern társadalmi életben, a megváltozott családi létformában a gyermekek nagy része jelentősen kevesebb pozitív érzelmet kap, mint amennyit igényel, tehát lényegében *krónikus érzelmi éhezést* él át. E permanens trauma ellen az *érzelmi igényszint leszállításával*, végső soron tehát érzelmi elfojtással védekezik.

E folyamat kialakulásában különös jelentőséget tulajdonítunk a csecsemő- és kisgyermekkori érzelmi frusztrációnak, amely abból fakad, hogy a gyermek mind testi közelség, mind intim jellegű együttes élmény tekintetében jóval kevesebbet „kap az anyjából" és a családból, mint amennyire az optimális pszichés fejlődés szempontjából szüksége van. A nagy szociális jelentőségű bölcsődei gondozásnak ez az egyik tagadhatatlan negatívuma. A későbbi életkorokban is károsító tényezőként jelentkező redukált családi életet mint a személyiségfejlődésre ható aspecifikus ártalmat már elemeztük. E helyen csak a családon belüli kommunikációk aggasztó mérvű csökkenését hangsúlyozzuk, ami tapasztalataink szerint egyre inkább a mai családok életének centrális problémájává válik.

E védekező jellegű érzelmi elfojtás jelenik meg a magatartásban és a viselkedésben a serdülők és fiatalok sokszor panaszolt cinizmusaként, ridegségeként, vagy ahogy ők maguk nevezik „lezserségként" — amely szinte viselkedési eszménnyé vált.

4. Vizsgálataink is alátámasztották azt a felismerést, hogy egészséges morális fejlődés csak egészséges érzelmi élet talaján alakul ki. Kimutattuk, hogy az erkölcsi magatartás nem vezethető le az absztrakt erkölcsi ítélkezésből. A fiatalkorú bűnözők nagy része érzelmi-indulati tényezők hatására annak ellenére követ el deliktumot, hogy ismeri az erkölcsi-magatartási normákat, erkölcsi fogalmai és ítéletei épek.

Ezért a mind általánosabbá váló érzelmi elfojtásnak oki jelentőséget tulajdonítunk a világszerte terjedő fiatalkori antiszocialitás etiológiájában.

További kérdésfeltevésünk a kriminális személyiség sajátosságaira vonatkozik. Ezt legplasztikusabban visszaeső felnőtt korú bűnözőkön vizsgálhatjuk, akiknél a kriminalitás már létformává vált, s a sajátos személyiségvonások markánsan kialakultak.

VI. A KRIMINÁLIS SZEMÉLYISÉG SAJÁTOSSÁGAI

1. Vizsgálati adatok

Az autoanamnézisek és tesztek főbb adatai

Az antiszociális személyiség sajátosságainak elemzéséhez kazuisztikai anyagunkat kiegészítettük 40 többszörösen visszaeső felnőtt korú bűnöző személyiségvizsgálatával. A visszaeső felnőtt korú bűnözők vizsgálatára azért volt szükségünk, mert feltételezésünk szerint a már kialakult személyiségtorzulások az ő esetükben plasztikusabban mutatkoznak meg, mint a még kialakulóban levő fiatalkorú személyiségénél.

A visszaesés fogalmát a kriminológiai, illetve a kriminálpszichológiai terminológia értelmében használjuk. Számunkra az volt a fontos, hogy olyan embereket vizsgáljunk, akiknél a kriminalitás létformává vált — a belügyi szervek által alkalmazott meghatározás szerint többségükben veszélyesnek minősített bűnöző —, akiknél tehát a kriminális személyiségtorzulás a legmarkánsabban figyelhető meg.

E pszichológiai szempontból kiindulva figyelmen kívül hagytuk a precíz jogi fogalmi elhatárolást a visszaeső és a büntetett, illetve többszörösen büntetett előéletű személyek között. A visszaesés fogalmát a BTK. 115. §-a az alábbiakban határozza meg: „Visszaeső az, akit a bűntett elkövetését megelőzően szándékosan elkövetett ugyanolyan bűntettért már szabadságvesztésre ítéltek és a büntetés kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűntett elkövetéséig 5 év még nem telt el.”

A Büntetőtörvénykönyv tehát a hangsúlyt az ugyanolyan szándékos bűncselekménynek az előbb elkövetettért kiszabott, kizárólag szabadságvesztés büntetés kiállásától számított 5 éven belül ismételt elkövetésére fekteti. Ez a meghatározás azon a jogi vélelmen alapul, hogy ugyanolyan bűncselekménynek ilyen időn belüli elkövetése azonos motiváció alapján történik, és a kiállott büntetés hatása nem volt megfelelő. Ez a vélelem azonban nem ültethető át mechanikusan a kriminálpszichológiai felfogásba, cselekvéslélektani szempontból ugyanis éppen a pszichológiai vizsgálatok hivatottak eldönteni azt, vajon az azonos motiváció valóban fennáll-e? Egyaránt előfordulhat, hogy azonos bűncselekmény ilyen 5 éven belüli elkövetésénél a motivációs folyamatok különbözőek vagy fordítva; esetleg ilyen 5 évnél nagyobb időköz után elkövetett azonos vagy csak hasonló bűncselekmény motívumai azonosak lehetnek korábbi deliktumokéival. Eseteink tehát a szó jogi értelmében nem az előbbiek szerinti „visszaeső”, hanem többszörösen büntetett előéletű bűnözők.

A Büntetőtörvénykönyv 115. §-a értelmezésében a visszaesők az összes elkövetők egyharmadát sem teszik ki. Pszichológiai szempontból viszont a hangsúly a többszörös bűnelkövetésen van. Abban az esetben, ha az összes elkövető számához a visszaesők és a büntetett előéletűek együttes számát viszonyítjuk, az arány természetesen megváltozik. így például Budapesten 1967-ben összesen 19 919 személy ellen indult rendőri eljárás;

ebből büntetett előéletű 6655 személy,

a Btk. 115. §-a alapján visszesőnek tekinthető 2746 személy.

A büntetett előéletűek és a visszaesők együttesen 47,2 %-át teszik ki az összlétszámnak.

Még magasabb arányszámokat mutat az 1968. I. félévére vonatkozó országos felmérés.

Eljárás indult 24 575 esetben, ezek közül büntetett előéletű 10 297, „visszaeső” 4140, együttesen 58,7%.

a) Az esetek megoszlása

A *nem szerinti megoszlás* 50—50%-os volt.

Az *életkori megoszlás széles szóródással* 25-től 65-évig terjedt.

A *deliktumok megoszlását* az alábbiak szerint csoportosítottuk:

1. *Erőszakos-indulati bűncselekmények* (emberölés, súlyos testi sértés, rablás) 10 esetben.

2. *Manuális bűncselekmények* (személyes tulajdon elleni lopás, betörés) 10 esetben.

3. *Intellektuális bűncselekmények* (szélhámosság, csalás, társadalmi tulajdon ellenére elkövetett sikkasztás) 10 esetben.

4. *Szexuális bűncselekmények* (nemi erőszak, megrontás) 10 esetben.

A bűncselekmények ilyen — büntetőtörvényi terminológia szempontjából vitatható — felosztását a személyiségvizsgálatok (az előélet elemzése és tesztanyagok) közös sajátosságai, tehát azonos pszichikai sajátosságok és mechanizmusok alapján végeztük el.

A vizsgált esetek relatíve csekély száma nem nyújt reális alapot ahhoz, hogy tipológiai hipotézist állítsunk fel, de e 40 eset vizsgálata abba az irányba mutat, hogy ilyen, a személyiségstruktúra sajátosságain alapuló tipológia kialakítása lehetséges és hasznos. E kutatások azonban már túlnőnek munkánk keretein, mert itt csupán az antiszociális személyiségzavar általános sajátosságait törekszünk kimutatni. A továbbiakban tehát eltekintünk a deliktumfajták szerinti csoportosítástól, és a vizsgált esetek közös pszichikai specifikumait mutatjuk ki.

b) Anamnesztikus adatok

Felnőttekről lévén szó, az autoanamnézis ellenőrizhetetlen adataira kellett támaszkodnunk. Ezek organikus szempontból úgyszólván teljesen megbízhatatlanok voltak. A miliő-ártalmak vonatkozásában viszont számos értékes adatot szolgáltattak, amelyek nem különböztek a fiatalkorúak esetében ismertetettektől.

Szemléletünket, amely szerint az antiszociális személyiségtorzulás a *gyermek- és ifjúkori fejlődés során* komplex — szomatikus, környezeti és pszichés — determinánsok hatására elszenvedett ártalom, és amely primer módon az affektív élet területét sérti, alátámasztják a visszaeső bűnözők esetében a kriminális aktivitás kezdetére vonatkozó felmérések.

45. TÁBLÁZAT

A kriminális aktivitás kezdete felnőtt korú visszaeső bűnözőknél

	Eset	%
Fiatalkorú bűnöző volt	19	47,5
Fiatalkori magatartási zavarban szenvedett, de bíróság előtt nem állt	10	25,0
Első deliktumát 18 év alatt követte el	19	47,5
Első deliktumát 18—25 év között követte el	13	32,5
Első deliktumát 25 év felett követte el	8	20,0

A fenti adatok szerint az *antiszociális, illetve a kriminális aktivitás kezdete az esetek 80 %-ában a pubertás és az adoleszcencia korára esik*.

E tényben látjuk a kriminalitás-problémát fejlődéslélektani alapokról megközelítő szemlélet döntő igazolását.

A kriminális aktivitás korai megindulásának lehetőségére hívja fel a figyelmet a Budapesti Rendőrfőkapitányság Gyermek- és Ifjúságvédelmi Osztálya felmérésének néhány adata.

A főváros területén 1964-ben 529 gyermekkorúak által elkövetett „bűncselekmény" történt. Ez a szám 1967-ben 743-ra emelkedett. Ez az adat nem tartalmazza az összes gyermekkorúak által elkövetett „bűncselekményt", hanem csak azokat, amelyeket büntethető fiatalkorúakhoz vagy felnőtt korúakhoz társulva követtek el.

Az esetek	62 %-ában	1 gyermek,
	36,2 %-ában	2 — 5 gyermek,
	1,8 %-ában	pedig több mint 5 gyermek

korú elkövető csatlakozott fiatalkorú vagy felnőtt bűnözőkhöz.

Annak a bemutatására, hogy az antiszociális aktivitás már milyen korán megindulhat, hivatkozunk az életkori adatokra, amelyek szerint a gyermekkori „bűncselekmények" elkövetőinek

20%-a	10 éven aluli,
30%-a	10—11 éves,
50%-a	12—13 év között van.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy 1965-ben 2399 bűncselekményt követtek el bűnszövetkezetben. A résztvevők 17,7%-a volt gyermekkorú. Az 1967-ben felszámolt galerik tagjainak 11,7%-a gyermek, tehát nem éri el a büntethetőség korhatárát.

A továbbiakban két országos adatot közlünk: 1964-ben a rendőri eljárás alá vont személyek száma 77 373 volt.

Ebből felnőtt korú	65 608	84,8%,
fiatalkorú	7306	9,4%,
a felnőttekhez és fiatalkorúakhoz csatlakozó gyermekbűnözők száma	4459	5,8%.

Ez a felmérés 1965-ben a következőképpen alakult:

Rendőri eljárás alá vontak összesen	92 757 személyt;	
ebből felnőtt korú	78 046	84,1%,
fiatalkorú	9 269	10,0%,
csatlakozó gyermekkorú	5 442	5,9%.

Figyelemre méltó, hogy nem az összes gyermekkorú „bűnelkövetőről" van szó, hanem csak a felnőttek vagy fiatalkorúak bűnügyeiben közreműködő gyermekekről, tehát a gyermekek által önállóan elkövetett „deliktumok" adatait ez a szám nem tartalmazza.

1964-ben a 9—13 éves korosztályból 10 000 gyermekre 49 „bűnelkövető” jutott, míg 1965-ben ez az arányszám 59-re növekedett.

A gyermekkorúak és fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények pszichológiai értékelésekor számolni kell ugyan az egyes fejlődéslélektani fázisokból adódó differenciákkal, a büntethetőségi korhatár azonban önmagában pszichológiai szempontból nem jelent éles minőségi különbséget a cselekmény megítélése vonatkozásában.

E számok tehát egyrészt a kriminális aktivitás korai kezdetének lehetőségére, másrészt a kriminális csábítás szerepére hívják fel a figyelmet.

2. Az interperszonális kapcsolatok sémáinak vizsgálata

Mint a fiatalkorú elkövetőknél, felnőtteknél is elsődlegesen fontos számunkra az interperszonális kapcsolatok alakulásának kérdése. E vonatkozásban szinte kizárólag az életmód és élettörténet elemzésére támaszkodhattunk. Olyan speciális vizsgálati módszer, amely az interperszonális kapcsolatok alakulására közvetlenül szolgáltat adatokat, a szociometriai eljárások kivételével (MORENO, MÉREI stb.) nem ismert az irodalomban.

Tekintettel azonban arra, hogy vizsgálatainkat börtönviszonyok közt folytattuk, egy ottani szociometriai felmérés a börtönélet során kialakult interperszonális kapcsolatok alakulására derített volna fényt. Ez börtönvégrehajtási szempontból ugyan rendkívül érdekes adatokat tartalmazna, prizonizáló hatása érdekel, hanem amennyire lehetséges, megpróbáltuk megközelíteni a kriminális személyiség struktúráját és reakciómódjait a természetes, társadalmi életkörülmények között. Ennek érdekében olyan eljárást dolgoztunk ki, amelynek segítségével választ kaphatunk az interperszonális kapcsolatok alakulásának azokra a sajátosságaira, melyek az antiszociális személyiségtorzulásból fakadnak.

A) A módszer kialakítása

Az interperszonális kapcsolatok sémáinak vizsgálatára szolgáló egyszerű módszer kidolgozásának az igénye a *kriminálpszichológiai* személyiségvizsgálatok során merült fel. A diagnózis felállításakor ugyanis nélkülöztünk olyan par excellence eljárást, amely megbízhatóan mutatja meg a társas kapcsolatok egyes alapformáinak szerepét a vizsgált személy (a továbbiakban: v. sz.) életében. Ennek ismerete mind a diagnózis, mind a prognózis szempontjából jelentős. Nyilvánvaló, hogy a társas kapcsolatok egyes alapformáihoz való viszony az egyedi élettörténet élményanyagának hatására alakul ki. Feltételeztük — és kísérleteinkkel bizonyítani igyekszünk —, hogy az átélt élményanyag, az élettörténet során kialakult érzelmi, valamint a begyakorolt reakciómódok hatására, továbbá a vizsgált életkor fejlődéslélektani sajátosságainak megfelelően már gyermek-, illetve kamaszkorban igenlő vagy elutasító, esetleg közömbös álláspont alakul ki az interperszonális kapcsolatok egy-egy alapvető formájával szemben. Ez a begyakorolt és többé-kevésbé megszilárdult álláspont — igenlés vagy elutasítás — a későbbi élet során bizonyos állandóságot mutat, nehezen változik, és ezért jelentős mértékben meghatározza a további társas kapcsolatok alakulását. A társas kapcsolatok egyes alapvető formáihoz való viszony pontos megismerése tehát egyrészt diagnosztikai jelentőségű, amennyiben lényeges eleme a személyiségstruktúrának, és támpontot nyújt az átélt élményanyagra való visszakövetkeztetésre, másrészt *prognosztikai* jelentőségű, amennyiben a viszony jelentősen meghatározza újabb társas kapcsolatok kialakításának a lehetőségét és irányát. A nevelési tanácsadó terápiában, ahol — gyermekekről

és fiatalkorúakról lévén szó — a terápia nélkülözhetetlen része a családi csoportterápia és a betegek reális életkörülményeinek a rendezése, ez a prognosztikai adat különösen fontos.

A továbbiakban részletesen ismertetjük módszerünket.

Az interperszonális kapcsolatok öt alapvető formáját szerepeltettük vizsgálatainkban:

1. Magányos helyzet.
2. Páros helyzet.
3. Háromtagú csoport (kcs).
4. Strukturált kis csoport.
5. Tömeg (sok ember között).

Az egyes társaskapcsolati alapformákhoz való viszony természetesen ilyen elvont módon nem vizsgálható, ezért a leírt kapcsolatformákat négy tendenciózusan kiválasztott élethelyzettel kapcsoltuk össze:

I. Szabadság vagy szünidő.
II. Munka.
III. Hosszabb idő eltöltése egy elhagyott szigeten.
IV. Betegség alkalmával egy kórteremben töltött idő.

E négy élethelyzetet — megítélésünk szerint — jellemzik:

A szabadság és a munka ún. „pozitív" élethelyzetet, míg az elhagyott sziget és a betegség fenyegető, veszélyeztetett, illetve kiszolgáltatott helyzetet jelent.

Továbbá a szabadság a megszokott élethelyzetből való „pozitív" kilazulást reprezentálja, míg az elhagyott sziget ennek „negatív" (bizonytalan, veszélyeztetett) ellenpólusa. Ehhez hasonlóan a munka affektív és intellektuális feszültségek szempontjából pozitíve felfokozott, aktív helyzetet jelent, míg a betegség ennek negatív ellentéte, a pszichés feszültségeknek olyan fokozódása, amely az egyén *passzivitásával*, fenyegetettségével és kiszolgáltatottságával jár együtt.

Vizsgálati módszerünk szerint a v. sz.-nek a négy élethelyzetet mint létezőket exponáltuk. Megértettük vele, hogy nem az élethelyzetek között kell választania, mert ezek elkerülhetetlenül létezőknek tekintendők a vizsgálatban.

Arra a kérdésre kellett azonban válaszolnia, hogy a meghatározott élethelyzetek milyen társaskapcsolati formában vállalhatók leginkább, illetve legkevésbé elviselhetők a számukra?

Minden élethelyzet exponálása után felsoroltuk az ismertetett öt társaskapcsolat-formát, és a v. sz.-t megkértük, hogy ezeket az alábbi minősítések szerint rangsorolja:

— Nagyon szívesen.
— Szívesen.
— Közömbös.
— Nem szívesen.
— Nagyon nem szívesen.

A vizsgálat tehát kb. így folyt le:

Vizsgálat vezető (a továbbiakban: vv.): „ . . .a negyediknek megadott élethelyzet a betegség. Kórházban, kórteremben van. Elmondom az egyes kapcsolatformákat, értékelje azokat az ismert öt lehetőség valamelyikével, vagyis hogy töltené el leginkább ezt az időt? Egyedül?

V. sz.: „Nagyon nem szívesen.”
Vv.: „Kettesben?”
V. sz.: „Szívesen.”
Vv.: „Hármasban?”
V. sz.: „Közömbös.”
Vv.: „Kis csoportban?”
V. sz.: „Nagyon szívesen.”
Vv.: „Sok ember között?”
V. sz.: „Nagyon nem szívesen” . . . stb.)

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a vizsgálatok eredményét grafikus módszerrel ábrázoltuk a 2. ábra szerint:

A vizsgálatokat a homogenitás biztosítására 18 — 25 év között levő férfiakon és nőkön kezdtük el, akiknek élettörténetét, családi viszonyait meglehetősen jól ismertük. Ez utóbbi szempontot a kapott eredmények értékelése és ellenőrzése miatt tartottuk szem előtt.

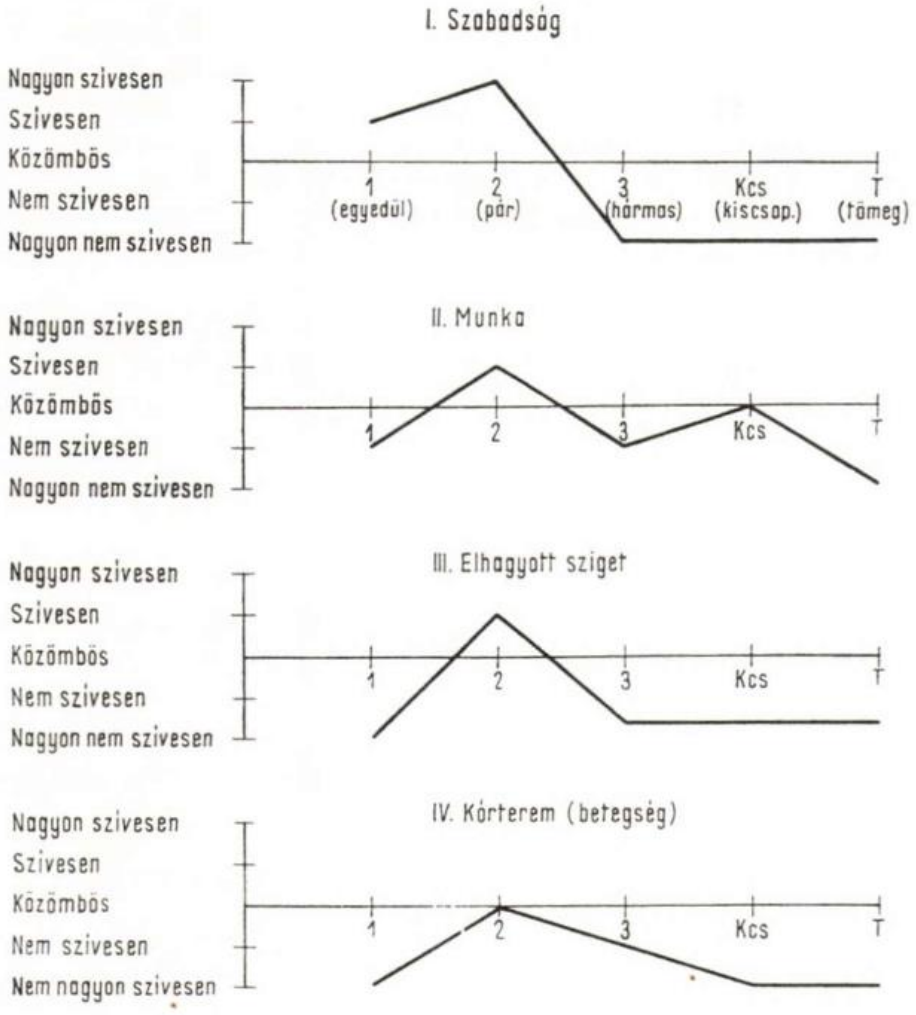

2. ábra. Egy 21 éves egyetemi hallgatónőről készült felvétel

Vizsgálataink zöme eddig erre az életkorra korlátozódott. Párhuzamosan azonban más életkori csoportokban is megkezdtük a vizsgálatokat, nevezetesen 25—50 év között és 50 éven felüli férfiaknál és nőknél, valamint prepubertásban, pubertásban és az adoleszcencia korában levő fiúknál és lányoknál. Ilyen módon válik majd korrelálhatóvá az átélt élményanyag hatása az egyes fejlődéslélektani fázisok sajátosságaival.

B) A vizsgálatok értékelése

Rendelkezésünkre áll tehát négy élethelyzet, amelyek egymásnak több vonatkozásban is ellentétei. Két pozitív élethelyzet (szabadság és munka), két kellemetlen és fenyegető élethelyzet (elhagyott sziget és betegség). Másrészt a normális életkeretek közül egy pozitív (szabadság) és egy negatív (elhagyott sziget) irányba történő kilazulás; illetve a pszichés feszültségeknek pozitív, aktív irányba való fokozottsága (munka) és a passzív, kiszolgáltatott helyzetben bekövetkező feszültségszint emelkedése (betegség). E négy élethelyzetben vizsgáljuk az ismertetett öt társaskapcsolati alapformát (magány, pár, hármas csoport, strukturált kis csoport és tömeg) abból a szempontból, hogy a v. sz. számára melyek alkalmasak leginkább, illetve legkevésbé elviselésükre.

Az öt alapforma közül négy egyértelmű. Szólni kell azonban a speciális jelentőségű hármas kapcsolatformáról. Véleményünk szerint *ez az alapvető családi csoporthelyzetet, az apa — anya — gyerek struktúrát reprezentálja.*

Az a tény, hogy a választások lehetőségét nem korlátoztuk csak az igenlésre, elutasításra, illetve közömbösségre, hanem módot adtunk az igenlések és elutasítások *fokozására* is (nagyon szívesen, illetve nagyon nem szívesen), lehetőséget adtak az egyes kapcsolatformákkal szembeni *szélsőséges* viszony regisztrálására is.

A grafikus módszer segítségével ábrázolt vizsgálati eredményt tömörebben is összefoglalhatjuk az itt következő jelöléssel. Minden

„nagyon szívesen”	+ +
„szívesen”	+
„közömbös”	0
„nem szívesen”	—
„nagyon nem szívesen”	— —

jelet kap.

Példaképpen bemutatunk néhány ilyen módszerrel jelölt vizsgálati eredményt, és egyben vázoljuk az értékelés szempontjait is.

1. sz. példa.

Az előbb bemutatott 21 éves egyetemi hallgatónő grafikonjának összesítése.

	1. egyedül	2. pár	2. hármas	3. kis csop.	4. tömeg
I. Szabadság	+	++	— —	— —	— —
II. Munka	—	+	—	0	— —
III. Elhagyott sziget	— —	+	— —	— —	— —
IV. Kórterem	— —	0	—	— —	— —

A táblázat már első rápillantásra is a következőket árulja el: feltűnően szegény a pozitív választások száma. A v. sz. számára alig van olyan társaskapcsolati forma, amely a releváns élethelyzetekben elfogadható, vállalható megoldást jelentene. Igen csekély a közömbös (esetleg ambivalensnek értelmezhető) állásfoglalások száma is. Ugyanakkor rendkívül nagyszámú a szélsőséges elutasítás.

Ha mindezt számokkal akarjuk kifejezni, a következőket kapjuk:

a) *Az igenlő, közömbös és elutasító választások %-os megoszlása*

(Az összes választások száma mindig 20)

Igenlés	(+ és ++)	20 közül	4	20%
Közömbös	(0)	20 közül	2	10%
Elutasítás	(— és — —)	20 közül	14	10%

A megdöbbentően nagy, 70%-os elutasítási arányszám a beszűkült interperszonális kapcsolatokat jelzi.

b) A szélsőséges választások %-os megoszlása

+ +	20 közül	1 esetben	5%
— —	20 közül	11 esetben	55%

Ez az adat alátámasztja az előbbieket. A v. sz. számára csak egyetlen olyan élethelyzet és társaskapcsolati formaegyüttes létezik, amely egyértelműen megfelelő (a páros helyzet a normális keretek közül való pozitív kilazulás idején). Ezzel szemben a választások 55%-ában az egyes élethelyzetekben minden társaskapcsolati formát szélsőségesen elutasít.

c) Az élethelyzetek vállalhatósága az igenlések és elutasítások %-os megoszlása szerint

	Igenlés	Közömbös	Elutasítás
I. Szabadság	40%	—	60%
II. Munka	20%	20%	60%
III. Elhagyott sziget	20%	—	80%
IV. Betegség	—	20 %	80 %

A felsorolt élethelyzetek mindegyikével szemben az elutasítás dominál. Különösen feltűnő, hogy a nagy feszültséget jelentő kiszolgáltatott és veszélyeztetett helyzetekben (betegség) interperszonális kapcsolatok szempontjából egyetlen elfogadható megoldása sincs.

És végül a témánk szempontjából leglényegesebb összesítés:

d) *Az egyes interperszonális kapcsolatformákhoz való viszony az igenlések és elutasítások %-os megoszlásában*

	Igenlés	Közömbös	Elutasítás
1. Magány	25%	—	75%
2. Pár	75%	25%	—
3. Család (hármas)	—	—	100%
4. Kis csoport	—	25%	15%
5. Tömeg	—	—	100%

A v. sz. számára tehát egyedül elfogadható interperszonális kapcsolatforma az intim páros helyzet.

A legszélsőségesebb elutasítás történik a családi alapformát reprezentáló hármas kapcsolathelyzet és a tömegszituáció vonatkozásában. Feltűnő továbbá, hogy a páros kapcsolat kivételével igenlés egyetlenegy csoporthelyzetben (család, kis csoport, tömeg) sem

tapasztalható. Ugyanakkor a magányos szituáció is elutasított, kivéve a normális életkeretek közül való pozitív kilazulás helyzetét.

Összegezve elmondhatjuk: társaskapcsolatok szempontjából elfogadható variációs lehetőség csak a szabadsághelyzetben áll fenn: egyedül vagy párosan. A betegséghelyzetben nincs vállalható társaskapcsolati forma. Munkában és bizonytalan helyzetekben (elhagyott sziget) a páros intim helyzet az egyedül elfogadható.

Az egyes társaskapcsolati formák közül kizárólag az intim páros helyzet vállalható a v. sz. számára. A családot és minden egyéb csoporthelyzetet elutasítással fogad, lényegében a nagyfeszültségű élethelyzeteket (aktív feszültség, bizonytalanság, veszélyeztetettség) egyedül sem vállalja. A bemutatott esettel kapcsolatosan anamnézis szempontjából annyit jegyzünk meg, hogy csonka családban, egy szülővel nevelkedett kisgyermekkora óta, igen elzárkózott, magányos életformát éltek, baráti köre ma sincs.

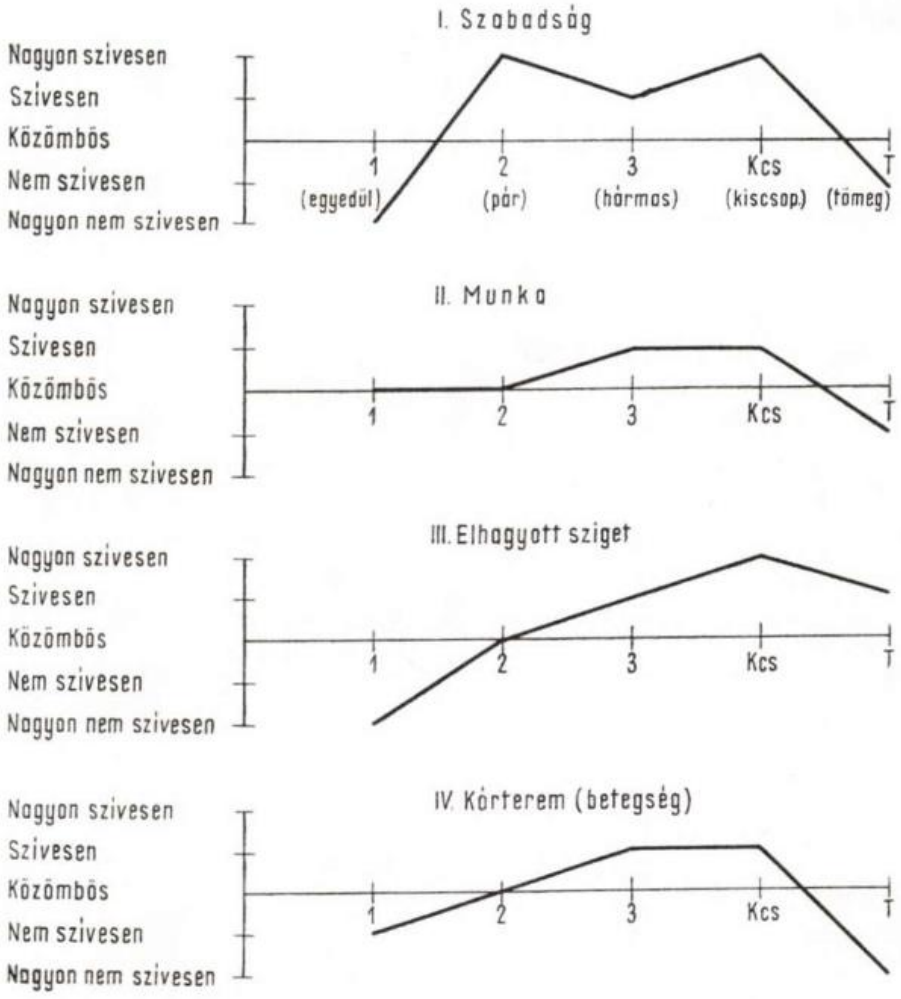

3. ábra. Egy 20 éves egyetemi hallgatónőről készült felvétel

Összesítés

	1. egyedül	2. pár	3. hármas	4. kis csop.	5. tömeg
I. Szabadság	−−	++	+	++	−
II. Munka	0	0	+	+	−
III. Elhagyott sziget	−−	0	+	++	+
IV. Betegség	−	0	+	+	−

a) Az igenlő, közömbös és elutasító választások %-os megoszlása

igenlés	50%
közömbös	20%
elutasítás	30%

b) A szélsőséges választások %-os megoszlása

+ +	15%
— —	10%

c) Az élethelyzetek vállalhatósága az igenlések és elutasítások %-os megoszlása szerint

	Igenlés	Közömbös	Elutasítás
I. Szabadság	60%	0	40%
II. Munka	40%	40%	20%
III. Elhagyott sziget	60%	20%	20%
IV. Betegség	40 %	20 %	40 %

d) Az egyes interperszonális kapcsolatformákhoz való viszony az igenlések és elutasítások %-os megoszlásában.

	Igenlés	Közömbös	Elutasítás
1. Magány	—	25%	75%
2. Pár	25%	75%	—
3. Család (hármas)	100%	—	—
4. Kis csoport	100%	—	—
5. Tömeg	25%	—	15%

Értékelés. Széles skálájú interperszonális kapcsolatok. A különböző élethelyzetekben a társaskapcsolatok több formája is megoldást jelent. Mindegyik élethelyzetben van legalább két vagy több olyan társaskapcsolati forma, amely azt vállalhatóvá teszi. A választásokban az igenlések túlnyomó többségben vannak. Az egyes interperszonális kapcsolatformákhoz való viszonyát bizonyos kiegyensúlyozottság jellemzi, a szélsőséges igenlések és elutasítások száma minimális.

Feltűnő, hogy a v. sz. számára két olyan társaskapcsolati forma is van, amelynek igenlése 100 %-os, tehát minden élethelyzetben megoldást jelent számára. Ezek: a családi alaphelyzet és a kis csoport. Az anamnesztikus adatok ismeretében (1. később) felmerül az a lehetőség, hogy a jól strukturált kis csoportot tágabb értelemben vett családi formaként is értelmezhetjük. A páros helyzetre a közömbös választások dominanciája jellemző. Az előbbiekkel egybevetve ezt a tényt életkorához képest mint bizonyos mértékű infantilizmust értékelhetjük, mivel még nem alakult ki egyértelmű igénye a páros intim kapcsolatok iránt. Tekintettel arra, hogy ezzel szemben sem elutasító, csak ambivalens, prognosztikusán ez az adat is kedvező. A magányos szituáció egyetlen élethelyzetben sem fogadható el számára. Bizonyos mértékig ez is azt támasztja alá, hogy a felnőtté válás folyamata még nem fejeződött be nála. Határozottan elutasító a tömeghelyzetekkel szemben. Ez utóbbi kapcsolatforma számára csak bizonytalan helyzetekben jön szóba megoldásként.

Élethelyzetek szempontjából a normális keretek közül való pozitív és negatív jellegű kilazulásnál találjuk a megoldásként szóba jöhető interperszonális kapcsolatformák legszélesebb variációját. Az első helyzetet (szabadság) a páros, a szűkén és a tágan értelmezett

családi helyzet teszi vállalhatóvá. A bizonytalanság vállalható a szűkén és a tágan értelmezett családi miliőben, valamint a tömeghelyzetben. Mind az aktivitással, mind a passzivitással, kiszolgáltatottsággal járó feszültségszint-emelkedést jelentő élethelyzetet (munka és betegség) a két családi miliő teszi elfogadhatóvá.

Anamnéziséből kiemeljük, hogy négy testvérével és szüleivel együtt érzelmileg igen stabil családi környezetben él.

Az ismertetett két szélsőséges példa talán alkalmas arra, hogy demonstrálja a vizsgálat értékelésének módszerét, és egyben meggyőz annak alkalmazhatóságáról.

Az egyéni vizsgálatok értékelésének menetét egyrészt megkönnyíti, másrészt az eredményt klasszikusan ábrázolhatóvá teszi az igenlő és elutasító választásoknak pontértékbe való átszámítása. Ezek szerint

minden + = +1 ponttal
minden — = —1 ponttal.

A 0 (közömbös) választás a + pontszámokból 0,5 pont levonást jelent.

A kapcsolatformák szerint összesített pontértékeket grafikusan is ábrázolhatjuk.

Az 1. sz. eset összesített pontértékei:

	+	—	0	Összesen
1. Magány	1	5	—	—4
2. Pár	4	—	1	+3,5
3. Hármas	—	6	—	—6
4. Kis csoport	—	6	1	—5,5
5. Tömeg	—	8	—	—8

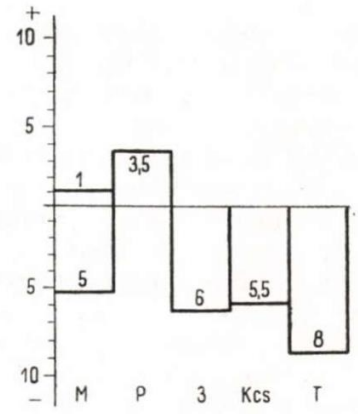

A kapcsolatformák egyéni értékrendje:

Igenlés 1. Pár

Elutasítás 2. Magány
3. Kis csoport
4. Hármas
5. Tömeg

4. ábra.

A 2. sz. eset összesített pontértékei:

	+	—	0	Összesen
1. Magány	—	5	1	−4,5
2. Pár	2	—	3	+0,5
3. Hármas	4	—	—	+4
4. Kis csoport	6	—	—	+6
5. Tömeg	1	3	—	−2

A kapcsolatformák egyéni értékrendje:

Igenlés
1. Kis csoport
2. Hármas
3. Pár
4. Tömeg

Elutasítás
5. Magány

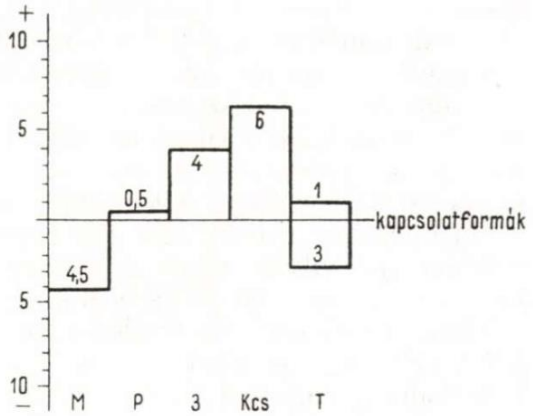

5. ábra.

C) Felnőtt korú kriminális csoport vizsgálata

A vizsgálatot 50, szelektálatlan visszaeső bűnözőn végeztük. Összehasonlító anyagként közöljük 50 tagú szelektálatlan, nem kriminális felnőtt csoport — amely tehát semmiképpen sem jelent reprezentatív csoportot — vizsgálatának összesített adatait.

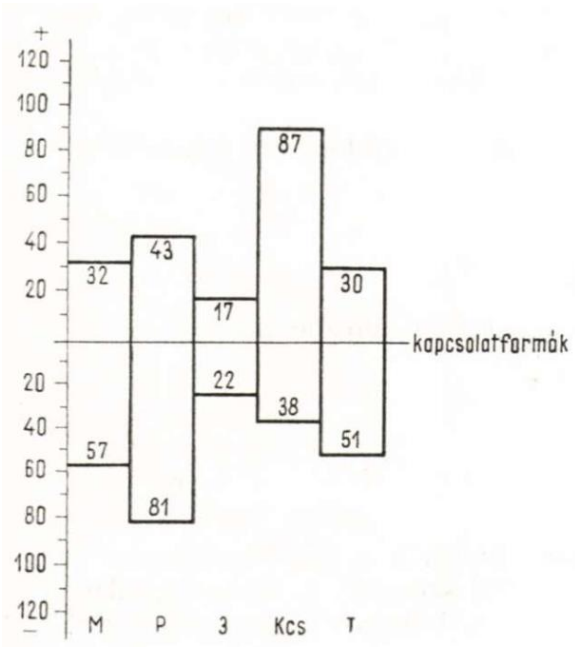

6. ábra. A kriminális csoport összesített választásai

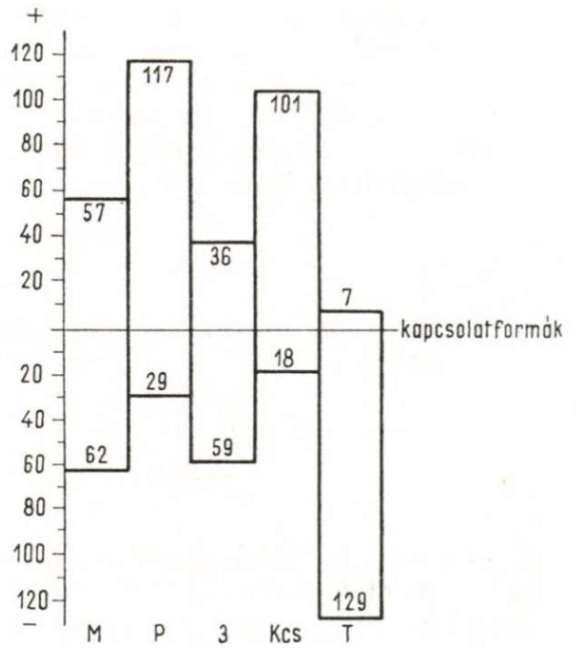

7. ábra. A kontrollcsoport összesített választásai

3. A kriminális személyiség sajátos reakciómódjai

A) Az állandó jellegű affektív feszültségek csökkent toleranciája

Minél magasabb szintű a civilizatorikus létforma, annál nagyobb permanens feszültségbírási követelményeket támaszt az egyénnel szemben, amikor a sokszorosan bonyolult társadalmi viszonyokhoz és interperszonális kapcsolatokhoz való alkalmazkodás igényével lép fel. Nyilvánvalóan adaptációs nehézségekkel fog küzdeni az az ember, akinél csökkent a permanens feszültségek tűrőképessége. Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy a visszaeső bűnözők reakciómódját ez a tényező elsődlegesen határozza meg.

Tagadhatatlan ugyanis a bűncselekmény „primitív logikája", amely a megkívánás és a megszerzés közvetlen aktusában nyilvánul meg. Az értékszerzés szocializált formáit az teszi lehetővé, hogy az egyén permanensen elviseli azt a feszültséget, amelyet a megkívánás és a megszerzés időbeli eltávolodása hoz létre. A kriminális ember erre képtelen, és ez a tulajdon elleni bűncselekmények egyik fő motívuma. Az affektív feszültségek rossz toleranciája nyilvánvaló az indulati és szexuális bűncselekmények elkövetőinek eseteiben is — ez nem szorul külön bizonyításra.

Visszaeső bűnözők életvitelének vizsgálata e megállapítást más szempontból is alátámasztja. Ezek ugyanis nehezen bírják elviselni azt a mindennap ismétlődő feszültséget, amelyet a rendszeres napi munkavégzés követel meg az egyéntől.

Az állandó munkahely-változtatások közismerten jellemzők a bűnözőkre, sőt az antiszociális személyiségtorzulás kialakulása prekriminális fázisának ez egyik fő ismertetőjegye.

Természetesen a munkahely-változtatások magas számát részben a társadalmi előítélet is indokolja, a mód, ahogy a szabadult bűnözőket általában fogadják, s amely társadalmi visszailleszkedésük egyik legfőbb akadálya. Ennek ellenére a gyakori munkahely-változtatás specifikus jellemzője az első deliktum elkövetése előtti életvitelnek is. A társadalmi előítéletek legfeljebb tovább növelik az amúgy is csökkent toleranciájú szabadult bűnözők konfliktus-lehetőségeit.

Illusztrációképpen közöljük 40 visszaeső bűnöző munkahely-változtatásait az utolsó 10 évben.

46. TÁBLÁZAT

A vizsgált visszaeső bűnözők munkahely-változtatásai

15-nél többször	23
10—15 között	6
5—10 között	8
5-nél kevesebbszer	3

Jellemző továbbá, hogy rendkívül rosszul tűrik a mindennapi életben gyakran előforduló konfliktusokat, s azokkal szemben azonnal impulzíve reagálnak, illetve azonnal kitérnek. Szabadult bűnözők reszocializálásánál ez okozza éppen a legtöbb nehézséget, és számos újabb munkahely-változtatásnak ez az indítóoka.

A feszültségek rossz tolerálását bizonyítja a bűnözők rendkívüli csábulékonysága is, amely mind szórakozásaikban, mind költekezéseikben, valamint szexuális életükben megmutatkozik. E vonatkozásban állandó circulus vitiosus alakul ki, hiszen a csábulékonyság következtében megfontolás nélkül költik el pénzüket, és rövid idő alatt nehéz anyagi helyzetbe kerülnek,

amelynek feszültségét ugyancsak nem tolerálják. A szexuális csábításokkal szemben szintén csökkent az ellenállóképességük, amit a legtöbb alkalmi csábítás elfogadása bizonyít. Különösen jellemző azonban a partnerek sűrű váltogatása.

A csökkent feszültségbírásnak feltétlenül szerepe van a bűnözők narkomán hajlamának kialakulásában, alkoholizmusukban, amely nyilván kettős gyökerű: egyrészt a bekondicionált alkoholszükséglet, másrészt azonban a narkománia pszichikai tartalma, a kábítás, menekülés a feszültségek tudatosítása elől. Vizsgált eseteinkben az alkoholizmus a következőképpen alakult:

47. TÁBLÁZAT

Az alkoholizmus alakulása vizsgált eseteinknél

Az alkoholizmus mértéke	Férfi		Nő		Összesen	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Rendszeres alkoholizálás	8	40	6	30	14	35,0
Időszakos alkoholizálás	7	35	4	20	11	27,5
Alkohol abususok	1	5	—	—	1	2,5

Ha a lelepleződés körülményeit vizsgáljuk, a permanens affektív feszültségek rossz toleranciája plasztikusan mutatkozik meg a folyamatosan megvalósított elkövetéseknél. Gyakori az a tapasztalat, hogy rafináltan megszervezett folyamatosan elkövetett bűncselekmények során huzamosabb idő elteltével hirtelen „elemi" hibákat vétenek, amelyeknek primitívsége és evidens módon leleplező hatása arra indítja a pszichológust, hogy felvesse az önleleplezés gondolatát akkor, amikor az elkövető feszültségbírásának a végére ért. Illusztrációként az alábbi esetet hozzuk fel:

Egy 38 éves, többszörösen bűntett nő másfél éven át követte el körmönfontan megszervezett sikkasztásait. Egy alkalommal szabadságra ment, és adminisztratív munkáját úgy szervezte meg, hogy a szabadság kéthetes tartama alatt a hamisított számlák ne kerülhessenek helyetteséhez. Szabadságának leteltekor táviratban kérte munkahelyének vezetőségét, hogy fizetéses szabadságát 4 nap fizetés nélküli szabadsággal hosszabbítsák meg. Kérését teljesítették. Ez idő alatt számos hamis számla érkezett be, amely feltűnt helyettesének, és visszaérkezésekor már folyt a vizsgálat ellene.

A permanens pszichés feszültségek csökkent toleranciája motiválja továbbá a bűnüldözés során tett *vallomásokat*. A legtöbb esetben ugyanis a gyanúsított hallgatással nehezíthetné meg legjobban a nyomozati eljárás sikerét. A tartós hallgatásra azonban a vizsgálati szituáció emocionális feszültségnövekedése következtében nem képes. Maga a kihallgatási taktika is azt célozza, hogy az emocionális feszültségek addig fokozódjanak, amíg meghaladják a kihallgatott személy toleranciájának határait.

Hasonló tényezők játszanak szerepet a tartós *rejtőzködés* feladásában is. A rejtőzködéssel járó elzártság olyan feszültséget létrehozó tényező, amelyet tartósan nem tűr az elkövető, és rejtekhelyét elhagyva információkat próbál szerezni a deliktum felfedezéséről, a nyomozás állásáról stb.

A permanens feszültségek csökkent toleranciája analóg az infantilis személyiséget jellemző reakciókkal. Ez fejlődéslélektanilag leírt jelenség gyermekeknél. A gyermekek hangulati változékonysága részint ezzel magyarázható. A permanens pszichés feszültségek tűrőképessége jelentős kritériuma az iskolaérettségnek. Ismeretes, hogy az iskolaérettség fogalma nemcsak az

értelmi fejlettség meghatározott szintjét jelenti, hanem azt is, hogy a gyermek képes a tanórák, a napi iskolába járás, házi feladat készítés, a felelések során ismétlődő siker—kudarc lehetőségek permanens emocionális feszültségét tolerálni.

B) A rövid ideig tartó, nagy intenzitású affektív feszültségek igénye

A visszaeső bűnözők életvitelének vizsgálata arra mutat, hogy a civilizatorikus életforma által megkövetelt, nem is magas szintű, de permanens affektív feszültségek rossz tűrése mellett szívesen vállalják, sőt igénylik az időszakos, rövid ideig tartó, nagy intenzitású affektív feszültségeket, amelyeket legtöbbször erős agresszív töltés motivál. E tekintetben reakciómódjuk sok vonatkozásban analóg a primitív kultúrákban élő emberekével, illetve gyerekekével. Magának a deliktumnak az elkövetése rövid ideig tartó, magas szintű affektív feszültséggel jár, amelyet relaxációs periódusok követnek. A kriminális aktivitás periodicitását értelmezte a kórtani irányzat analóg jelenségként a paroxizmális mechanizmusokkal.

A tett helyszínére való visszatérés közismert jelensége ugyancsak e folyamattal magyarázható.

A visszatérés csak részben magyarázható azzal, hogy bizonyos idő után nem tolerálják a rejtőzés feszültségét, mert ebbe jelentősen belejátszik a bűncselekmény elkövetésével járó affektív feszültség újraélésének az igénye.

Ugyancsak erre mutat a kriminálisok közismert impulzivitása, a szinte hisztériás mechanizmusokkal felfokozott indulati kitörések, amelyek szexuális életükben féltékenységi jelenetek stb. formájában igen sűrűn fordulnak elő.

A kriminális személyiségre az érzelmi reakciómódnak ezt az ellentétes, kettősen meghatározott folyamatát tartjuk jellemzőnek; a permanens feszültségek rossz tolerálását és ugyanakkor az időszakos, nagy intenzitású affektív feszültségek igényét.

Ez a reakciómód pontosan nyomon követhető a periodikus kriminális aktivitásban. Visszaeső bűnözőknél gyakran megfigyelhető, hogy halmozott deliktum-elkövetések váltakoznak tulajdonképpeni relaxációs periódusokkal.

Az aktivációs nívó, illetve a pszichés feszültségszint ilyen periodikus változása analóg a schweizeri megfigyeléssel: *a primitív kultúrában élő emberek aktivációs nívója hasonló módon hullámzik* rendkívül magas intenzitású feszültségek és relaxációs periódusok között. (Igen sok kockázattal, veszéllyel és erőfeszítéssel járó vadászat, zsákmányszerzés, majd az ezt követő semmittevés és ünnepségek.) Ugyanezek az időszakos nagy erőfeszítéshez és magas feszültségszinthez szokott emberek mint kórházi ápolók néhány hónap alatt kimerült állapotba kerültek — jeléül annak, hogy az alacsonyabb intenzitású, de permanens feszültségek egészen más jellegű toleranciát követelnek az egyéntől. Ez a modern civilizált létforma követelménye. Ez az analógia ugyancsak a kriminális személyiség infantilis-archaikus reakciómódjára utal.

A kriminálstatisztika alakulása *háborúk* idején szintén ezt bizonyítja. A katonaként szolgálatot teljesítő kriminálisok nagy része nem kerül hadbíróság elé, sőt relatíve jól alkalmazkodik a háborús életmódhoz. Ezt az adaptációt az teszi lehetővé, hogy háború idején az életvitel aktivációs nívójának, feszültségeinek hullámzása az előbb leírt módon alakul: időszakos felfokozott feszültségek és aktivitás váltakoznak nyugodtabb periódusokkal.

Mindez felveti azt a kérdést, hogy a modern civilizált életforma milyen levezetési, illetve kiélési lehetőséget biztosít azoknak a „nyugtalan lelkeknek", akiknek feszültségigénye és toleranciája ilyen szintű. Más történelmi korszakokban nyilván belőlük verbuválódtak részint a kalandorháborúk, kereszteshadak, konkvisztádor-akciók résztvevői, aboucanier-k, flibustier-k

stb. A modern társadalomban legfeljebb művészek, kiváló sportolók, esetleg bűnüldözők és tengerészek számára nyílik hasonló életformára lehetőség.

Tehetség vagy lehetőségek híján a többiek a kriminálisan veszélyeztetettek sorát fogják gyarapítani.

Ennek a reakciómódnak nyilván ki lehetne mutatni, de legalábbis feltételezhetnénk a magasabb rendű idegműködésben meglevő pszichofiziológiai alapjait; a nem megfelelő regulációt a kortikális és szubkortikális funkciók között, a kortikális fékező mechanizmusok gyöngeségét a szubkortikális impulzusokkal szemben. Erre utalnak anamnesztikus adataink is, ahol a kriminálisoknál szignifikáns eltérést mutattunk ki az elszenvedett vagy valószínűsíthető centrális sérülések vonatkozásában.

C) A bűncselekményben megnyilvánuló oppozíciós, agresszív tendenciák

Nem lehet elmenni amellett a tény mellett sem, hogy a bűncselekményekben igen erős oppozíciós, agresszív tendenciák nyilvánulnak meg a társadalmi közösséggel szemben. Ez az agresszivitás lehet egyrészt reaktív állapot, begyakorolt mechanizmus, amely környezeti ártalmak hatására alakult ki; másrészt azonban utalhat a személyiségfejlődés általánosabb jellegű zavarára is, pontosabban olyan személyiségstruktúrára, amely nem szilárdult meg a felnőtt szintnek megfelelően.

Elgondolkodtató ugyanis, hogy fejlődéslélektanilag olyan életkori fázisokban találkozunk sokszor generalizáltan megnyilvánuló agresszív mechanizmusokkal, amikor valamilyen szinten és formában a személyiség önállóvá, szuverénné válásáról van szó. Ilyen fázis a 2 — 3 éves korban bekövetkező ún. „első dackorszak", amikor az én-tudat alakul ki és a pubertás, amikor viszont a szuverén felnőtt személyiség kialakulása kezdődik meg.

Mindkét fejlődési fázist a környezettel szembeni oppozíció, agresszivitás jellemzi.

Fejlődéslélektani megközelítésben e korszakokat az jellemzi, hogy az egyénnek mintegy újra kell értékelnie saját helyzetét környezetében, újra kell értékelnie lehetőségeit és határait környezetével való viszonyában. E folyamatban számára segítségnek tűnik az oppozíció, az ütközés, amely világosan körvonalazza a személyiség helyét, lehetőségeit és határait az interperszonális kapcsolatok rendszerében.

Az oppozíció, a környezet tagjaival való ütközés tapasztalati és élményszinten megnyilvánuló segítség ahhoz, hogy az ember önmagát elhelyezze az interperszonális kapcsolatok rendszerében, tendenciájában megfigyelhető új kapcsolatokban, közösség-váltások idején stb. A legtöbb új tanárt például provokálják a diákok, és legalább egy alkalommal kipuhatolják, hogy meddig mehetnek el agresszivitásban, szemtelenségben, vagyis hol vannak a tanár toleranciájának határai. A kirobbant konfliktus, „ütközés" erre megnyugtató választ ad. Ugyanez tapasztalható páros, intim kapcsolatokban is nyíltan agresszív vagy burkolt formában. Gyerekeknél megfigyelhető, hogy valóságos agressziós örvény alakul ki, ha a szülők részéről semmilyen ütközést, határmegvonást nem tapasztalnak. Ennek egyik oka, hogy megzavarttá válik saját helyük, hatáslehetőségeik értékelése a családi struktúrában, s ez aláássa biztonságérzetüket, szorongást mobilizál, újabb és újabb provokációra, „határkeresésre" indít. *A biztonság-élménynek egyik alapvető kritériuma, hogy az ember pontosan körvonalazottnak tudja saját helyét és hatáslehetőségeit az interperszonális kapcsolatok rendszerében.*

Az a feltételezésünk, hogy az ontogenetikus fejlődésükben megzavart kriminálisok az átlagosnál lazább személyiségstruktúrával és főleg határokkal rendelkeznek, másképp kifejezve: személyiségfejlődésük retardáltnak tekinthető, és ez az állapot — analóg módon a

korábbi fejlődési fázisokban tárgyaltakkal — már magában véve fokozhatja társadalmi környezetükkel szembeni oppozíciós tendenciájukat, agresszivitásukat.

Ezt bizonyítja továbbá az az ismeretes tény is, hogy börtönviszonyok között, ahol helyük, szerepük, életmódjuk óráról órára megszabott és határozottan körvonalazott, a visszaeső bűnözők jól alkalmazkodnak. Ez tulajdonképpen a szó *piaget*-i értelmében inkább asszimilációnak tekinthető, tehát az alkalmazkodás alacsonyabb szintjének és nem valódi adaptációnak. A börtönélet fő jellegzetessége e tekintetben mégiscsak az, hogy a fölérendelt személyek határozzák meg az életvitel minden mozzanatát, s ez analóg a kisgyermekkori élményanyaggal. Ezzel párhuzamosan megszűnik minden egyéni felelősség is, a bűnözők sorsát mások irányítják. Ezt a helyzetet időszakosan is csak olyan ember tudja jól tolerálni, aki személyiségfejlődésében éretlen. Statisztikailag kimutatható, hogy a börtönben fegyelmi konfliktusaik — a pszichopata bűnözőket leszámítva — inkább az első bűntényeseknek vannak,mint a többszörösen visszatérő kriminálisoknak.

A probléma lényege abban foglalható össze, hogy azok a generalizált oppozíciós reakciók, amely fiziológiásnak fogadhatók el a gyermekkor és a pubertás bizonyos fázisaiban, bűnözőknél felnőtt korban is megmaradnak az éretlen szinten rögzült laza struktúrájú és határú személyiség következtében.

D) A bűnözök életmódjában megnyilvánuló szerepjátszás

Nem lebecsülendő pszichológiai tapasztalatot sűrít magába az a tény, hogy a görög mitológiában a tolvajok és szélhámosok istene — tehát a „kriminális isten” —, Hermész, állandóan alak- és szerepváltó életet folytat, és a szerepváltás egyik tendenciája mindig infantilis jellegű.

Szélhámosok és csalók esetében magától értetődő, hogy a szerepjátszás eszköze a bűnelkövetésnek. Tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy ezen túlmenően az ő esetükben jelentős a szerep élvezésének a motívuma is. A legtöbb szélhámosnál találkoztunk olyan bűncselekménnyel is, amelynek elkövetése számukra semmiféle anyagi haszonnal nem járt, s amelyet döntő módon a szerepjátszás izgalma motivált.

Egy 65 éves sokszorosan büntetett szélhámos férfi például (összesen 27 évet töltött börtönben) utazásai során egy véletlen alkalmat felhasználva ellenőrként mutatkozott be egy vidéki tejipari vállalatnál, s ott számos visszaélést, higiéniás szabálytalanságot több mint egyheti munkával valóban felszámolt.

Szélhámosoknál és csalóknál ezt a szerepigényt alátámasztják a tesztjeikben, különösen a Rorschachban és Szondiban tömegesen jelentkező hiszteroid jegyek.

Visszaeső bűnözők életmódjának vizsgálata azonban arra enged következtetni, hogy ez a szerepjátszási igény nemcsak a csalókra és szélhámosokra jellemző — bár nyilván náluk válik legmarkánsabban felismerhetővé —, hanem általánosan jellemzi a visszaeső bűnözők életvitelét. A bűnözés mint létforma ugyanis már eleve kettős, sőt hármas életet jelent, még a kriminális aktivitás periódusán belül is, nem beszélve a nagyobb áttekintésben vizsgált kriminális aktivitás és passzivitás periodikus változásairól. A legtöbb bűnözőnél kimutatható ez a többarcú élet, amelynek egyik vetületében a bűnelkövetés folyamata látszik, más vetületekben a társadalmi beilleszkedés szerepe áll.

Különösen tanulságos e tekintetben a bűncselekmény útján megszerzett anyagi értékek felhasználási módja. A legtöbb bűnöző ugyanis ennek segítségével olyan létformát valósít meg, például az „éjszaka császárai” stb., amelynek szerepjellege nyilvánvaló. E szerepjátszási igény

és a sűrű szerepváltás pszichés lehetősége ugyancsak laza személyiségstruktúrára és határokra enged következtetni.

E) Visszaeső bűnözők szexuális életének infantilis vonásai

Kiindulópontul az a felmérési adatunk szolgál, amely szerint a visszaeső bűnözők között rendkívül gyakoriak a szexuális élet zavarai.

A szexuális élet zavarainak ilyen relatíve sűrű előfordulása ösztönfejlődési zavarra enged következtetni. E zavar lényegét részben abban látjuk, hogy számos esetben nem alakultak ki, illetve nem kondicionálódtak be megfelelő erősséggel a szexuális életet szabályozó autonóm regulációk. Különösen erre utal a biszexualitás 35%-os magas aránya, az a jelenség, hogy ezek a bűnözők szabadlábon heteroszexuális életet élnek, míg börtönviszonyok között azonnal átváltanak homoszexuális formára.

A szexuális mechanizmusoknak ilyen plaszticitása érett személyiségnél nem elképzelhető.

48. TÁBLÁZAT

Visszaeső bűnözők szexuális életének zavarai

	Férfiak		Nők		Összesen	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%
Rendezett szexuális élet	3	15	5	25	8	20,0
Potenciazavar—frigiditás	4	20	3	15	7	17,5
Hiperszexualitás	1	5	—	—	1	2,5
Promiszkuitás	6	30	4	20	10	25,0
Biszexualitás	4	20	2	10	6	15,0
Homoszexualitás	2	10	6	30	8	20,0

Külön kiemeljük a promiszkuitásos szexuális élet viszonylag magas arányát mint az ösztönfejlődési és érzelmi éretlenség egyik jellemzőjét.

Szexuális bűncselekmények elkövetőinek esetében mind a tesztanyag, mind az explorációk alapján egyértelmű volt az ösztönfejlődési és érzelmi infantilizmus. A megrontásos, valamint az erőszakos cselekmények elkövetőinél egyaránt közös motívumként dominált az érett nőtől, az egyenrangú és saját szexuális igényekkel fellépő partnerektől való szorongás.

A megrontásos esetekben ez a motívum vezette az elkövetőket a fiatal- vagy gyermekkorú sértettek felé, míg az erőszakos, főként pedig csoportosan elkövetett erőszakos nemi közösülés e szorongás agresszív kompenzációjának tűnt. Az erőszakos helyzetben ugyanis dominál a partner kiszolgáltatottsága, az, hogy szexuális igényei a férfival szemben egyáltalán nincsenek, sőt elutasító. Az erőszakos nemi közösülés során kialakuló agresszív hatalmi helyzet, az áldozat kiszolgáltatottsága oldani képes az érett, egyenrangú igényekkel fellépő partnertől való szorongás feszültségét.

Összefoglalva a kriminális személyiségzavar legfontosabb sajátosságait, az alábbiakat állapíthatjuk meg.

1. A gyermek- és serdülőkori fejlődés során elszenvedett generális jellegű érzelmi sérülés következtében az affektív élet-, reakciómódok infantilis szinten rögzültek.

Ennek fő jellemzői:

a) Az állandó jellegű emocionális feszültségek csökkent toleranciája.

b) A rövid ideig tartó, nagy intenzitású emocionális feszültségek fokozott igénylése.

c) Fokozott oppozíciós igény a környezettel szemben.

d) Ellentétes jellegű szociális szerepek egyidejű vállalása.

e) Biszexuális és promiszkuitásos tendenciák fokozott jelentkezése a szexuális életben.

f) Csökkent adaptációs képesség a családi és munkahelyi közösséghez.

g) Fokozott csábulékonyság.

E sajátosságok az éretlen, laza struktúrájú infantilis személyiség sajátos megnyilvánulásai.

2. Az elszenvedett miliő-ártalmak következtében nagy intenzitású agresszív feszültség halmozódik fel, amelynek szublimált, szocializált, illetve elaborációs megoldási módjai hiányoznak.

3. A társadalmilag elfogadott erkölcsi magatartási normák csökkent mérvű interiorizációja áll fenn.

A nyomozati és büntetőeljárás során átélt élményanyag regresszív hatású a személyiségre. E folyamat során az interperszonális kapcsolatok súlya a kriminális sorstársakra helyeződik át, a bűnöző egyre inkább beépül egy kriminális szubkultúrába. Itt a kriminális viselkedésformák tanulásos folyamatok segítségével rögzülnek.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A gyakorlati következtetések előtt röviden összefoglaljuk azokat az általános konklúziókat, amelyek kazuisztikai vizsgálatainkból következnek

Elméleti következtetések

A kriminalitásig súlyosbodó személyiségzavar etiológiáijára vonatkozóan:

I. Aspecifikus hatótényezők

1. Szomatikus feltételek:

a) Organikus idegrendszeri sérülések.

— Értelmi fogyatékosság és retardáció.

— Megtartott értelmi funkciók mellett az affektív élet sérülését eredményező idegrendszeri károsodások és következményes magatartási zavarok (status post meningitidem, encephalitidem, commotionem, szülési asphyxia stb.).

b) A biológiai akceleráció következtében kialakult pszichikus fejlődési zavarok, amelyek mögött az aktuális szomatikus és pszichikus fejlettségi szint közötti jelentős diszkrepancia van.

2. Társadalmi környezeti feltételek:

a) A társadalmi fejlődés akcelerációjának folytán átmenetileg kialakuló erkölcsi-világnézeti elbizonytalanodás; az erkölcsi ítéletek és mértékek, a kulturális igények és eszmények terén jelentkező generációs különbségek.

b) A tradicionális családi létforma átalakulása következtében jelentkező életviteli problémák s az ebből fakadó érzelmi sivárosodás.

c) Iskolai nevelési ártalmak.

II. Specifikus hatótényezők

1. A családi miliő ártalmai:

a) A szülők személyiségéből eredő ártalmak (antiszociális, kóros személyiségfejlődés stb.).

b) Nevelési ártalmak (brutalitás, ridegség, elhanyagoltság, követelménynélküliség stb.).

2. A családon kívüli személyes környezet ártalmai:

a) A családon kívüli közösségekben (iskola, munkahely stb.) átélt generális kudarcok és agresszív konfliktusok.

b) A szocializált érzelmi kontaktusokat és közös intellektuális érdeklődést nélkülöző csoportosulások (geng-képződés), amelyeknek összetartó ereje az egyéni érzelmi hiányokat pótló csoportbiztonság, a tartós intellektuális és affektív feszültségbírást nem igénylő sikerlehetőségek; az agresszív és szexuális feszültségek közös, közvetlen kiélési lehetősége.

c) Kriminális csábítás.

A személyiségstruktúrára és mechanizmusaira vonatkozóan:

1. A bűnözés komplex társadalmi jelenség, amelyet a társadalmi, szomatikus és pszichológiai tényezők együttesen határoznak meg.

2. Az egyedi bűnözővé válás pszichológiai feltételei csak a szomatikus, pszichikai és környezeti státus részletes elemző vizsgálata, az egyén fejlődéstörténetének megismerése során tárhatók fel.

3. A szociális adaptációra való képességet az egészségesen fejlődött felnőtt személyiség integráns részének kell tekintenünk. Ha tehát az egyén életvitele, cselekedetei társadalom- és jogellenesek, ab ovo feltételezhetjük a személyiségfejlődés zavarát, torzulását.

4. A személyiség erkölcsi-magatartási normarendszere a felnőtté válás, az ontogenetikus fejlődés folyamatában interiorizálódik. Ebből következik, hogy az antiszociális személyiségnél az ontogenetikus fejlődés folyamán kialakult sérülésekkel, ezek halmozódásával kell számolni, amelyek következtében a társadalmilag elfogadott erkölcsi magatartási normarendszer zavartalan beépítése a személyiségbe akadályozott, illetve súlyos mértékben megnehezült.

5. A korszerű fejlődéslélektani és klinikus lélektani kutatások azt bizonyítják, hogy a magatartási-erkölcsi normarendszer elfogadása, beépítése a személyiségbe csakis az egészséges *érzelmi fejlődés* bázisán megy végbe. A magatartási szabályok intellektuális elfogadása legfeljebb belátásos, racionális, konformista alkalmazkodást eredményez. Ekkor az egyén számol azokkal a személyes és jogi hátrányokkal és következményekkel, amiket a normák áthágása eredményez, és azért tartózkodik a törvénysértéstől. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az erkölcsi normákat érzelmileg is sajátjaként, meggyőződéseként éli át. Mindebből két további következtetés adódik:

a) Az antiszociális, kriminális személyiségfejlődés mögött majdnem kivétel nélkül az *affektív életnek* az ontogenetikus fejlődés során elszenvedett károsodása, torzulása áll.

b) Az érzelmi károsodás és hiányos erkölcsi fejlődés közvetlen okai között domináns szerepet játszanak a *személyes környezet* — elsősorban a család — *tagjaival való interperszonális kapcsolatok zavarai*. Egyrészt a társadalmi-erkölcsi magatartási normákat a személyes környezet, gyerek - és ifjúkorban elsősorban a *család tagjai* közvetítik az egyén számára. Másrészt magát az egészséges érzelmi fejlődést a személyes környezet és a család tagjaival — anya—gyerek, apa—gyerek—testvérek, nevelők, barátok stb. — való érzelmileg megfelelő kapcsolat biztosítja. Ha ezek megromlanak, sőt traumatikussá, illetve traumatizálóvá válnak, akkor az egyén érzelmi fejlődése sérül, ami — különösen akkor, ha a környezet tagjaival szemben reaktív agresszivitást vált ki — a közvetített erkölcsi normák elutasításához vezet.

A felnőtt korú bűnözők személyiségstruktúrájára és mechanizmusaira vonatkozóan az alábbi feltételezések figyelemre méltók:

A kriminalitás nem vezethető le egyéb pszichiátriai kórformákból.

Pszichológiai értelemben azonban a kriminális személyiségfejlődés — éppen a társadalmi adaptációra való képtelenség miatt — nyilvánvalóan nem tekinthető normális személyiségfejlődésnek, reakciómódjai nem normális reakciómódok. Pszichológiai aspektusból nézve a kriminalitás mögött legtöbbször a személyiségfejlődés torzulása áll. E torzulásokat végkövetkezményeikben az jellemzi, hogy az egyén ösztön-, érzelmi és indulati feszültségeit közvetlenül, tehát nem szocializált formában éli ki; másképpen megfogalmazva: magatartásában hiányos a szociális motiváció, pillanatnyi egyéni érdekeit gátlástalanul érvényesíti a közösség, a társadalmi együttélési normák ellenére.

Gyakorlati következtetések

I. A fiatalkorú kriminalitással kapcsolatosan:

1. Prevenció

a) A bűnözés elleni harc középponti területének a *fiatalkori kriminalitás prevencióját* kell tekinteni. Ennek megfelelően meg kell teremteni az optimális prevenciós feltételeket, amelyek elsősorban a gyermekvédelem és mentálhigiéniai gondozás ügyét illetik. A megfelelő anyagi feltételeken túlmenően a veszélyeztetett gyermekekre és fiatalkorúakra koncentráltan*, országos méretekben meg kellene szervezni a nevelési tanácsadást és az ifjúságvédelmi felügyeleti rendszer hálózatát.*

b) E hálózatnak megfelelő képzettségű szakemberekre van szüksége. Ezért *fel kell állítani a pedagógiai főiskolákon vagy a bölcsészettudományi karokon a gyermekvédelmi—mentálhigiéniai tanszékeket*, amelyek választható szakként intézeti nevelőtanárokat, gyermekvédelmi és gyámügyi szakembereket képeznek ki.

2. Bűnüldözés

Speciális jogászokból, pszichológusokból és pedagógusokból döntőbizottságot kellene létrehozni, amelynek feladata volna személyiségvizsgálaton alapuló diagnózis alapján szelektálni, melyik fiatalkorú bűnelkövető esetében kívánatos a büntetőjogi eljárás megindítása, és további egészséges személyiségfejlődésük érdekében kiknél kívánatos a reszocializálási munkának társadalmi úton való megoldása. Tudatában vagyunk annak, hogy ez a javaslat büntetőjogi szempontból rendkívül problematikus. Pszichológiai indikációja — amelyet „A kriminalitáshoz vezető pszichés mechanizmus” c. fejezetrészben (VI. fejezet) részletekbe menően kifejtettünk — azonban annyira nyilvánvaló, hogy kötelességünknek éreztük ennek kifejezést adni anélkül, hogy módunk lenne egyszersmind javaslatot tenni a megfelelő jogi megoldásra.

3. Javító nevelés

a) A javító-nevelő intézetekben és a fiatalkorúak börtönében dolgozó nevelőknek speciális *kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai képzést* kell biztosítani, és dönteni kell a kriminálpedagógiai munkára való *személyes alkalmasságról*.

b) A javító-nevelő intézetekben és a fiatalkorúak börtönében növelni kell a nevelői létszámot oly módon, hogy egy-egy *nevelőre maximálisan 8—10 személyből összetevődő csoport jusson*.

c) Biztosítani kell ezekben az intézetekben a széles körű *pszichoterápiái kezelés lehetőségét*.

4. Utógondozás

a) A zárt jellegű javító-nevelő intézetekből, illetve a fiatalkorúak börtönéből való átmenet nélküli elbocsátást meg kell szüntetni. Javasoljuk, hogy az ott-tartózkodási idő utolsó szakaszát átmeneti intézetben töltsék a fiatalok, amelynek fő feladata a *szabad életre való fokozatos átvezetés* megvalósítása.

b) A családon belüli *utógondozást szakemberekre* kell bízni; az ilyen jellegű munkát szakmai gyakorlatként lehetne elismerni felsőéves gyógypedagógus, pedagógus és pszichológus szakos hallgatóknak.

II. A felnőtt korú kriminalitással kapcsolatban:

a) A szabadságvesztés-büntetés visszatartó hatása elsősorban első bűntényesek esetében érvényesül. A börtönbüntetés az ő számukra generális jellegű egzisztenciális, erkölcsi, családi és szexuális összeomlást jelent. Visszaeső, különösen pedig veszélyesnek minősített bűnözők esetében ez a hatás természetszerűleg már nem érvényesül. A legújabban bevezetett büntetésvégrehajtási rendszer előrelépést tett abban az irányban, hogy szétválassza az első bűntényesek és a visszaeső bűnözők büntetésvégrehajtását. További lépésként kívánatos *szelektált büntetésvégrehajtási intézmények létrehozása*.

A szelekció alapját a bírósági eljárás során kötelezően megejtett személyiséglélektani vizsgálatok jelentenék. *Személyiségfejlődési sajátosságok, karakter és intellektuális színvonal alapján kellene homogén büntetésvégrehajtási csoportokat kialakítani.*

b) Ez alapot képezhetne a tervszerű kriminálpedagógiai és pszichoterápiái átnevelő munka számára. Ennek megvalósítása természetszerűleg feltételezi a *nevelőszemélyzet speciális kiképzését.*

c) A fiatalkorúak analógiájára itt is kívánatos lenne a *fokozatos szabadlábra helyezés* és a meghatározott ideig tartó *utógondozás* megvalósítása.

IRODALOM

Adlek, A., 1923, Praxis und Theorie der Individualpsychologie. Bergmann, München. Aichhorn, A., 1931. Verwahrloste Jugend. Intern. Psa. Verlag, Wien.

Alexander, F. —Staub, H., 1928, Der Verbrecher und seine Richter. Intern. Psa. Verlag, Berlin.

Allport, G. W. et al., 1956, Handbook of Social Psychology. Vol. I. University Press, Cambridge. (Nyersfordítás)

Altavilla, E., Forensische Psychologie. I—II. Graz. (Nyersfordítás.)

Alvim, 1961, Gyermekbűnözés és fiatalkori bűnözés a pszichoanalitikus szempontjából. Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique. X—XII. (Nyersfordítás.)

Andriessens, E., 1957, Versuch einer soziologischen Analyse von Familien schwieriger Kinder. Unsere Jugend 9.

Anenjev, B. G., 1949, A szovjet lélektan sikerei. (Marxista ismeretek kiskönyvtára.) Szikra, Budapest.

Anton, G., 1910, Über krankhafte moralische Abartung im Kindesalter. Halle. (Arjamov, I. A.) Арльамов, И. А., 1958, Особенности детского возраста. Москва. Balassa L., 1956, A pszichopathia egyes kérdései. Ideg- és Elmegyógyászati Továbbképzés, II. rész. Budapest.

Balassa L., 1956, Schizofrenia és kriminalitás. Ideggyógy. Szle 9.

Bálint I., I960, Újabb szempontok a kriminálpsziehológiában. Magy. Belorv. Arch. 3,3. Balog J., 1908, Nyomor és bűntettek. Franklin, Budapest.

Bárán Dezsőné (összefogl.) 1965, „Kerekasztal" az ifjúság szexuális neveléséről.

(A „Pädadogik" különszáma). Ped. Szle XV„ 1.

Bartha L., 1965/a, A gyermek- és fiatalkorúak bűnözővé válásának pszichológiai problémái. Belügyi Szle III., 9.

Bartha L., 1965/b, Ifjúságunk társadalmi beilleszkedésének pszichológiai kérdései.

MTA Pszichológiai Tanulmányok, VII. Akadémiai Kiadó, Budapest. Bechterew, V. M., 1914, Das Verbrechertum. Wiesbaden.

Benedek I., 1943, Ösztön és bűnözés. Bggenberger, Budapest.

Bennett, J., 1961, Delinquent and Neurotic Children. Tavistock, London. (Nyersfordítás.)

Bergler, E., 1946, Differential Diagnosis Between Normal and Neurotic Aggression.

Quart. Rev. Psyehiatr. 1, 1. (Nyersfordítás.)

Birnbaum, K., 1914, Die psychopathischen Verbrecher. P. Langenscheidt, Berlin. Вонм, E., 1957, Lehrbuch der Rorschach-Psychodiagnostik. Hans Huber, Bern. Bolya L., 1963, Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyításiam alapjai a büntetőeljárásban. Jogtud. Közi. 12.

Böszörményi Z.—Moussong-Kovács E., 1967, Orvosi Pszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bracken, H., 1965, Entwicklungsgestörte Jugendliche. Juventa Verlag, München. Branham—Vernon—Kutash—Samuel, B., Encyclopedia of Criminology. Philosophical Library, New York. (Nyersfordítás.)

Buda B., 1963, A szociálpszichológia tárgya és jelentősége. Magy. Pszichol. Szle 4. Buda B., 1965, Az emberi csoport mint szociálpszichológiai probléma. Valóság 9. Busemann, A., 1963, Psychologie der Intelligenzdefekte mit besonderer Berücksichtigung der hilfschulbedürftigen Debilität. 2. Aufl. München-Basel.

Chazal, 1952, Études de criminologie juvenile. Paris. (Nyersfordítás.)

Chesni, 1959, A pavlovi pszichológia és a kriminológia. Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique. I—III. (Nyersfordítás.)

Claus, G. —Hiebsch, H., 1964, Gyermekpszichológia. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Cohen, A. R., 1961, Kriminelle Jugend. Zur Soziologie jugendlichen Bandenwesens. Rohwolt, Hamburg.

Corboz, R., 1966, Spätreife und bleibende Unreife. Zürich.

Csomob B. V.—Hajda K. (szerk.), 1966, A fiatalkorúak bűnözéséről. Cikkgyűjtemény. BM, Budapest.

Dávid F., 1965, Hozzászólás a fiatalkorúak bűnözésének kérdéséhez. Belügyi Szle 2.

Dollard, J. et al. 1939, Frustration and aggression. Yale Univ. Press, New Haven. (N y ersford ítás.)

Dühhssen, A., 1958, Heimkinder und Pflegekinder in ihrer Entwicklung. Göttingen.
Elkán Gy., 1965, Intézeti szökések vizsgálata és értékelése. Pszichológiai Tanulmányok, VIII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Elkonyin, D. B., 1964, Gyermeklélektan. Tankönyvkiadó, Budapest.
Exner, F., 1949, Kriminologie. Springer, Berlin.
E. Kovács Ilona, 1966, Terhességi és szülési ártalmak nevelési nehézségek hátterében. Gyermekgyógyászat XI.
E. Kovács Ilona, 1966, Postnatalis organikus ártalmak nevelési nehézségek hátterében. Gyermekgyógyászat XI.
Fenyvesi I., 1965, A rózsadombi galeri felszámolása. Belügyi Szle III., 9.
Ferge Sándorné, 1965, Munkanapok és pihenőnapok. Valóság 9.
Ferri, E., 1896, Das Verbrechen als soziale Erscheinung. Wiegand, Leipzig.
Földesi T., 1960, Az akaratszabadság problémái. Gondolat, Budapest.
Fraisse, P., 1965, A kísérleti pszichológia gyakorlati kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Freud, S., 1913, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. F. Deuticke, Leipzig.
Freud, S., 1925, Gesammelte Schriften. IV. Intern. Psa. Verlag, Wien.
Freud, S., 1937, Az ősvalami és az én. Pantheon, Budapest.
Frey, E., 1958, Kriminologie und Kriminalpolitik. Kriminalbiologische Gegenwartsfragen, Heft 3.
Frey, E., 1961, Der frühkriminelle Rückfallsverbrecher. Verlag f. Rechts-u. Gesellschaft, Basel.
Fromm, E., 1948, Zur Psychologie des Verbrechers und der strafenden Gesellschaft. (Meng, H., Die Prophylaxie des Verbrechens. Benno Schwabe, Basel.)
Garamvölgyi V. (szerk.) 1961, Kriminalisztika. BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Budapest.
Gegesi Kiss P., 1956/a, A környezeti hatás jelentősége a psyche fejlődésére csecsemő- és gyermekkorban. MTA Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályának közi. VII. köt., 4. sz.
Gegesi Kiss P., 1956/b, A gyermeki psyche fejlődése és a környezeti hatás néhány kérdéséről. Gyermekgyógyászat 2.
Gegesi Kiss P., 1958, A psziché fejlődése csecsemő- és gyermekkorban. MTA Pszichológiai Tanulmányok, I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Gegesi Kiss P., 1961, Az embert mozgató tényezőkről. Magy. Pszichol. Szle 1.
Gegesi Kiss P., 1963, A személyiségről. Magy. Pszichol. Szle XXI., 1.
Gegesi Kiss P., 1965, A csecsemő-, gyermek- és ifjúkori gondozás-tanítás-nevelés szervezetten is összefüggő új rendszerének elmélete. MTA Pszichológiai Tanulmányok, VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Gegesi Kiss P., 1965, A személyiség kialakulásának egyedi archaikus szakaszáról, a csecsemőkori személyiségről. MTA V. Oszt. Közi. XVI.
Gegesi Kiss P., 1966, A klinikai pszichológia alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Gegesi Kiss P., 1966, Az ember és a környezet kapcsolatának jelentősége gyermekkorban. Magy. Pszichol. Szle XXIII., 3.
Gegesi Kiss P., 1967, A gondozás, a szoktatás, a tanítás, az oktatás, a nevelés összefüggéséről és egységük fontosságáról. MTA Pszichológiai Tanulmányok, X. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Gegesi Kiss P.—-P. Liebermann Lucy, 1965, Személyiségzavarok a gyermekkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Gercenzon, 1961, A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről. Jogtud. Közi.
Gervai, 1914, Kindliche und jugendliche Verbrecher. Reinhard, München.
Goldman, N., 1963, The Differential Selection of Juvenile Offenders for Court Apperence. National Research and Information Center National Council on Crime and Deliquency. (Nyersfordítás.)
Grassberger, R., 1950, Psychologie des Strafverfahrens. Wien.
Gross, H., 1905, Kriminal-Psychologie. 2. Aufl. Leipzig.
Gruhle, H., 1912, Die Ursachen der jugendlichen Verwahrlosung und Kriminalität. Springer, Berlin.
György Júlia, 1929, Züllöttség és neurózis. Ranschburg Emlékkönyv. Eggenberger, Budapest.
György Júlia, 1964, A szülői alkoholizmus hatása a gyermek mentális, illetve személyiségfejlődésére. Ideggyógy. Szle 17.
György Júlia, 1965, Nehezen nevelhető gyermek. Medicina, Budapest.
György Júlia, 1967, Az antiszociális személyiség. Medicina, Budapest.
Győrök F., 1964, A fiatalkorúak bűnözésének alakulása, okai és megelőzése. Belügyi Szle 4.
Hanselmann, H., 1962, Einführung in die Heilpädagogik. 6. Aufl. Zürich.
Haraszti I., 1965, Adatok fiatalságunk szexuális magatartásáról. Ped. Szle XV.

Harsányi I., 1965, Hozzászólások a „Kerekasztal” az ifjúság neveléséről vitában. Ped. Szle XV.
Heinz, 1962, Einführung in die soziologische Theorie. Enke, Stuttgart.
Hentig, H. V., 1947, Crime, Causes and Conductions. Me. Graw-Hill, New York. (Nyersfordítás.)
Hentig, H. v., 1956, Zur Psychologie der Einzeldelikte. P. Siebeck, Tübingen.
Hentig, H. v., 1961, Das Verbrechen. Springer, Göttingen.
Hermann I., 1933, Az ember ősi ösztönei. Pantheon, Budapest.
HÓDOSI R., 1964, Alkoholista szülők gyermekeinek pszichológiai problémái. MTA Pszichológiai Tanulmányok, VI. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Hofstatter, R. P., 1947, Psychologie. Fischer Bücherei, Frankfurt a. M.
Horányi B., 1966, Neurológia. 3. kiad. Medicina, Budapest.
Horányi B., 1967, A mentálhygiene jelentőségéről. Orv. Hetil. 24.
Horney, K., 1945, Our inner Conflicts. Norton. New York. (Nyersfordítás.)
Huszár T., 1964, Fiatalkorú bűnözők. Tankönyvkiadó, Budapest.
(Idaskin, J. V.) Идашкин, Й. В., 1961, Криминалистика и психология. Вопросы крими- настики и психологии. Вопросы криминалистики. No. 1—2. Москва.
Irányi J.-né—Somogyi I., 1963, Szélhámos személyiség pszichopatológiai elemzése. MTA Pszichológiai Tanulmányok, V. Akadémiai Kiadó, Budapest.
(Jakobszon, P. M.) Якобсон, П. М., 1958, Психология чувств. Москва.
Jarosevszkij, M., 1969, A pszichológia története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Járó M.-né, 1964, A fiatalkorúak bűnözésének kérdéséhez. Belügyi Szle 8.
Jaspers, K., 1959, Allgemeine Psychopathologie. Springer, Berlin.
Jung, C. G., 1918, Die psychologische Diagnose des Tatbestandes. Z. Strafrecht, Schweiz.
Jung, C. G., 1942, Psychologische Typen. Rascher, Zürich-Leyden.
Jung, C. G., 1943, Über die Psychologie des Unbewussten. Rascher, Zürich.
Kádár M., 1953, Magyar büntetőjog. Általános rész. (Egyetemi tankönyv.) Tankönyv- kiadó, Budapest.
Kádár M., 1960, Korreferátum az MTA 1960. évi nagygyűlésén elhangzott beszámolóhoz, az MTS Pszichológiai Bizottságának munkájáról. Magy. Pszichol. Szle 3.
Kardos L., 1957, A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kardos L., 1960, A lélektani kísérlet. Magy. Pszichol. Szle 1.
Kardos L., 1965, Általános pszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest.
Kemény G., 1942, A bűnöző pszichológiája. Budapest.
Kertész I., 1964, Pszichológus a büntetőeljárásban. MTA Pszichológiai Tanulmányok, VI. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kertész I., 1965, A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Kolos T.—Majláth Gy., 1964, Érzelmi sérülés és gyermekkori kriminalitás. MTA Pszichológiai Tanulmányok, VI. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kon, I. Sz., 1969, Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Korszakov, B. — Ljubalin, A., 1959, A vádlott személyiségének tanulmányozása. „Szocialista törvényesség” 2. (Nyersfordítás.)
Kovács L., 1967, A fiatalok csoportos bűnözése elleni harc tapasztalatai Szegeden. Belügyi Szle V., 1.
Kozlik, M., 1958, A terhelt személyiségének vizsgálata a nyomozás és a tárgyalás során. „Szocialista törvényesség” 11. (Nyersfordítás.)
Kozarska, J., 1967, A pszichopata foglyok rehabilitációja. 1967. dec.-ben Budapesten elhangzott előadás, az Igazságügyi Elmeorvosok Társaságában.
Kraft-Ebing, R., 1876, A bűnügyi lélektan alapvonalai. (Ford.: Rákosi Béla.) Budapest.
Kranz, H., 1936, Lebensschicksale krimineller Zwillinge. Berlin.
Krasusky, W. S., 1927, Kretschmers konstitutionelle Typen unter der Kindern. Arch. f. Kinderheilk. 32. (Id.: Benedek, Ösztön és bűnözés.)
Krasusky, W. S., 1930, Konstitutionstypen der Kinder. Karger, Berlin. (Id.: Benedek, Ösztön és bűnözés.)
Kretschmer, E., 1941, Orvosi psychologia. Novák Rudolf kiadása, Budapest.
Kretschmer, E., 1951, Körperbau und Charakter. Springer, Berlin.
Kujath, G., 1964, Jugendpsychiatrische Diagnostik und Begutachtung. 3. Aufl., Leipzig.
Lange, J., 1929, Verbrechen als Schicksal. Leipzig.
Leonhard, K., 1964, Normale und abnormale Persönlichkeiten. Volk und Gesundheit, Berlin.
Leontyev, A. G,, 1964, A pszichikum fejlődésének problémái. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Lewin, K., 1926, Vorsatz, Wille und Bedürfnis. Julius Springer, Berlin.

P. Liebermann Lucy, 1953, Gyermekkori lopás esete. Gyermekgyógyászat 4., 8.
P. Liebermann Lucy—Majláth Gy., 1959, Fiatalkorú anyagyilkos esete. MTA Pszichológiai Tanulmányok, II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
P. Liebermann Lucy—Németh N. — IIódosi R. — Majláth Gy.—Révész L.-né, 1963, Fiatalkorú öngyilkosok. MTA Pszichológiai Tanulmányok, V. Akadémiai Kiadó, Budapest.
P. Liebermann Lucy—Mirtse M., 1966, Egy peremkerületi iskola problematikus gyermekanyaga. MTA Pszichológiai Tanulmányok, IX. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Lissák K., Magasabb idegműködés és elemi központi idegrendszeri mechanizmusok. (L. Előadások Pavlov tanítása köréből.) Az MSZT Egészségügyi Szakosztályának kiadása. Budapest.
Lombroso, C., 1902, Die Ursachen und Bekämpfung der Verbrechen. Bern, Berlin.
Louwage, F. E., 1945, Psychologie und Kriminalistik. Hamburg.
Lukács T., 1967, A fiatalkorúak bűnözéséről. Cikkgyűjtemény (bírálat). Belügyi Szle V., 1.
(Lurija, A. R.) Лурия, А. Р., 1927, Экспериментальная психология в судебноследственном деле. Советское право 2.
Magyar Statisztikai Évkönyv 1964, 1965, 1966.
Majláth Gy., 1960, A gyermekkori kriminalitásról. Magy. Pszichol. Szle 17., 4.
Majláth Gy., 1961, Egy társadalomellenességbe sodródott fiatalkorú indulati bűn- cselekménye. MTA Pszichológiai Tanulmányok, III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Majláth Gy., 1966, Az igazságügyi pszichológiai szakértői tevékenység néhány kérdése fiatalkorúak büntetőügyeiben. MTA Pszichológiai Tanulmányok, X. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Majláth Gy.—Pick, I., 1962, A bűnöző anya szerepe egy fiatalkorú banda bűncselekményeiben. MTA Pszichológiai Tanulmányok, IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Makarenko, A. Sz., 1948, Válogatott pedagógiai tanulmányok. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.
Makarenko, A. Sz., 1949, Az új ember kovácsa. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.
Markója I., 1965, A fiatalkorúak bűnözéséről. Belügyi Szle 4.
Mérei F., 1966, A Szondi-próba klinikai alkalmazása kétprofilos technikával. Vade- mecum-sorozat (sokszorosítás) 22. sz. okt.
Mérei F., 1967 — 68, A Rorschach-próba. I—III. Kézirat. Vademecum-sorozat.
Middendorf, W., 1956, Soziologie des Verbrechens. Diederich, Düsseldorf.
Molnár J., 1963, A büntettes fiatalkorúak személyiségformálása és a javítóintézet. „Kriminalisztikai Tanulmányok", Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Munkwitz-Neulandt, 1957, A fiatalkorú bűnözők te to váció jónak lélektana. Mschr. Kriminologie und Strafrechtsreform 7—8. (Nyersfordítás.)
Naegele, 0., 1935, A rosszra hajló gyermek. Kóldor, Budapest.
Nagy L., 1960, A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője III., 4.
Nagy S., 1958, Hogyan értékelhető bűnügyekben a pszichopathia. Magyar Jog 5.,2.
Nass, G., 1960, Der Mensch und die Kriminalität. I—HI. Hessen.
Németh N., 1959, Fiatalkorú leány öngyilkossága. MTA Pszichológiai Tanulmányok, II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Német P., Pszichopatha kiskorúak a Fiatalkorúak Bírósága előtt. Magy. Orvostud. Közi. 19., 13—14.
Nyirő Gy., 1957, Alkoholélvezés és beszámíthatóság. Ideggyógy. Szle 10., 1.
Nyirő Gy., 1958, Tudatzavar és beszámíthatóság. A neuropszichiátria néhány problémája. Budapest.
Nyirő Gy., 1961, Pszichiátria. Medicina, Budapest.
PÁL L., 1965, Pestalozzi kriminálpedagógiája. Ped. Szle XV., 10.
Pavlov, I. P., 1951, Válogatott művei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pende, N., 1924, Konstitution und innere Sekretion, nebst einem Versuch der Endo- kriniologie in der Kriminalpsychologie. Novák, Budapest-Leipzig. (Id.: Benedek, Ösztön és bűnözés.)
Piaget, J., 1956, Le jugement moral chez l'enfant. PUF, Paris. (Nyersfordítás.)
(Piontkovszkij, A. A.) Пионтковский, А. А., 1955, К вопросу о теоретических основах советской криминалистики. Советская криминалистика на службе следствия. Вып.
6. Москва.
Pissarro, 1960, A büntettes orvoslélektani vizsgálatára szolgáló mai módszerek. Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique. I—III. (Nyersfordítás.)
Ranschbttrg P., 1923, Az emberi elme. I—II. Pantheon, Budapest.

Révész M., 1909, Kísérleti adatok az erkölcsileg züllött gyermekek pszichológiájához. Elme- és Idegkórtan 18.
Rorschach, H., 1946, Psychodiagnostik. Hans Huber, Bern.
(Rubinstein, Sz.) Рубинштейн, С., 1946, Основы общей психологии. Москва.
Sargorodszkij, M. D., 1960, Büntetőjogi büntetés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Schneider, K., 1946, Die psychopathischen Persönlichkeiten. F. Deuticke, Wien.
Schneider, K., 1955, Klinische Psychopathologie. G. Thieme, Stuttgart.
Schulteisz, E., 1966, A nemi erkölcs elleni büntettek de lege lata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Schweizer, E., Die Ursachen der Kriminalität und der Verwahrlosung bei Kindern und Jugendlichen. Bayer-Lagensalz.
Seelig, E., 1951, Lehrbuch der Kriminologie. Jos A. Kienreich Verlag, Graz.
Selye, J., 1966, Életünk és a stress. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Spirer, 1943, Az ellenállhatatlan kényszer pszichológiája. The Criminal Law and Criminology. XXXIII., 6. (Nyersfordítás.)
Spitz, R. A., 1957, Die Entstehung der ersten Objektbeziehungen. Klett, Stuttgart.
Stelzner, 1911, Die psychopatischen Konstitutionen und ihre soziologische Bedeutung. Berlin. (Id.: Benedek, Ösztön és bűnözés.)
Stockert, F. G., 1957, Einführung in die Psychopathologie des Kindesalters. Urban und Schwarzenberg, Berlin.
Stumpfel, F., 1936, Die Ursprünge des Verbrechens. G. Thieme, Leipzig.
Sullivan, H. S., 1947, Conceptions of modern psychiatry. Washington, D. C. (Nyers- fordítás.)
Sutherland, E. H. et al., 1947, Principles of Criminology. Univ. Press, Chicago. (Nyersfordítás.)
Szabó Ä., 1956, A beszámíthatóság és a korlátozott beszámíthatóság kodifikációs kérdései. Jogtud. Közi. 11.,3.
Szabó A., 1961/a, A fiatalkorúak és a büntetőjog, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Szabó A., 1961/b, R. Lange: Változások a büntetőjog reformjának kriminológiai alapjaiban. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője IV., 4.
Szabó Ä., 1961/c, Modern burzsoá kriminológiai elméletek a fiatalkorúak bűnözéséről. Uo. IV. 1., 2.
Szabó A., 1966, A bűnöző karrier. Belügyi Szle 3.
Szabó A.—Visky L., 1960, „Az új társadalom védelem" kriminálpolitikai mozgalma.
Jogtud. Közi. 3.
Szabó D., 1965, Szóbeli közlés.
Sacharow, J. H„ 1963, Die Persönlichkeit des Täters und die Ursachen der Kriminalität der UdSSR. Staatsverlag der DDR, Berlin.
Szalai S., 1964, Idő a mérlegen. Valóság 3.
Szecsenov, I. M., 1954, Az agy reflexei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Szentes L., 1967, Egy eltűnési ügy pszichológiai, kriminalisztikai és jogügyi problémái. Belügyi Szle V., 1.
Szmirnov, A., Ä pszichológia feladatai az SZKP XXI. Kongresszusa határozatainak tükrözésében.
Szondi L., 1925, A fogyatékos értelem. Egyetemi Nyomda, Budapest.
Szondi L., 1935, A családkutatás és ikerkutatás elemei. Közeg. Könyvtár 27.
Szondi L., 1942/a, Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből. IV. Budapest. Szondi L., 1942/b, Az ember meghatározása az ösztönök tapasztalatai rendszerében. Jegyzet. Budapest.
Szondi L„ 1947, Experimentelle Triebdiagnostik. Hans Huber, Bern.
Szondi L., 1956, Ich-Analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie. Hans Huber Verlag, Bern u. Stuttgart. (Zweiter in sich abgeschlossener Band der Triebpathologie.)
„Szondiana", 1966, Bericht über das vierte Kolloquium der Internationalen Forschungsgemeinschaft für Schicksalspsychologie: Kriminalität, Erziehung und Ethik. Hans Huber, Bern und Stuttgart, 1967.
Sztepicsev, N., 1962, A bűnöző egyéniségek tanulmányozásának néhány kérdése. Rendőrségi Szle 10.
Szvjatozorov, N., 1958, A vádlott személyiségének tanulmányozása. „Szocialista Törvényesség" 11. (Nyersfordítás.)
Tarde, G„ 1890, Les lois de l'imitation. Paris. (Nyersfordítás.)
Tarde, G„ 1898, La logique sociale. Paris. (Nyersfordítás.)
Tóth L„ 1956, Az elmeorvos bírósági feladatai. Ideg- és elmegyógyászati továbbképzés. Budapest.
Többen, H., 1927, Die Jugend Verwahrlosung und ihre Bekämpfung. Aschendorff, Münster i. W.
Tramer, M„ 1958, Lehrbuch der allgemeinen Kinderpsychiatrie. Benne Schwabe, Basel.
Varga M„ 1965, Egy tömeggyilkos pszichopatológiai vizsgálata. Magy. Pszichol. Szle XXII., S„ 4.
Varga Z„ 1966, Fiatalkorúak büntetésvégrehajtásával kapcsolatos megfigyelések.
MTA Pszichológiai Tanulmányok, IX. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vermes M„ 1962, Az okozatiság kérdése a kriminológiában. Állam- és Jogtudomány V., 2.
Vermes M., 1963, Kriminológia és megelőzés. „Kriminalisztikai Tanulmányok".
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Vigh J„ 1964, A bűnözés idegen a szocialista társadalmi rendtől? Belügyi Szle 9. Vigh J„ 1964 A fiatalkori bűnözés és a társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
(Vinberg, A. I.) Винберг, А. И., 1961, Вопросы криминалистики в новом уголовнопроцессуальном законодательстве. Советское государство и право 4.
(Vinberg, A. I.) Винберг, А. И., 1962, Некоторые актуальные вопросы советской криминалистики. Советское государство и право 5.
Viola, F., 1916, La frequenza dei caratteri morfologici dei megalosplancnici e die microsplancnici studiati nei rapporti antropometrici. La Sicilia Ospedaliera, Palermo. (Id.: Benedek, Ösztön és bűnözés.)
ViSKi L., 1959, Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Viski L., 1960, A kriminalisztika rendszeréről. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője III., 1.
(Vnokov, V. — VEUSZibovszKU, A.) Внуков, V.—Брусиловский, А., 1929, Психология и психопатология сивдетельских показаний малолетных и несовершеннолетных. Москва.
W állón, H., 1958, A gyermek lelki fejlődése. Studium könyvek, Budapest.
Went, 1967, A felnőtt és fiatalkori bűntettesek pszichotherápiai kezelésének lehetőségei és korlátái. Msebr. Kriminologie und Strafrechtsreform 7—8. (Nyersfordítás.)
Willmanns, K., 1906, Zur Psychopathologie des Landstreichers. Leipzig.
Wyrsch, I., 1955, Gerichtliche Psychiatrie. Haupt, Bern.
Zulliger, H., 1961, Horde — Bande — Gemeinschaft. Klett, Stuttgart.